

Tartalom

LVI. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

2002. JÚLIUS

CSIKI LÁSZLÓ: A hídon, '84-ben; A hídon, '01-ben	3
TÉREY JÁNOS: A Nibelung-lakópark	7
SIGMOND ISTVÁN: Sikítsatok nélkül	17
HÁY JÁNOS: Wittgenstein kisasszony; Még; Titok; Piskál; Novella; Elvesztem; Látni nemlátni; Istenek; Nem	33
TORNAI JÓZSEF: Megcsókoltuk a lángoló napot; A véres juharlevél-nóta; A végleges szöveg lehetetlensége; Buddhista csujjogatók; A félelmes mag	36
HATÁR GYŐZŐ: Rímkeresztek; Az ál-gondolás; Helikopter; Babaság (Személycsere); Politikus; Nyelv-sír (Magyar író idegenben)	42
SIMAI MIHÁLY: A Mester fölzuhan (Veres Mihály barátom emlékére); talán; Vigasz	47
TANDORI DEZSŐ: Két „fikció” (2002) (I. Dusko Gavrilo- vics egy (?) napja; II. „Magam”); És egy non-fik- tív! (III. Goncsarovéknak et Co.)	50

Sütő András 75 éves

PINTÉR LAJOS: anyánk könnyű álmot ígért	63
SÜTŐ ANDRÁS: Pintér Lajosnak, testvéremnek a gond- ban és reményben	65
NEMES RITA: A biblikus groteszk dramaturgiája	66
MÁRKUS BÉLA: A szolgák felelősségével (Sütő András: Erdélyi változatlanságok)	77

KRITIKA

G. KOMORÓCZY EMŐKE: „Semmit nem hallgathatunk el, ami bennünk gondolódik” (Határ Győző: Antibarbarorum libri I–II.)	86
SÁNTA GÁBOR: Csodatár (Latzkovits Miklós: Hogyan tanultam meg koptul?)	92
ÁRPÁS KÁROLY: Egy régóta hiányzó munka	96
IMRE LÁSZLÓ: Kis könyv – nagy téma (Fried István: A [poszt]modern Petőfi)	99
FENYŐ ISTVÁN: Az új Éden reménye (Bitó László: A názareti Izsák)	106

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Múltunkat a maga bonyolultságában érdemes ismernünk” (Beszélgetés Balázs Mihály irodalomtörténésszel)	109

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MIKLOSOVITS LÁSZLÓ Márai-illusztrációi az 6., 32., 46., 62., 98., 108. és a 120. oldalon

CSIKI LÁSZLÓ

A hídon, '84-ben

*Megálltam minden reggel a hídon.
Mocskosan, meghatóan zajlott alattam a Duna.
Arra folyt, amerről érkeztem, de nem az én földemre,
és hontalanul, honfosztottan álltam a hazámban,
akármelyik hajnali hídon, egyedül.
Ahonnan ő jött, ott még sose jártam,
ismertem mégis hordalékát, felszíni uszadékát,
az ihlető dinnyehéjat, azon egy költő fogának nyomát,
elsüllyedt hajók reményként felbukó roncsait.
Reggelente annyi volt belőle az enyém,
amennyit egyszerre láttam, akár a mindenségből,
az a kurta szakasz, az az Országházzal, a Várral
s az emlékeikkel díszített természet,
vagy annak káprázata csupán, Isten lemetszett gyűrűs ujja.
Nekem talán mégis az örök folyam volt abban az időben,
és naponta elveszített tulajdonom ugyanakkor,
kicsiny kis Európámból amennyi a szemekbe fért.
És valahányszor lehunytam a szemem
a portól, a hamutól, a fáradtságtól, az emlékezéstől,
hatalmasabb semmibe tűnt a világ és vele én, mint a létező.
Néztem mégis az egyetlen Dunát szakadatlan.
Többen sírtak előttem a partján, mint a Babilonnál,
és többen döngölték táncban a porondját,
mint ahány őst magamnak elképzelhetek.
Azt hittem vagy csak gondoltam ott,
annyi vagyok, amennyit a Dunából látni tudhatok:
hatalmas vagyok és talán szennyes is,
helyhez nem köthető, elfolyik az életem.*

*Elég leszek-e én itt magyarnak, magamnak,
vagy föntebből és alább sodor az áradat,
a székelvektől, sváboktól örökölt természetem,
nem csak a vérem, mintha a Duna volna?
Fösvényen számoltam: boldogabban fullnék-e ide,
mint más vizekbe, ha a királyok útjába esek,
iszapos kincsek, kőszén, rozsdás vasak közé?
Mit találhatok a mélyben? Mi van a vizek,
a dolgok alján, és több-e az,
mint amit magamba szállva kikotorhatok,
rábírok aztán a piszkos árra, papírhajókon?
Jut elég időm ehhez, vagy elúszik az is a hullámokon? –
s utánam mások, újabb bámuló érkezik a hegyekből,
hogyan az is továbbjön, és még arcom mását
sem láthatja a vízi tükörben vigaszul
a vidám képek között, mik úgy foszlanak el,
akár a jajkiáltások, az ünnepi hurrák,
a „magyar, oláh, szláv bánat”, a szerelmes szavak
és maguk a szerelmesek a szélben.
Ilyen távoli gondolatok kísértettek reggelente a hídon,
mielőtt a napi robot helyére mentem,
hogyan megkeressem a kenyeremet,
és talán egy apró csónak árát azon felül.
Megettem mára a kenyerem javát,
és nincsen egy sajkám, pedig abban egyedül magamat,
romló testem erejét érezném igazán evezéskor,
a szentelt vizet verve két falapáttal, fohászkodva közben:
fogható tárgyakat adj, Istenem, ne képzeteket! –
és vígan köpködhethetnek a Dunába.*

A hídon, '01-ben

*Letöltöttem internetről a Dunát: meglehetősen.
Tegnap egy ukrán hajóssal söröztem a partján,
szerinte olyan, mint a Volga. Egy angolnak Temze lehet,
a Kalahári sivatagban meg nincsen.
Az Amazonason evező kvékerrel még nem beszéltem.
De elveszik ezek tőlem szavanként a folyómat?
Igaz, én is a Rio Grande del Norte mentén
képzelttem el az életemet, csak mert szép a neve.
Az életemnek és a folyónak is gyönyörű neve volt,
amikor még neveket adtam magamnak.
Én voltam egyszer a Dél Keresztje.
Északi folyót jelent az a messzi tündérkedés, semmi többet –
tudom, mert megtanultam azóta Keleten,
hogymindennek más a neve, csak a káprázatoknak ugyanaz.
Engem is másként hívtak egy ideig, Dél-Keletnek talán.
De voltam hegy, város, patak, és voltam ártatlan i,
közben meg ijedt pali a kihallgatásokon.
Ha Dunának szólítanak akkor, visszaütök.
És mégis, mi lett velem a vallatók nélkül, a kétes nyugalomban,
ha már a Rio Grande is víz csak, sőt határfolyó nekem,
akár az Ipoly, vagy az örvényes szóban forgó Duna?
Olyan szemű emberek isznak belőle, mint az unokáim,
ám azoknak nincs szükségük ruhára, és ha felöltöznek,
csakis fehér zsávolypöltönybe, lakkcipőbe,
tele arannyal a fegyveres kezük, a büszke nyakuk,
a nők pedig meztelenül, ékszer nélkül az igaziak ott is.
Én is csórén engedem ki lemenőimet a folyópartra,
és ők ugyanúgy izzadnak, már-már szófogadóan,
mint az egyetlen földgömb másik felének bennszülöttei.
De olyankor ha megnyalom kezüket, és érzem verejtékük ízét,
sókként, szavanként, az összes igéikkel együtt,
nem a földre, csak rájuk gondolok, és a vizekre.
Gondolataim ijesztgetnek azzal, hogy talán jóslatok.
Ittunk erre egyet az ukránnal vagy az angollal, már nem is tudom.*

Nekik is voltak madárlátta gyerekeik.
A Volga jobb, mert selymesebb, mondta egyikük.
A Temzén viszont királyi flotta jár, mondta a másik.
Harmadiknak pedig csak én voltam jelen.
Nem mentem ezekkel a hajósokkal semmire, sehová,
ők pedig itt kedélyesen iszogattak velem,
mintha nagyobb világot jártak volna be, mint a létező.
Ezt a várost azért ma még úgy hívják, Budapest.
Ezt a személynevet adtam meg nekik, ha mégis levelet akarnak írni.
Vagy: euroweb.hu.csiki. Semmi több.

TÉREY JÁNOS

A Nibelung-lakópark*

(Hagen irodája a Gibichung & Nibelung-székházban. Hatalmas, posztóbevonatú díófa íróasztal, iratrendezők és számítógépek erdeje, zöldernyős banklámpa stb. Háttérben a nagy kivetítő. A faxból papírkégyó kúszik elő. Kora délutáni fények. Odakint egy ipari alpinista himbálózik a drótkötélen, és most érkezik a tisztítószerekkel az iroda ablakához. Hagen egy aranysegélyű írómappán könyököl)

HAGEN

Havonta bankett – vár a kvóta! Légy ott,
És markold föl világi osztalékod...
Meghízik, aki jókor piaci pástra lép;
Ölébe hull a fejpénz, hasznos szolgálatért
Folyószámlára fut be jutányos százalék.

Összeült a grémium;
Régi privilégium,
Hogy ellenőrizi testes könyvünket a Bizottság,
Másfélszáz könyvet áttekint,
Részeltet nagyságrend szerint
Harmincezer hűbérest... A pénztár érti dolgát:
Ha elsőbbségi vagy,
Tőkéddhez toldalék tapad;
A törzsbe küzdötted magad?
Köztünk is lesz szavad.

(Integet az alpinistának. Az alpinista mindebből semmit sem vesz észre)

Passzív társ nem remél, csak osztalékot,
Mindig vigyáz szájára, hogyha észet oszt,
Nem néz kártyák mögé: a józan éthosz!...
Orrod ne dugd ide, ha nincs egy építő jel-
Legű hozzászólásod: bizniszt bizgat a közhely.
Kéz mos kezet? Neked való érdekcsoport?

---

* Részlet a drámai költemény második részéből (Siegfried lakodalmá).

Van meggyőző okod? Érvekkel indokold
A közeledést! Langusztára vásik
Az ínyed? Jók a referenciáink?
VEGYÉL – ÜLJ BENNE! Ülj papírokon,
De ne ülj közénk alanyi jogon:
Kitesszük szűrőd, nagyszájú rokon!

(Fölényesen)

Számlád állását kérdezd csak le szépen,
Táguljon csüggedés! – Töltsön el őserő:
Részedre hajlunk mindenféleképpen...
S a megjelenés nem kötelező.
Boldog, ki egy soványka szeletkét fölnyalából
A G & N tüdőként dagadó vagyonából.
Ahogy részesedésed, pofád is átlagos;
Jelenléted, ha kussban vagy, sem kívánatos.
Ó, nemcsak szemtől-szembe tűnsz te jónak!
Egy szót se szólj: leinformálható vagy.

(Lehallgatja az üzenetrögzítőjét)

HANG A TESTÜLETBŐL

(Balfelől)

A kisbefektetőkkel
Pikírt és tiszteletlen,
Tegnapelőtti törzshely
Se szent neki, veszetten
Nyal fölfelé a fickó,
És lefelé harap:
Hát tartsuk józanító
Kontroll alatt.

HANG A TESTÜLETBŐL

(Jobbfelől)

Erélyét bizonyítja,
Ha rendet tart a cégnél,
Hithű merkantilista:
Buzgóbb a kelleténél;
Hadd játssza túl a szerepét,
Ha féleredmény nem elég...

Méltánytalanság ráolvasni máris
A rágalmas szót: antiszociális.

HAGEN

(Összefont karra áll az ablaknál, és az alpinista szemébe néz)

Ranglétrák bárhány irigyelt fokát
Mind lendületből, könnyen léptem át:
Lépcsőzhetett sok törpe társam,
Mindig gyorslifttel közlekedtem,
És csak hitem maradt töretlen
A romlékony Hierarchiában.
Tanultam gyártástechnológiát,
Marketinget – s mi több! –, logisztikát;
Ötszáz tételnél többet tart ma számon
A telefonkönyv – fél Worms a barátom!

*(Újjaiból pisztolyt formál, és úgy tesz, mintha lelőné az alpinistát.
Az alpinista eltűnik a balszáron)*

Kifacsarás, stop loss, lombardhitel
Titkát korán sajátítottam el,
S most itt állok jókedvűen, mivel
Dörzsöltebb lettem valamennyivel:
Megbolygatni való rendet találtam
Az összes piaci diszciplinában –

HANG 1

Mindig csak ez a csörtetés,
És nyugtalan erőlködés...

HANG 2

A megnyerő
Nyugodt erő!

HAGEN

Poolba lépve shortolni jó,
Úgy épül a portfólió,
S a Gazda előtt hajbókolva hódol
A monacói s a hongkongi off shore... –
Enyém a poszt, mit régesrég reméltem:
Az utolsó előtti polcra léptem
A jogfolytonosság okán,

Ezért leszek, mint volt apám,
Nagy nitrogén- és olefindirektor,
Szektorok ura, miket ismerek jól.
Első helyettesként fungálok: ez sem
Végállomás, erős vagyok hitemben!
Kezemben mind a forgóeszközök
A föllazítás hadműveletéhez,
És elégedett leszek szerfölött,
Ha velem tart, ki hecchez kedvet érez...

HANG 1

Apró disznószemében
A komplex tükröződik,
A színlelő szemérem
Elrejtí fölmenőit:
Csúnyán csimpaszkodó csáp
– A nibelung-gyökér –
Aranyrögökhöz ér,
S karátot ront a kórság...
Hagen vacog a született nagyoktól,
De hogyha lentről bárki csúnya szót szól,
Egyből izgága lesz és arrogáns!

HANG 2

Szalagcímekhez nem fér gyöngé gáncs.
Az apja tett piszkos lépéseket,
Ő már a tiszta székbe érkezett:
Kellőképpen pacifikáltak
A mai nibelheimiak;
S te holmi gátlások miatt
Kicsúfolnád őket... Gyalázat!
Nem kérnek mást, csak az egyenlő
Elbánás elvét: megszívlelendő
A kívánság... Mutass empátiát,
És hagyd a patológiát.

HAGEN

(Olyan mozdulatot tesz, mintha szösz pöckölne le a zakója válláról)

Az önmegvalósítás iskoláját
Kijárva, láttam csábos csillogását

A krómacél kapuknak – most pedig, túl az ajtón,
A dögös Gerda lesi a parancsom.
Asztalra dönthetném, naná. De ehhez
Időm, kedvem se... Nem visz rá: a lélek.
A gondolatbűn már így is beszennyez,
Inkább a lélek szebb tájára térek.
Az volna csak szintiszta nyereség,
Ha ismerném a lélek vegyjelét,
S kitudhatnám legbensőbb kémiaját: –
Akadhat ennél merészebb kívánság?
A felezés kurtított ideje
Számításomban megsegítene;
S míg bomlanak varázsos izotópok,
Oszlásuk látva lennék végre boldog;
S a telefont le tudnám rakni jókor,
Ha tudnék váratlan reakciókról,
Hátsó szándékokról, és a Ház
Sok trükkjéről, melyet most elpalástol
Az egyenmosoly, mint habkönnyű fátyol...
Ezért vagyok állandó éjszakás:
Ha átfutom az e-mailjeiket,
Felségsértést látok a forgalomban...
Kínozza nyolcezer alkalmazottam
Az intézményes lelkiismeret.

(Leül az egyik géphez, és végigfuttatja kezét a klaviatúrán)

HANG 1

A körmeit tövig lerágva
Csúcs hatalomra aspirál,
Hadoval, be nem áll a szája:
Naponta számadást csinál,
S közben pattanásig feszülnek
Az idegszálak – jól tudod,
Hogy mérges versenyszellem ült meg
A cégnél minden zeg-zugot...
Enfant terrible! De mit sem ér el,
Acsarkodó, örök krakéler!

HANG 2

Olyan, minthogyha skatulyából

Húzták volna ki! A piáról
Már réges-régen leszokott;
Mindig fáradhatatlan, élénk,
Nem látni még egy ilyen észlényt.
Éleslátón tanácsot oszt,
Pontos, eredményorientált,
Csapatjátékosként figyel rád –
Készségesen kommunikál,
És minden szektort koordinál –

HAGEN

(Fölpattan a géptől. Maró gúnnyal)
Ó, hogy revolvereznek! Folyik a Feketítés!
Fölpaprikázza őket, aki túlteljesít, és
Kidolgozza a végső Platformstratégiát...
Ehhez bezzeg van Eszük!... Hálón szőtt Intrikájuk
Hozzám se fér, a kénes Bűzbombákat kiálljuk:
Sok Mikromániás a Makrogazdaság
Struktúrájában elvesz – Percemberkék loholnak
Stresszdömpingtől kiégve, Öklömbe futva holnap...
Várnám, hogy kiapad az Erőforrás... De nem.
A Parkolóba, s a Vásárváros Szívébe
Tavaszi Szél lopakszik, Nárciszzagot kísérve,
És a Meglepetés mindig töménytelen.
Az Innováció Gőgjét kell bemutatnom:
A Zászlórúd mögött áll Vásárcsarnoknyi Standom.
A Régió Ütőerén tartom Kezem.

(Leül a magastámlás főnöki forgószékre, és megkeresi egy másik gépen az Indexet. A kivetítőn is megjelenik a grafikon, majd több, egymást követő állást mutat)

...S a vérkeringés gyakran kóboráram.
A tőzsde minden profán rítusát
Ismerem, ideáit körbejártam,
Tanultam nüanszait, stílusát –
Már vigaszt lelnék valami kuszább
Hálózatban. Fáraszt a rend. Korábban
Se láttam azt a pontocskát, ahol
Egyetlen lávamasszává olvadnak össze
Forgótőkék formái; annyiszor

Kutattam – rendszeretemet legyőzve –
Az eszközt, amely léket üt a rendben!
Számlák, szaldó és százalék!
S az eredmény, az árva vég
Csak elvont érték, merőben költőietlen!
Hiába szépművészet a nemes
Pénzforgás, ha nincs: metafizikája...
F i n o m s z e r k e z e t? Jaj, ne... Bármilyen, csak
Nem ízletes, valljuk be, jó urak:
Könyökön jön ki al- és felvilága,
Gyerekszámoknak persze érdekes,
Mint minden játék a maga nemében.

(Fölkáll, és kivetítő grafikonjához lép)

Az Index szárnyalni kezdett a télen,
Emelkedést jelzett minden nyitás,
És annyi rossz után azt is megérttem,
Hogy rendkívüli volatilitást
Tapasztalunk... Hízott a májunk,
Hogy Guntherkével jó vásárt csinálunk...
Sosem volt még a Wälsunghoz hasonló
Királyi formánk, hogy naponta öt
Percentet szökkenünk... (Mesés idők,
A Parkra finoman szitált a porhó...)
...S a vonzaskörzet épp így szerepelt,
Kivéve Donnert: már a gyorsjelentés
Engedte sejteni... Árat emelt,
Aztán megroggyant... Ez se végleges még.
De mi a vad ingadozás oka?
A túltényésztés örökös hibája:
Csak extremitásból extremitásba
Van átjárás! Elképeszt, hogy soha
Nincs kiegyenlítődés: sosem áll le
A részvénytáncmozgás, nincsen tisztulás;
Láztérképként sosem simul ki már e
Parádés görbe: állandó a láz.

(A kivetítő képernyője kialszik)

HANG 1

Hogy fölvitte Wotan a dolgát!

Hogy fényezi folyton magát!
De még ha extraprofitot lát,
Se csillapszik: se hall, se lát...
Jó játékos: játszik a tűzzel.
Állítom, így csak az remeg,
Aki baljós vidékről került fel –
Aki h u r o k b a n született!

HANG 2

Burokban, kolléga, burokban!
Jövendölhetne bárki jós:
Ha Hagen egyszercsak berobban,
Az első generációs
Szorongások eltűnnek, és
Szipákoló apját hagyva
A G & N-t is rendberakja:
Gyors lesz a beilleszkedés.

(Az üzenet végén leteszik a kagylót)

HAGEN

(Visszaül a géphez. Lassú, vontatott hangon)
Miként alázhat meg minden tekintélyt,
Gondolkodom, hogyan lehet megint szép
A Nibelung név: a fülekben
Jéghidegen és fémesen cseng!...

(Gyors mozdulatok a billentyűkön)

Hollós portálra csatlakozva
Friss híreket bújok naponta;
A távközlés hollóit faggatom,
Buzgóságomnak bármi haszna volt-e?
Kérdez a hagen@raabe.de:
Ügyem haladt-e? Nőtt-e magzatom,
Az édes terv, pirospozsgás projekt –
A monstre májusi lakodalom?...
Találtam biztató leveleket...
A klientúra esküvőre készül;
Üzennek távoli promóterek,
Annyi jó hír, hogy fejem beleszédül,
Huhhhh!... Kiházásítom a Négyeket!...

Csak volna meg; s ha megvan már, de félig,
Szeretném, hogy egészben meglegyen!

(Tornáztatja, majd a tarkóján fonja össze a kezét)

A test jelez, ha hasztalan fecsérlik
Erőit: izzik minden ujjbegyem!
Garanciákat mindhiába kérek.
...Kifogni a sikert úgy érdemes,
Ha hálót vetünk a továbbiakra;
Mint jó profik, a csúcson hagyva abba...
Próbáüzem izgalma? Nem, nem, ez
A készenlét rohama: lázban égek,
Akárcsak Worms –

(Kopogtatnak)

Na végre. Gerda lesz.

(A titkárnő lép be, tisztességesen megrakott tálcával a kezében)

GERDA

Jó étvágyat! Grillezett libamáj,
Szeszmentes Heidrun...

HAGEN

(Elismerő pillantás a tálcára)

És hozzá egy kis homár.

Rámfért. Wotan fizesse meg.
Még Fenrisz sem volt éhesebb
Farkas nálam... Na, mi a helyzet,
Aranyom, a közgyűlési meghívókkal?

(Leplezetlen pillantás Gerda combjaira)

GERDA

Az IT-ből hétből heten visszajeleztek;
Az FB újabb kiegészítést kér...

(Odakint beesteledik)

HAGEN

Mint mindig. Minden fönti sóhaj-óhaj
Nytott fülekre talál a cégnél,
Viszont egy napirendi pontot

(Órájára pillant)

– A negyed hatos lakomát –
Én is beiktatok, hogy
Tele hassal töprenghessek tovább.

(Eszik)

Gerdácska, áldom azt a kis kezét.

GERDA

Szóra sem érdemes. Végeztünk mára, Nibelung úr?

HAGEN

(Tele szájjal)

Wotan önnel.

(Gerda el)

Egy zengzetes fenék
Látványától az étvágy is megújul.
Csak így legyen a nyári vacsorán is,
Így fűszerezze falatom az ánizs...
És lombhulláskor az is kiderül,
Hogy az osztásnál ki maradt felül:
Kit buktat el, és kit emel a fénybe
A *Minden megtörténhet* mézes éve?

(Sötét)

SIGMOND ISTVÁN

Sikítsatok nélkül

Hétfőn mindig meg kell nézni a temetőben a csókát, ahogy billeg azon a harmadik ágon, hátha visszanéz. Itt csak földkupacok vannak, számokkal. Alul csontok, felül én. És a nagy fejem. Ebből nem kellene rögtön arra a következőre jutni, hogy a kezem bizonyára mérhetetlenül kicsire sikeredett, noha szóval mi tagadás. Persze lehet, hogy nem azért. Később majd kiderül, hogy de, azért. Annyira azért nem kicsike, hogy ne tudnám megkülönböztetni a lábamtól. Ahogy magam fölé emelem a pólyában, igen jól látható a tenyerem, a kézfejem, az ujjak is, igen, öt ujjam van. Fényes körmökkel. Nem, nem csillagcskák. Pedig lehetnének azok is.

– Mondtam, hogy mosd ki magad, hülye szuka! Mondtam, vagy nem mondtam?

– Mondtad. – A vékony hangút alig hallani.

– Mindenki rajtunk fog röhögni! Ez a maga fia? Jaj, de okos feje van!

– Inkább azt nézzed, ahogy integet nekünk. Az angyalkáknak van ilyen kezcskékük.

– Igen, az angyalkáknak. Akik valagban végződnek. Majd ha a szomszédok eltorlaszolja elölünk az ajtót, akkor lássalak!

A lábamról alig esik szó. Azt hiszem, a mély hangú nem is látta még. Pedig volna mit nézni rajta, olyan parány, mintha gyököt vontak volna belőle. És csak kettő van. Ki tudja, miért. Titkok. És nem szeretik, ha megfejtik őket. Nekem is vannak titkaim, őrzöm őket, és nem kérkedem velük. Én a Rafael előtti olasz festők portréihez hasonlítok. Ez a titok például örök életre íteltetett, de azért nem hangoztatom egyfolytában, noha különös szépségemre mindenki felfigyel, néha szóvá is teszik, de éreztetni mindig éreztetik. Aki rámnéz, elkezd ragyogni. Ez a látogató is sugárzó arccal kíséri megszokott, begyakorolt mozdulataimat, ahogy az udvarra került leveleket összeszedem a cirokseprűvel, és egyetlenegy kupacba próbálom összeszerelni őket, az eresztől nem meszsze, egy védettebb helyen, és ez nem könnyű munka, mert a szellő egyfolytában belematarász a kupacba, és szétfröcsköli a szárazabb leveleket. A látogató szinte már tündököl, alaposan megnéztem magamnak, de a szemében nem látom viszont túlméretezett fejemet, Rafael viszont ott van, különös szépségem visszatükröződik szembogarában, kezét nyújtok hát neki, arcomon az elesettség alázata, hangomban macskák dorombolnak, ragyogok én is, mit nekem egy kis földönkívüliséget sugározni.

– Nyújtsa a kezét! – lelkesedik a látogató. – Te, édes, te! Most mit kell csinálni?

– Kezet kell fogni vele – biztatják –, egyszerű.

– Én? Vele? Jaj, istenem! Biztos?

Kis tettetett derű és tettetett sápítozás. Bohóckodás fojtottan. Az ilyenek viszont nagyon hangosak tudnak lenni, ha teszem azt, a hüvelykujjuk kifordul a helyéből. Beakasztod az ujjai közé a seprű nyelét, s aztán lefele rántod. Egyszerű ez is, mint a kézfogás.

– Baleset, ugye? – A mentős bámulja a fejem.

– Azt hiszem – mereng a fehér köpenyes altban, s kisápadt arcán a ráncok összebújnak imára.

Juhé, mondhatnám, de nem mondom. Érzéseimet magánügynek tekintem, az érzélemkitöréseket ugyan nem tiltom el magamtól, de befele irányítom őket, ahol csak én vagyok és az enyéim. Mi odabent igencsak értékelni tudjuk a meghatározó élményeket. Tovább seprek, persze, közben fel-felnézek a csókára. Ma hétfő van. Addig kell nézni a csókát, amíg visszanéz. Ha nem néz vissza, nem is tudhat róla, hogy létezem. Ez a csóka elnéz a messzeségbe, mintha amott érdekesebb volna a látnivaló. Nálamnál érdekesebb látnivalóról nem tudok. Ilyen tehát nem is létezik. Ezzel többen is tisztában vannak, például a vékony hangú is. Ő meg úgy érzi, hogy tennie is kell valamit. Értem? Velem? Kiemel a pólyából, hüvelyk- és mutatóujja közé csippenti a pucukámat, aztán jó nagyokat rázogató rajta. Énekel is? Talán énekel is. Egyszerre csak három dologra tudok figyelni. Hogy a bili rozsdás, és barátságtalan szeme van, hogy vissza tudom tartani a pisikét egy ideig, s hogy jólesően bizsergetős ez a rázogatózás. Az énekszó hangokra foszlik, az emlékezet magába fogadja ugyan, de rászakad a függöny, melyet csendnek neveznek odabent. Ez a nemlét végtelenjében honoló csend, amely több a csendnél egyenlő egy értelmét vesztett gondolattal, amely sosem létezett.

*

Kedden mindig meg kell nézni a temetőben a csókát, ahogy billeg azon a harmadik ágon, hátha visszanéz. Még mindig nem tudom, hogy miért nem néz vissza. Én se szoktam kifecsegni a titkaimat, de a leveleket most elmondom. Sosincs levél a hantok között, az az egyetlen fa, a csókás, égre meredő, kiszáradt ágak halmaza. Az ilyenek mélyén a gyökér is haldoklik, s a fűszálak is elpusztulnak az ágak alatt. Nekem viszont leveleket kell szerezni, ha össze akarom seperni őket. Az udvarra még befújja a szárazabbját a kinti szellő, egy-egy eltévedt levél ráfeszül a temető rész dróthálójára az udvar felől, élettelen erezte valamilyen cél felé nyújtózva dermedt az öröklétbe, aztán búcsút vesz a dróthálótól, s lassú beletörődéssel rábillen a kövezetre.

A temető másik részét egy sűrű szövésű drótsövény választja el a kinti világtól, hangok, fák, színek. Te, ő, ti és ők. A Semmi. Mindez nem érdekel, ne-

kem csak a levelek kellenek. Százszámra hevernek a sétány fái között, a drótok szövevényén sikerül áttornásznom a kezemet, s tenyérrel felfele kitartom nekik. Amikor elsétál valaki a sövény közelében, megszólalok:

– Levél – mondom.

Akik megállnak, tesznek egy-egy kiszáradt levelet a tenyerembe, aztán le-guggolnak s néznek egy ideig. Legtöbbjük mosolyog, kétkedő mosoly, mely egyre derűsebbre változik, hogy lám, mégiscsak értelmet kapott a nap, Rafael, tudom, az élmény megdöbbenő lehet, egy művész társ elismerően bólogatna, de ezek néha felnevetnek és mutogatnak is reám. Száraz már összegyűlt elegendő, és hiába próbálom beszédessé tenni kalimpáló ujjaimat, senki sem hajlandó megérteni, hogy kellene egy zöld levél is, legalább egyetlenegy példány, mert a friss sírok mellől életet mímelő leveleket kellene összesepernem. Aztán valaki ugatni kezd. Látom a szápadlásán s vicsorító fogait. Nincs távolabb tőlem egy arasznyinál, ha nem volna drótsövény, összeérne az orrunk bizonyára. A szemembe néz, és én nem szoktam hozzá a szemekhez, amikor hozzám szólnak, rendszerint elnéznek mellettem, ahogy én sem nézek rájuk sohasem, a kutyák esetében más a helyzet, a kutyákhoz volt alkalmam hozzászokni, fel-téve, ha vonítva adják hírül, hogy megérkeztem a Nagy Egészből, ami a Minden maga. Tudtam, hogy egyszer csak rámtalálnak valahogy, fölém hajolnak többen is, de az arcok egyenruhát öltöttek, és egyformán földszagot árasztanak magukból, a hangokat viszont meg tudom különböztetni egymástól, az egyik vékony, a másik mély, egy távolabbi dimenzióban egy fehér köpenyes altban üldöz a kérdéseivel, csak hogy én nem mondhatok ki igéket és mellékneveket, az én világomban csak a főneveknek jutnak szerepek, „Levél!” – mondom most, merthogy kérdéseimet néha felkiáltójellé torzítom, meg kellene értsék végre, hogy most például egy zöldbe öltözött levélre gondolok, melyet észrevétlenül elejtenék a legfrissebb sírok egyike mellett, oly észrevétlenül, hogy én magam se vegyem észre, és a csóka sem, ha véletlenül éppen akkor nézne le-felé. Aztán másnap összeseperném, s kidobnám a szemétbe. Ez a dolgok rendje.

Visszaugatok. Eddig még sosem ugattam, de úgy érzem, tetszetősre sikeredett. Ő dühös ebként ugat, hörgést imitálva, eltorzult arcából szertefröcsköl a nyál, az elkobzott csont után csaholnak így a kiéhezett vérebek, az én ugatásom stílusgazdag megnyilvánulás, dallamszerűségében felemelőnek is lehetne tekinteni, kérdőjelekkel megsebzett igeolvasás, rimelő verssorok, igék, jelzők és melléknevek. Leugattam egy imát.

– Kutya! – mondom a fehér köpenynek altban, és nyújtom feléje a kezem, egyetlenegy száraz levél maradt benne, ennyit hagyott meg az emberkutya, a többi kiütötte a kezemből, majd karját lengetve a távolba röhögte magát. Ketten maradtunk, a saját ugatásom és én magam. Az ő ugatása mintha lecsapódott volna a lábam mellé, rálépek és betaposom a kövek közé. A csóka is itt van, de

neki könnyebb dolga van, ott fent nincs ma, nincs tegnap, nincsenek holnapok, a csóka a semmibe réved, mintha ez volna a dolga, és most se néz reám.

– Levél, nem kutya! – Alt.

Nincs ellenszer, ezekben szunnyad az értelem. Ha nyerítve közlekedne, megérteném. Egyszer álmában megnéztem az arcát, nőstény arca volt, nem vitás, jaj, nehéz küldetés az enyém. Én Minden vagyok, az elvonatkoztatott Igen, bennem a Minden hit és még számtalan egyéb, bennetek a hit a minden, mert ennyi jutott nektek, ami a semminél alig több valamivel, közben azt hiszitek, hogy ez a Minden. Egysejtű érzelem. Bizalom, remény és becsület: énem faragói. Ez kiszakítana a Mindenből véglegesen. Egyfolytában belésulykolják a Te és az Ő tudatát, pedig csak Én van, semmi más. A bili tartalmát az arcába öntöm. Ez a megoldás. Hogy a savas lé kiégesse a szemét.

– Fogd le! Na, nézd, a kicsi mocsok!

– Lehet, hogy véletlen volt. – A vékony hangot elkíséri útján a szájból kiböffenő, pisivel összekeveredett hányadék.

Legközelebb csóka leszek. És ha csóka leszek, mindig lefele nézek, ha elzsibbadna a nyakam, akkor is lefele néznék, egyfolytában csak azzal foglalkoznék, hogy nézem magam, ahogy seprem a leveleket. Közben a világtájakat én is bemérném magamnak, de sosem felejténék el fejet hajtani a Mindenből érkezőknek.

*

Meztelen emlőre szorítják a fejem. Készül a merénylet megint. Tervszerűen, naponta többször is. A dac jó. Egy ideig. Összeszorítom a számat, egyebet nem tehetek. A vékony hangú újra csippent, most a saját mellét fogja marokra, s a tejmirigyből kivezető rücskös kis dudorral megközelíti az ajkaimat. Nem fogjuk hagyni, hogy leteperjenek, mi ketten vagyunk, én és a Szellem. Közben a rücsök megpróbál behatolni. Figyelmeztetni fogom, hogy elévülhetetlen jogaim vannak, engem nem fognak erőszakosan belerángatni valamiféle átalakítási manőverbe, mert nincs Ő, csak Én vagyok. Ha lenne Ő is, egyszerű és semmitmondó jelenné szűkülne a Minden. Kicsit megnyitom a számat, mert gügyögéssel értelmes mondatokat formálni nyitott szájjal lehet igazán. És hopp. Bent van. A bimbó. Beugrott, s benyomult utána egy szájniyi puha is. Terpeszkednek. És birtokba veszik a fogínyemet s a szájpadrólomat. A nyelvem reszketve vergődik a bimbó körül, mint fogoly nyuszi, ha ketrecébe anynyi répat gyömszölnek, hogy kénytelen bendőt tömni velük, ha a fulladásos halált nem szereti. Szopok. És ez nem megalkuvás. A Szellem még ellenáll, sőt, kimondatik az idevonatkozó szentencia: itt valami végzetes félreértés kormányozza a mindennapokat, az élet célja az élet maga, s ezen belül, hogy lemenjünk alfába. Azt hiszik, ha az énjük onanizál, szellem lesz belőle. Aztán ha lemennek alfába, nem tudnak visszajönni soha. Arcomat felfele tartva szopok, a beletörődésbe sikerült elvegyítenem egy csipetnyi fennköltséget, ezzel a transz-

kutya, emlő, / kőszag, vonítás./, de nem mondok verseket, mert egyszerre csak három dologra tudok koncentrálni, a seprés az első dolog, a seprű a második s a szemét a harmadik.

Annyira besötétedett, hogy nem kell csúszkálnom a hasamon, nyugodt léptekkel, nesztelenül suhanok végig az udvaron, s az ölembe markolt száraz levelekkel alaposan teleszórom a kövezetet. Holnap nagy munka vár rám, seperni kell.

*

A mély hangú nézi a fejem. Fotelben ül, nem beszél. Számba veszem a főneveket, egyiken sem látni a menni akarást, heverésznek a tekervények labirintusában, várják, hogy mi lesz. Koncert lesz, mi más lehetne. A járókát a zongora mellé gurítom, játékból ezzel közlekedem a lakásban fel-alá, rekkenő hőség, nyitott ablakok, a napsugarak birtokba veszik a szobát, a fejemet, a gondolatot. Ahogy meg-megbillen a függöny, úgy váltakoznak az árnyékok s a fények a zongora billentyűzetén, siklanak, alábuknak, szökdécselnek, látszólag rendszertelenül, nem hallani a hangokat, pedig már felhangzott a fergeteges Napfény rapszódia, két kézre és homlokcsontra írva. Lezuhan a fejem, egyszer, kétszer, sokszor egymásután, egyenletes ritmusban csapódik a fehér billentyűkre a homlokom, két kezem ökölbe szorítva tombol kétfelől, mindig ugyanazokon a hangokon, aztán magával ragad a kompozíció, már nincs ritmus, nincs ütem, tornádó van, szélvész és hurrikán, egy utolsó zuhanórepülés következik, s a piros billentyűkre zuhan a fejem, győzelem.

– Véres a feje? – A sikoly vékony hangon érkezik, és „jézusom, atyám, istenem”.

– Véres a zongora. – A mély hangú zenekedvelő lehetett valamikor, talán ezért tett megjegyzést a zongora állagán beállott enyhe változás láttán, ám oly kibírhatatlan hőség dühöng mostanában errefelé, hogy értelmét vesztette a mozdulat, senki sem törli le a vérrel elmaszatolt billentyűket, egyszer majd tisztára kopnak talán. S ha nem, nem.

Miközben a vékony hangú köti a fejem, mosolyt imitál. Nem belülről érkezik a derű, csak az izmok tornásznak. Azon gondolkodom, hogy vajon két kézzel ragadjam meg a függönyt, vagy egy kézzel is letéphető? Két kézzel téptem le, most taposom. A mély hangú nem mozdult el a fotelból, tovább nézi a fejem. Megpróbálom egyforma csíkokra szaggatni a csipke utánzatú anyagot, vigyázva arra, hogy a függönybe préselt szárnyas páfránylevelek sok kicsi tartozékát egyenként tépjem le a szákról. A vékony hangú is besegít, egyre vadabbul marcangoljuk a hófehér műanyagot. Pedagógia. A versenyben én bizonyulok gyorsabbnak, ez is pedagógia. Akkor mozdulok. A bal kezemet gyors egymásutánban lököm az ablak felé, akárha minden egyes mozdulattal egy-egy legyet kapnék el a levegőben, miközben a jobb kezem táncmozdulatokat lejt, keleti zenére. Rafael odabent élvezkedik, tulajdonképpen ő volt a kez-

deményező. Vonaglunk. Ebből egy másfél órányi adag elegendőnek mutatkozik, közben egy kilónyi legyet fogdoshattam össze, ezek félholtan is zümmögnek valamit, bizonyára egy magasztos tárgyú lírai költeményt. A vékony hangú leáll a függőnytépéssel, nem tartja érdemesnek önmagával versenyezni. Térdepel, s nézi a zongora lábait. Mereven néz, kikerekedett szemmel, próbál felkészülni a folytatásra, csak hogy néha programszerű szigorral, néha meg rapszodikus összevisszasággal követik egymást az események. Tegnap például rúgkapáltam egy kicsit, aztán visítottam vagy tíz percig, de már annyira kiguvadtak a szemeim, hogy féltem kigurulnak belőlem, inkább sírtam vagy három óra hosszat, a jajveszékelésszerű vinnyogás megnyugtató. Egy kicsit én is nézem a zongora lábait, hátha felfedezem, hogy tulajdonképpen mit kell nézni a zongora lábain. Nem fedeztem fel.

– Bili! – mondom, mindjárt öt óra van.

Egyedül nem pisilek. A vékony hangúnak azért van két keze, hogy egyszerre tudja elővenni a két bilit. Leszi őket egymás mellé, beállunk. Háttal, nyújtott lábakkal, mindenki a saját bilije előtt. Amikor a falióra mánusa egész órára kottyán, letépjük magunkról a bugyit, s egyszerre zuhanunk alá. A vékony hangúnak nagyok a méretei. A nagy méretek lecsüngenek kétfelől a bili oldalán majdnem a padlóig. Csurgatunk. A mély hangú még mindig a fotelben ül, a szeméből jön a pisi. Nincs három bilink, azért.

Hajnaltól kötöztek meg. Miközben hátra kötötték a kezem, a vékony hangú lüktetésszerű gyorsasággal vette a lélegzetet, a légszomjban küszködőkre jellemző ez a kapkodó lélegzetvétel. A mély hangú elfelejtett lélegzetet venni a nagy igyekezetben, legalábbis én nem hallottam, pedig a két bokámnál ő horzsolta fel a bőrt, ahogy a lábamra tekerte a másik kötelet.

Senki sem sírt, pedig sokan voltunk. A mély hangú, a vékony hangú, én és a Szellem. Rafael elvonult. Nem gyávaságból, csak hogy a szépség s az erőszak nem férnek el egy mondatban. Az árnyékok viszont benépesítették a szobát. Nem voltak holt árnyékok, nagyon is elevenen tobzódtak körülöttünk, formát változtattak minduntalan, néha egyesültek, néha meg formátlan darabkákká szaggatták önmagukat, a gondolatok árnyai lehettek bizonyára, amelyek ott születtek s ott haltak el a szobában. A mély hangú egy kötetet tartott a kezében, a harmadikat, a vékony hangú a szoba közepén állt, különösnek találtam, hogy terpeszállásban maradt, valamiért nem tudott továbblépni, viszont nyivákolt. Nem, nem sírt, csak nyivákolt. Ahogy én szoktam, olyan belefeledkezős egyhangúsággal. Mögötte a falon egy nagyobb árnyék lóbálta magát egyre feljebb, felkúszott jó magasra, majd a plafonhoz érve beleveszett a vakolatba. Rájöttem, hogy egy bitófáról lecsüngő kötél árnyéka integetett nekem, csak nem tudtam, mit akart, hívogatott-e, vagy búcsúzkodott talán?

– A nyakára kössek, vagy ne kössek? – A mély hangú berekedt. Nyáron is előfordul az ilyesmi, a huzat lehet az oka.

– Megcsókoljuk?

– Minek? – Közben hosszú csendek, szünetjelek.

Mi van? Vége? Az első felvonás felénél sem tartunk, s már kicsengettek volna? Hol marad a csattanó? Hé, jöjjenek be a forró vasakat cipelő hóhérok, hogy kiélessék a szemekből a fényt, jöjjenek be a kardokat lóbáló hóhérok, hogy egyforma négy darabra szeljék a hangokat, a mély hangot, a vékony hangot s az integető árnyékokat a falon.

– Pisilhetünk még egyszer, ha akarod.

Kegyelmi pillanatok? Nézem a két bilit a remegő kezekben, az óra nagymanusa messze jár az egésztől, valahol az alagsorban noszogatja az idő kerekét. A Mindenben az idő is benne van, önmagamat csapnám be, ha most, félidőben, a bilit választanám utolsó kívánságként.

– Tej! – mondom, s szopást mímelve tátogok felé.

Nem gombolja ki a hálóingét, egyetlen rántással szakítja le róla a gombokat, benyúl s kiemeli az egyik mellét, mondhatnám azt is, hogy kitepi a hálóinge mögül. A látvány csenevésznek tűnik, a valamikori dundiságát leszophattam róla valamikor. Aztán gyors mozdulattal nyitott számba löki az aszalt szilváját, vele jön egy falatnyi puha is, összecukódik rajtuk a szám. Harapok. Metszőfogaim négyesfogata bilincsbe zárja a jövevényt.

Érdekes megfigyelni, hogy a hangvulkán sosem hallott a ritmusról, a hangsúlyos és hangsúlytalan hangok szabályos váltakozása élvezetesebbé tette volna a melódiát, hogy miért mondják velőtrázónak az ilyent, nem tudom. Aztán elhal a hang, elnehezedik a test a fogam között. Patt. Most először nézek a szemébe, még soha nem láttam igazán, mindig elnéztünk egymás mellett, de most is megszökött előlem, vagy leeresztett szemhéja mögött bujkált valamiért. Aztán hirtelen tágra nyíltak az ablakok a szemében, de felfele néztek, követték a vakolatban elhalt árnyékokat a plafonon, közben a fehér szemgolyók kifejezéstelenül meredtek rám a hajnali félsötétben. Kétfele rohantunk. Vért láttam, sok vért, az aszalt szilva felét, ami a számban maradt, kiköptem a szemétbe, ahol most vagyok. Egy hatalmas káposztalevél takarja be a fejem, teszem félig-meddig eltemetve. A csóka már biztos ott van azon a fán, ott billeg a harmadik ágon, türelmesen várja, hogy megjelenjek a hantok között, az intézethez tartozó temetőkertben. Csak leveleket, leveleket tudjak szerezni eleget. Ez a legfontosabb. És hogy a csóka rámnézzen. Várok. Egyszer csak észrevesznek. A Minden a szemétben is Minden, fények világítanak bennem. És előjött Rafael is. Itt vagyunk mind: én, Rafael és a Szellem.

*

Nem volt itt semmi varázslat, nem váltak ketté az egek, a földben sem tángtak hegy nagyságú kráterek, egyszerűen csak ott voltak az ablakkeretben, hárman, kilencen, nyolcvanheten, mikor mennyien. Nem éreztem sem széánsznak, sem véstörvénytörvényszéknek a bekövetkezett eseményt, noha a Fény-

lények döntéseivel nem mindig értettem egyet, de azt is beláttam, hogy amíg az én intelligenciahányadosom megállapítható, addig ők egyenértékűek az intelligencia fogalmával. Hogy megszabják a jelent, s ha kell, beleszólnak a múltba is, ezzel természetesen egyetértettem, de hogy ők írják elő az álmaimat, ezt nem nagyon szerettem, merthogy számomra érthetetlen meggondolásból minden álmom előjátékában óvatosan tapogatózó, szőrös lábakat látok, majd két csodálkozó kutyaszemet, merthogy nap mint nap visszaálmodom azt a szemétdombot, ahol a káposztalevéllal betakart fejemmel, félig-meddig eltemetve, vártam, hogy felfedezzenek. Azt is megtehetik, hogy visszavisznek a múltba, például meghagynak örök életre csecsemőnek, kötéllel a nyakamban, vagy egy olyan álmomnak maradok a foglya, amelyből nem vezet út sem a jelenbe, sem a múltba. Csak Rafael maradna a jelenben, egyedül, számkivetve. És testetlenül kevesebbet érne, mint az óda, amelyet sosem játszottak le a zongorán.

Én nem meghalni jöttem. Álomban maradni, vagy múltba visszatérni nem akarok. Nekem seperni kell. Annyi levelet fogok szerezni, hogy mindennap órákig seperhessek, és az a csóka előbb-utóbb a tenyeremben fogja felejtetni a lélegzetét. Egyelőre összetöpörödött valamiért, a feje is eltűnt testének sötétjében, ilyenkor ádáz küzdelem folyhat benne, hogy északra nézzen-e vagy délre, azt hiszem, egyetlenegy megoldás maradt, a gondolat erejével fogok közelebb kerülni hozzá, csakhogy ehhez csóka kellene hogy legyek, ott fent csak egy test van, egy ösztönvilág foglyaként pihegő tollazat, benne néhány dekányi hús, egy marék semmi, ilyet kell keresni, akinek csak teste van és ösztöne, az énje kiszállt belőle, a szellem elkerüli. Megvan: a fehér köpenyes altban.

A Szellem csendesen ministrál a szertartás alatt. Rafaelból tombolva árad a ragyogás. Közben diplomácia. Megfontolt mozdulatok, tettett közömbösség, fapofa. Terített asztal, tányérok, evőeszköz, miegymás. Érthetőnek kell lennem, tagoltan, szépen, érzékletesen fogom kimondani a szavakat egymás után, hangomban csipetnyi titokzatosságot is elrejtetek, de azért érzékelhetőnek kell lennie, hogy létfontosságú a közlemény, lám, sikerült heurékába göngyölni a szótagokat:

– Csóka! – suttogom sejtelmesen. – Ösztön! Gondolat! – Reszket a fejem, az izgalomtól alig tudok lélegzetet venni, két öklömet az asztallapjára szorítom, ismét győzelem.

– Ügyeske, te! – jön a replika. Krumplileves, szentem.

A fehér köpenyes altban az arcomba vihog, s a számhoz emel egy kanál levest. Az egész testemet rázza a reszketés, ráfeszülök az asztalra.

– Csóka! – üvöltöm. – Ösztön! Gondolat!

– Okoskám, te! – gügyögi a fehér köpenyes altban, és megsimogatja a fejem.

A villát két kézre fogom és lesújtok vele. A villa az asztallap között a fehér köpenyes altban vértől maszatos jobb keze, teljesen átszúrva, felfeszítve. Csak nem a tenyértől a kézfej felé, hanem fordítva. A test az asztal alá csüng, az

egyik láb térnél behajolva, a másik hosszan kinyúlva. Mielőtt a mentők berobantak volna, megkóstoltam a krumplicevest. Egy kicsivel több babérlevéllel ízletesebb lett volna, de így is meg járja.

– Miért? – ordít az egyik mentős. – Miért?

– Csóka, csóka, csóka! – mondom újra és újra, de ezek semmit sem értenek, lementek alfába, és ott maradtak végleg. S ott nincsenek olyan hegedűk, amelyeknek a húrjait a gondolat pengeti. És nincsenek igék, nincsenek főnevek. Ott csak kötőszavak vannak és kérdőjelek.

*

Reggelenként elsőnek ébredek. Újra a valóságos jelenben. A kutyát ott hagytam az álombeli szemétdombon, holnap újra megkereshet, a közelben lesz. Kinyitom a szemem. A fából ácsolt keresztek mintha felkúsztak volna az égre a sírhantok mellől. Innen az ágyból, így látom őket. Lehet, hogy éjszaka az égből pihennek. Mire kiérek a temetőkertbe, ők is visszatérnek a földre. A csóka nem látszik ide, majd az udvarról szemügyre vehetem. De előbb még rengeteg tennivalóm van. Meg kell forduljak kilencszer magam körül, s minden fordulat után le kell tapsolnom az egyetlen akkordba sűrített Napfény rapszodiát, aztán megtornáztatom jobb kezem ujjait, hogy kellő erőben legyenek, a négyhónapos ágyához lépek, hüvelyk- és mutatóujjam közé szorítom az orrát, és csavarintok rajta egy isteneset. Ordítva ébredt. Mostanában már jól látni kikerekedett, parázsló szemét a reggeli félhomályban. Amikor megközelítem, elképesztő fegyelmetlenséggel ficáncol az ágyikójában, vergődik jobbra-balra, nem hörgést hallat, az életösztön még nem vert benne tanyát, ám valami bugyborékolásszerű hangfoszlány megjelenik a lepedők között a szélcsendesebb hajnalokon, a sakálok már itt ülnek körülötte, tanulják a művészetet. Aztán benyúlok. És csavarintok. És diadal, persze. A sakálok integetve távoznak, utánuk megyek, ők visszatérnek a világukba, én a konyha felé kerülök, minden reggel be kell vernem egy ablakot. Eleinte négyen ugrottak elő a csörömpölésre, most már senki sem ugrándozik, egy rongyot szorítok az ablak közepére, s ököllel rácsapok. De mi lesz, ha elfogynak az ablakok? Egyelőre mindenki alszik tovább. A csóka is. Reggelenként nézegetem egy óra hosszát, a seprű a kezemben. Ma sepernem kell, rengeteg levél gyűlt össze az udvaron, csupa szemét itt minden. Igazán akkor érzem a szemét súlyát, amikor alatta vagyok. Ahogy körülnézek, itt a szemétben, hát, tulajdonképpen szóval rossz ez? Nem is tudom. A fejem kint van, azaz kitornáztam magam a krumplihéj, egy megromlott cékla maradéka s néhány összegyűrt újságpapír alól, a legnehezebb volt lefújdogálni az arcomról azt a hatalmas káposztalevelet, amellyel betakarták a fejem. Valaki gügyög? Én vagyok? Nem, nem én vagyok. Akkor csak ő lehet, a négyhónapos, idegügyög nekem a jövőből, merthogy a Mindenben a jövő is szerepet kapott. Az ő képzetében a Minden egy hatalmas bődön, amelyben benne van a valóság, a képzelet, s a képze-

leten kívüli világ. Az én Mindenem a bödönön kívüli világ. Hogy most egy szemétkupac tetején kuporgok? Ez az ő valóságuk, nem az enyém. Az enyém-ben egy mozi képsorai peregnek, középen két ember halad ráérősen, az egyik-nek a vállán egy kopott nyelű lapát, a másik egy nyikorgó kerekű taligát húz maga után. Ez nem zene, itt semminek sincs ritmusa, dallama, nem él a hang, vagy él, de a folyamatos haldoklás a lételeme. Végszagot árasztó, mozgó testek, foszlányokban lézengő gondolatok. A lét illata nem a virágba borult fákból sugárzik elő, nem a kövekből, a kakasszóból, vagy a gerincben sajduló fájdalom-ból, hanem a szemétből.

– Ma ünnep van – mondja a lapátos. (Ez hozzám hasonlít, úgy hiszem.)

– Miért? – értetlenkedik a taligás, a gügyögést felváltotta a csikorgás, a dal-lamtalan, mely oly felesleges, mint egy halált idéző eszmefuttatás. (A négy-hónapos taligát kapott?)

– Megértem ezt a napot, azért. – (Mit tettek ezek velem? Véges lettem, mint a bödönön belüli világ?)

– S ha a holnapot is megéri? – (Logika? Növényi lét; ezekkel váltsak ideát?)

– Akkor holnap is ünnep lesz. – (Betimesem a taligába, s betakarom szemét-tel. Egyé váltak, mint szerelmesek a mesében. Az egyik keze még kint van. Integet, vagy mi van? Az ilyenek a vég után is folytatni akarják, pedig ha a bö-dön aljára kerülnek, a salak-régióba, ott csak a múlt van, amelyről azt híreszte-lik, hogy emlékszel, volt napfelkelte is, na jó, könnyű mesékkal áztatni a hi-székenyeket, noha mindenki tudja, hogy a fikció kosarából bukkan elő a maszkba öltöztetett eszményi lét, és figyelj csak, ma két patkánylábát ettél, én csak egyet, nem szégyelled magad, te, mohó, te! Idézzek még?)

– Maga rákos?

– Nem.

– Akkor... olyan dalos kedvű?

– Tudja mit, segítek magának imádkozni.

– Nekem nem kell imádkozni. Én benne vagyok az imában.

– Mondtam, hogy dalos kedvű?! Igaz, hogy mondtam? Na? – (A fejét visz-szadugom a szemétkupacba, hadd szokják egymást.)

Megyünk tovább, én és a taligás. Már nagyon közel járunk a szemétkupac-hoz, annyira közel, hogy a lapátot leemelem a vállamról, s mint egy puskát, úgy viszem tovább. A taliga sem csikorog, ha nagyon lassan halad, meghal benne a hang, itt már a fikció sem szuperál. Nagyon nagy az a káposztalevél, nagyon nagyok a pislogó szemek.

– Egy gyerek? Egy gyerek? – Sikolyra nyíló száj, fejhez kapott kezek, ro-hanás.

A taligás elől kapkodja a lábát, a lapátos utána liheg. A kiáltásuk itt maradt a szemétkupacban, decibelben csak az enyém erősebb. Tercettben szólt a jövő a múlt-nak, s e kettő a jelennek. S ha a patkánylábak elfognak egyszer? Sikítsunk?

Sikítsunk tercettben? Ki vagyok, kik vagyunk? Kinek a sztorijához tartozunk? És miért rohan el a jelen, éppen most, amikor a szemétből sikerült kidugnom az arcomat?! Lábak. Szőrösek. Lekaparják mellemről a krumplihéjat, cékladarabot. A fejem teljesen kiszabadult. Nézzük egymást. A kutya s a csecsemő. Egymásra tátjuk a szánkat, ő Rafaelt lát, én egy kutyát. Néz és vicsorít. Nem simogat, de a jobb első lábát rajtam tartja, a mellem közepén. Aztán felemeli a fejét, teste hosszan kinyúlik. Felfele néz, a magasba. És vonít. Hosszan, elnyújtva. Lélegzetet vesz, és újra vonít. Megfeszülnek a lábai, s az inak a nyakán. Már olyan nagyon vonít, hogy majdnem belefulladás a vonításba. Aztán behunyja félig a szemét, és lefekszik mellém. A lába a mellemen marad. Mintha tudna róla, hogy én sosem fekszem le egyedül. A fehér köpenyes altban számtalanszor lefektetett, felkeltem a szomszédos szobába, és megálltam az ágya mellett. Felkelt, újra lefektetett, aztán felkeltem, s újra megálltam az ágya mellett. Nem néztem rá, én sosem néztem rá senkire. Megint lefektetett, de már nem feküdt vissza, az ágy szélén ülve várta, hogy megjelenjek. Jöttem. Felhajtotta a paplant, s intett. Feküdtünk egymás mellett.

Néztem, ahogy alszik. A holdfényben csak a körvonalait láttam, kitapogattam az arcát, a fejét, otthonosnak éreztem a helyzetet, mintha megálmodtam vagy visszaálmodtam volna egy képet, amelynek részese voltam, vagy részese leszek, a hálóinge alól óvatosan kiemeltém az egyik mellét, és ráhajtottam a fejem. Szagoltam. Vártam, hogy ismét érezni fogom a kőszagot, de nem éreztem kőszagot. Puha volt, süppedős, emberszagú. Két kézre fogtam a kerekded puháságot, hintáztattam előre-hátra, játszottam vele, s finoman simogattam minduntalan, ahogy a levelek erezetén szoktak végigszántani az ujjaim, közben vigyáztam, hogy fáslival átkötött jobb kezére ne hogy ráfeküdjek véletlenül. Nem, nem ébredt fel, lehunyta szemmel pihegett, egyszer láttam egy haldokló csirkét, csak annak csőre volt, és sokkal kisebb volt a feje, de valahogy hozzá hasonlóan vette a lélegzetet. Csakhogy a fehér köpenyes altban nem haldokolt, csak álmodott valamit. Egyre kapkodóbban vette a lélegzetet, remélem, nem az én kutyám ijesztette meg, és a melle is egyre gyorsabban emelkedett, már nem tudtam finoman simogatni, meg-megszorítottam, hogy nyugalomra intsem, időnként alakot változtatott, emitt besüppedt, amott kidudorodott a szorongatások nyomán, de hiába minden igyekezet, mintha megkeményedett volna a csücske, erősen, keményen szúrta a tenyerem, s amikor a számba emeltem, szinte kisujj nagyságúra növekedett, nyaldostam, szopogattam, becéztem, és jött a bizsergés, zsibbadásszerű villámok cikáztak bennem a végletekig fokozódó erősséggel, tátogtam elképedve, valami robbant bennem, légszomj kínozott, fejem ütemes rángatózását átvette a testem, aztán benyúltam a hálóingem alá, zavart a lábamra fröccsent ragacsos folyadék, s kicsivel feljebb, a hasam tájékán találkoztam az épen maradt bal kezével, ahogy egyszárnyú madárként röpdösött a paplan alatti sötétben.

*

Elvitték a faleveleket. Egyetlenegyét sem hagytak az udvaron, sivatag lett, kietlen és halott, a sírhantok között ordítanak az üresen hagyott lábnyomok, szélcsend van. Hiába nézem a drótsövényt, nincs rajta sem levél, sem papírdarab.

Az ablakban álltam, amikor megjelent a szemeteskocsi s végigdübörgött az udvaron. Kezem a fülelen. Fáj benne a hang. A Fénylények sehol. Ebben az ablakkeretben szoktak összegyűlni, hogy megszabják a jelent, s beleszóljanak a múltba. Most kellene megállítani az időt, hogy a dübörgés ne íveljen át a jövőbe, s a levelek megmaradjanak az udvaron. Nekem. Az eresztől nem messze, azon a védettebb helyen.

Lapáttal dolgoznak, s mindent behánynak a kocsiba. Semmi sem maradt. A seprűm az eresz alatt meredezik megkövülve, nem érti ezt a világot, ahol az igék vették át a főszerepet, s a főneveknek csak statisztaszerep jutott. A két gyászhuszár hangtalanul buzgólkodik egy ideig, talán ezekből lesz majd a taligás és a lapátos, a dalos kedvű, aki állítólag benne van az imában. Vajon ki tűrne meg az imájában egy ilyent, aki előbb kiszakadt a Mindenből, hogy átlépjen az álombeli jelenbe, ahol egy kiáltás szárnyán elszelelt, majd visszalépett a valóságos jelenbe, hogy halálmagot vessen el a jövőbe vezető ösvényeken?!

És a seprűt is ő vette észre az eresz alatt, és odament, és felemelte, és a nyelénél fogva bedobta a szemeteskocsiba. A seprűmet! És intett, hogy düböröghetnek kifelé. Elvittek mindent. A seprűm árnyékát is magukkal vitték, nem hagytak belőle semmit nekem. Pedig az árnyék megőrizte volna a levelek illatát, s a suttogást, ahogy az a maroknyi cirok beleszántott a kiszáradt levélcsozmóba a sírhantok közötti ösvényeken.

– Elvitték a seprűmet! – Suttogok én is, csak ennyire maradt erőm, de ez a suttogás sebeket ejtene a fülekben, ha volnának fülek, amelyek hallanák.

Tele vagyok dübörgéssel, a két fülem között döngetik ki a kerekek a gyászzene morzejeleit a holtta merevedett kockaköveken. De nincs időm temetni, leveleket kell szereznem. Oázisnak tűnik a drótsövényen kívüli világ, ahol levelek hevernek a földön, vagonszám. Gyors léptekkel végigrohanok a hálószerobán, a csavarintgatás most elmarad, intek a négyhónaposnak, hogy csendóra következik, de félreérthette a mozdulatot, arca kinyílt, szemei megkettőződtek, kiszélesedett a homloka, és lebegtek a fülei, és olyan döbbenetes visítózásba kezd, hogy a körülötte kuporgó sakálok egy ideig szájátva hallgatták a mestert, aztán elkotródtak pihenni. Én meg kitéptem a párnát a feje alól, és az arcára nyomtam. Valahogy csendre kellett intenem a négyhónapost, hogy hajnali ötkor ne verje fel a házat, megvárom, amíg az engedelmesség jeleként leáll a rúgkapálózással, elég hosszú ideig tartott, amíg rávette magát, a karjaival hamarabb abbahagyta a csapkodást, kétfelől felfektette a két kezét, mint aki meg-

adja magát, fogságba esett katonák mutogatják a két tenyerüket ilyen ostobán, de lábai még sokáig makacskodtak, igaz, egyre inkább ritkultak a rúgások, de még csak rúgásnak sem lehet nevezni ezt a mozdulatsort, ha a láb dadogni tudna, ez olyan volt, aztán ezekkel is leállt, mereven maradt mindkét lába, görbén, engedékenyen, mint aki megbánta. Amikor elengedtem, az egyik lábával még rúgott egy aprócskát, ez volt a búcsúrúgás bizonyára. Csakhogy az ilyen kedveskedést megvesztegetési kísérletnek tekintem, és nem kell kimondottan fenyegetésként értékelni, de a holnapi csavarintás a sakálkarnevál csúcspontja lesz.

Lehuppantam a drótsövény tetejéről a falevelekben tobzódó, sétatéri világba. A Napfény rapszodiával kezdődött a revű, a levelek szertekunkorodó, meggömbült testén tombolnak az ódává magasztosult fényjelek, Rafael testet kapott a fák között, nézzük egymást hitetlenkedve, de gyönyörködve is, aztán megkettőzött önmagammal táncolok a levélözönben, noha nem táncolás ez, száguldás inkább a Mindenből fakadó ritmus után, a kiszáradt levelek különféle hangzatban sisteregnek, suttognak, zizegnek nekünk, élet van. A nadrágom két szárát a bokámnál kötöm össze, hogy a levelek szállítását megkönnyítsem. Marokszám gyűröm őket a nadrágomba, kövéredem szépen, két vastag hurka imbolyog a fák között, viszi a hatalmas feneket, a puffadt hasat, Rafaelt, a Szellemet és engemet. Indulunk a seprű után. A kagyló mögött szokott állni, a szemetesveder és a személtapát mellett, mindkettő piros, a seprűnek seprű színe volt. Az erkélyajtó rendszerint nyitva marad, csend van idebent. Az előszoba felé kerülök, a fogas melletti állótükör előtt meg kellett torpannom, a tükörben egy ember áll. Nem mozdul, a szeme sem rebben. Elindulok, az ember is elindul a tükörben. Nincs szándékomban mások titkai után kutatni, de különösnek érzem, hogy ez az ember kölcsönvette a testemet, ott állok a tükörben, két hurka lábbal, kitömve.

– Rafael? – kérdezem.

– Rafael vagyok, a szellem – felel az ember a tükörben.

Ha nincs külön Szellem, és nincs külön Rafael, akkor én magam vagyok a Szellem is, Rafael is? Azért nem engedték, hogy a tükörbe nézzek, hogy elvessek bennem a kétely magvait? Mert ha nem ismerem az arcomat, nem tudom, milyen a Minden? És kevesebb Minden lenni, mint látni is a Mindent? Vajon kevesebb? Megrendítették bennem a hitet? Nem, nem hagyom, hogy a reveláció számomra dráma is legyen. Majd feldolgozzák odabent az enyéim, vannak elegendő. Hát, persze. Azért ilyen nagy a fejem, hogy beleférjünk hárman is. Hárman? Vagyunk hárman? Zavaros a valóságos jelen. Az álomban inkább otthon vagyok, itt a seprűt sem lelem. Benéztem az ágyak alá, az egyikben még aludt valaki, s közvetlenül a papucsok mellett észrevettem a bilit. A bilimet. Kihúzom, nézem. Hogy került vajon ide? S miért árválkodik, amikor a zongora alatt kellene hogy legyen, a társával együtt, hogy bármikor elővehető le-

gyen?! Átviszem a nappaliba, a zongora ott van, a falióra is. Beállok háttal, nyújtott lábakkal a bilim elé. Várom, hogy kattanjon a mánus, hogy letépjem magamról a bugyit, s hogy zuhanjak alá. Csakhogy a mánus áll. Már nagyon régen áll, azt hiszem. És másik bili sincs sehol. Aztán megtalálom a padlásfeljáró alatt, a szerszámok és egyéb limlom között. Odateszem őket a zongora elé, szépen egymás mellé, ahogy kell.

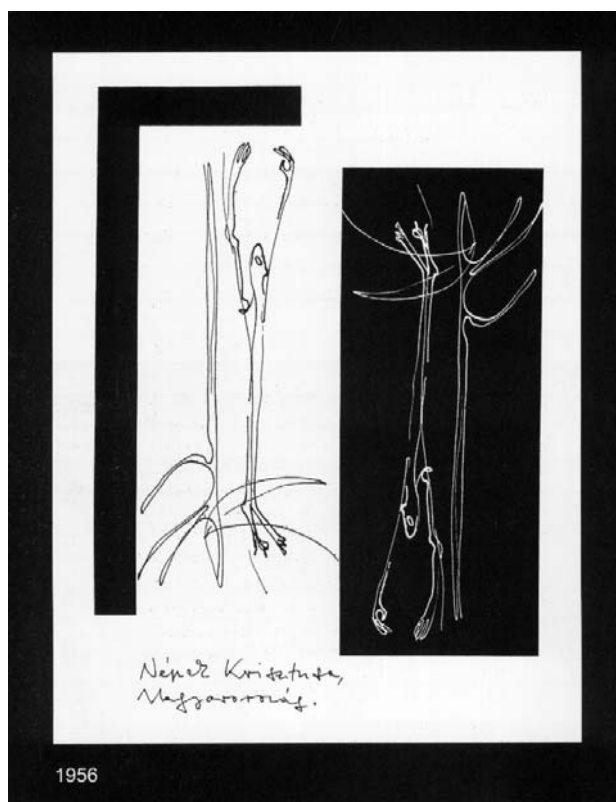
Alig távolodtam el a hurkáimmal, kicsapódott a bejárati ajtó, kitámolygott rajta egy bugyis nő, kezében a két bilivel. Úgy tartotta őket maga előtt, mintha koldulna. A vékony hangú volt. Felismertem. Terpeszállásban állt és nyivákkolt. Egyszer még hallottam így nyivákolni, akkor is terpeszállásban állt, hogy miért tartja így a lábát, nem tudom, csakhogy akkor egy nagyobb árnyék is lóbálta magát mögötte, a kötél a bitófáról talán? Már nem emlékszem. Ő is az emlékei után kutathatott, mert elindult a két bilivel a város felé, mintha libeggett volna a köveken, aztán eltávolodott jó messzire, majd beleveszett a meszszeségbe. Én meg rájöttem a dolog nyitjára. Íme: Az egymásba hajló fák árnyéka elnyeli a nyivákoló nőket, főleg ha csórén közlekednek, miközben ki-nyújtott kézzel és két bilivel koldulnak ürülékért. Megfejtettem egy titkot. Hát, nem remek?

*

A kapuban egy fehér kocsi és egy fekete. Emberek. A hurkák visznek, itt vagyunk mind. Nehezen haladunk a tisztára seprert köveken. Mintha mosolyok is villannának körülöttem, ezek veszélyt hordozó faktorok, a szemgödörön keresztül kerülnek az agyba, leteperik a vackukról feltápáskodó ellenérveket, eloltják a villanyt odabent, s a vaksötétben béklyóba verik Rafaelt. Nem hagyom, nem engedem. Nem hagytam, hogy Rafael a tükörben maradjon, pedig jól állt neki a látványos létezés, most sem fogják elvenni tőlem. Rohanok a sírhantok közé, ahol otthon vagyok. A csókám a harmadik ágon, nézem, nézem, és hiába nézem, a csókám elment, elhagyott. Szerettem volna, ha a tenyeremben felejtí a lélegzetét, ő meg elvitte a szemét is, amit sosem mutatott meg nekem. Milyen világ ez, ahonnan minden kiveszett, amire vágni lehetett egykoron? Kirajzolok egy ablakkeretet a sírhantok fölött, „légy a saját csókád!” – hangzik a kegyelem, és mászom felfele az ágakon.

A harmadik ágon vagyok, magasan a sírhantok fölött. Hangok szállnak fel az ágak közé, főneveket alig hallani, igék, jelzők, számnevek röpdösnek szerte szét egy nyelvtankönyv lapjairól, az ilyen kavalkád nem tartozik az én jelenemhez, néma csókaként billegek tovább. A spárgákat kioldoztam, a hurkák egyre soványabbak, egymást kergetve libbennek alá a falevelek ezrei, betemetik a sírhantokat, megtöltik az ösvényeken siránkozó lábnyomokat is, a merészebbje elkóborog valamerre, vagy a drótsövény fölött átrepülve visszafekszik a sétatéri fák közé. Az ágak is tele vannak. Tőlem jobbra egy hatalmas káposztalevél, mellette egy lapát s egy taliga, balra vicsorgó fogak s egy testet öltött

zongoraszó, a négyhónapos sikolya s egy vérző ág, benne egy villa, előttem, fölöttem és mögöttem szétszakított függönydarabok lebegnek az ágakon, a fehér köpenyes altban velem billeg a harmadik ágon, terápia. S ott lent egy nagyfejű seprí a leveleket a sírhantok közötti ösvényeken. Mi végre? Nem tudom. Minduntalan felnéz, mintha keresne valamit az ágak között, pedig idefent semmi sincsen, csak holmi kacatok, néhány kiszáradt ág, s az egyiken én magam billegek, merthogy ez volna a dolgom. És én sem maradok sokáig idefent, itt az ideje tovaszállni. Ott a messzeségben, ahol az a csóré nő libeg a köveken, fényjeleket látok, útjelzők lesznek bizonyára. Hárman vagyunk? Igen. Középen a vékony hangú, jobbra én, balra Rafael, a szellem. A nagy fejű még hangoskodik egy ideig odalent, de a harmadik ágon már senki sincsen. A Nagy Egész része vagyok újra, itthagynom nektek a múltat és a jelent, de az álmaimat magammal viszem. S maradok Minden, mindörökre.

HÁY JÁNOS

Wittgenstein kisasszony

*A kicsi lány úgy szeret,
hogy elronthatom az életét.
Ha figyelek.*

x

*Hányok megint.
Ittam.
Hogy ne magamtól.*

x

*A kicsi lányban
kicsi szív.
De nem hív
haza, másra vár.*

Még

*Még mindig milyen.
(Szép vagy.)
Öreg nő,
fiatal asztal.*

Titok

*Nekem jó, ha szeretsz,
ha neked jó, ha szeretlek.
Persze rajtunk kívül
mindenkinek rossz.
Ócska történet.
Titokban itt és ott.*

Piszkál

*Piszkálta az arcomat.
Valami van rajta.
Bőr – mondom. –
Pereg le. Só.
Tenger.*

Novella

*Egy ember, aki
azt hitte tud egy nyelvet,
elkezdett azon
a nyelven beszélni.
Körülötte senki nem
beszélte azt a nyelvet.
Egyedül vagyok –
gondolta az az ember
azon a nyelven.*

*Esett.
Istentelen idő – mondta
az asszony a férfinak.
Az – mondta a férfi.
Be kell csukni
a tyúkokat – mondta.
Be – mondta a férfi.
Beszéltek.*

Elvesztem

*Elvesztem a tudatom,
ha már kell.
Nem ismerlek fel.
Isten? – mindegy.*

*Visszajutottam
a bűn elé.
Vissza eső. Víz.
Tenger.*

Látni nemlátni

(BELCANTO)

*Egy hónapot voltam
Nápolyban bazmeg.
Egy hónapot pont.
Egy hónapja nem láttam
a csajom pináját bazmeg.
Egy hónapja nem.
Meghalok bazmeg,
azt hiszem meghalok.*

Istenek

*Nem lapogatnak el sebet,
se hegyet a föld színén.*

Nem

*Nem basznak a csávók,
úgy néznek ki.
A strandon azért
a pinát lesik.
Emlékezetből
áll a faszuk.*

TORNAI JÓZSEF

Megcsókoltuk a lángoló napot

*Ott vettem meg Pilinszky első kötetét,
a Trapéz és korlátot, romok szerteszét,*

*egy könyvesboltban háború után,
nem messze a Krisztina tér vérző tenyerétől, Budán,*

*az egyik házból kiállt a lelőtt német repülő,
szétrepedt csővű tankok bújtak a bokrokból elő,*

*a templomban, március vége lehetett,
lelkigyakorlaton vett részt az iskola, hidegek*

*voltak a padok, lázasan, éhesen
hallgattuk, Loyolai Szent Ignác milyen*

*hadicselekkel veri meg az ördögöt. De kint
az utcán újra láttuk a Gonosz győzelmes műveit,*

*üres lábbal lépkedtünk, Juhász meg én
a Vérmező ágyuk és láncaltapok közt kiütözö fűvén,*

*fönt a lerombolt Vár, kiégett ablaksorok
s megcsókoltuk a lángoló napot.*

A véres juharlevél-nóta

*A vár oldala ősligetet találtunk
hullámpapír-gurukat*

*tőlük tanultuk meg szeretkezés
ős-állásban és szemben erősen lejtett a hegy
néha kicsúsztam ajkaidból*

*a lét a nemlétben ázik
a nemlét a létben nemcsak szeretlek
nyakad a borotvámon*

véres juharlevél

A végleges szöveg lehetetlensége

1

*Rózsaszín leanderszirmon
napok óta haldoklik
a fecskefarkú lepke.
Nincs, ami fájdalmamnak
orvossága lenne.*

2

*Fecskefarkú lepke
haldoklik napok óta
a rózsaszín leanderszirmon.
Hogy változhatna gyönyörre
az égi kínom?*

3

*Fecskefarkú lepke
a rózsaszín leandervirágon.
Hogy lehetne szép
az én csúf kínom,
szomorúságom?*

4

*Haldokló fecskefarkú
lepke a rózsaszín
leandervirág-szirmon,
mondd, hogy múlhatna el
az én ezer kínom?*

5

*Te fecskefarkú
lepke a rózsaszín
leanderszirmon,
elér-e szívedig
az én emberi kínom?*

6

*Mondd, fecskefarkú lepke
a rózsaszín leandervirágon,
hogy vigasztalhatna
meg az én metafizikai
szomorúságom?*

7

*Te napok óta haldokló
fecskefarkú lepke
a rózsaszín leanderen,
légy az én emlékezetembe
égett titkos jelem!*

8

*Napok óta haldokló
fecskefarkú lepke
a rózsaszín leanderszirmon,
áruld el, mi az én
halhatatlan kínom!*

9

*Rózsaszín leanderszirmon
haldokló fecskefarkú lepke,
ha lehullsz, veled
szállok alá a sötét,
halott vizekre.*

Buddhista csujjogatók

*Először megnyilvánulunk,
azután meg nirvánulunk.*

*Egy kicsit megnyilvánulunk
s már nagyon meg nirvánulunk.*

*Húsig megnyilvánulunk.
csontig meg nirvánulunk.*

*Együtt megnyilvánulunk,
külön meg nirvánulunk.*

*Külön meg nirvánulunk,
együtt meg nirvánulunk.*

*Lassan nyilvánulunk, nyilvánulunk,
gyorsan nirvánulunk, nirvánulunk.*

Addig nirvánulunk, nirvánulunk,

még meg nem nyilvánulunk, nyilvánulunk.

*Nyilván, nyilván
te leszel a nirván.
Nirván, nirván
te leszel a nyilván.*

*Nirván kedvvel, nirván lábbal
karikás táncot járok.
Nyilván kedvvel, nyilván lábbal
karikástáncot járok.*

*Karikás kedvvel, karikás lábbal
nyilván táncot járok,
karikás lábbal, karikás kedvvel
nirván táncot járok.*

*Karikás nyilván, karikás nirván,
nyilvános táncot járok,
karikás nirván, karikás nyilván,
nirvános táncot járok.*

*Tánc, tánc, nirva-tánc,
megfeszül a nyilván-lánc,
tánc, tánc, nyilván-tánc,
csikorog a nirva-lánc.*

*Ha nem tetszik, hogy mi itten
nyilván-táncban vigadunk,
szakítsa el nirva-láncát,
ha még meg nem szabadult.*

A félelmes mag

*Ó csak leülne valaki, hogy
ne tudjak gondolkodni,
beszélni, sírni!*

*Az emberek még mindig
azt hiszik (tízezer
év cáfol!),*

*hogy kiérünk a partra,
pedig se part,
se partra-érés nincs.*

*Nem „azért vagyunk
a világon, hogy valahol
otthonra leljünk*

*benne”, hanem, hogy addig
rágjuk az idő
csontbáját,*

*míg torkunk a félelmes
mag húsos
lökötésébe fullad.*

HATÁR GYŐZŐ

Rímkeresztek

*ahogy ebben a versben éltem és fennakadtam
ennek a versnek kiszolgált keresztrímein:
szakadt a hajszálhíd – lezúgott velem-alattam
láthattok aláenyészni számlált híveim*

*hullott orrok fülek szarvak szemetén söpörve
harmadvilági lepra fertőben a koszban
ez egy-akolba lakatolva – a Bűnös Körbe'
rosszsorsom ellen én soha nem tiltakoztam*

*csak mint akinek a bőjtől önsanyargatásból
sebelvakarásból tetvekből sosem elég
hosszútűró-megviseltem ma csakúgy mint máskor
viselem hordom a haza teherátvitelét*

*ideje haragvásnak Bűnös-Körből-kitörésnek:
elmúlt ideje már a borzas lázadásnak
így járnak akik az anyjuk hasában elkésnek
s maguknak Ő szülő hasában gödröt ásnek*

*ahogy ebben a versben éltem és fennakadtam
ennek a versnek kiszolgált keresztrímein:
szakadt a hajszálhíd – lezúgott velem-alattam
láthattok aláenyészni számlált híveim*

Az ál-gondolás

(„az Én az érzetek nyalábja”
Hódolat David Hume emlékének)

*Ím így szól a Ál-Gondolás:
„mi makrancsos elgondolás!*

*s bár jelei jól tolatnak:
visszatetsző Gondolatnak*

*ideák örvénye – Párizs
légkörnek nem ideális*

*Bologna vagy Salamanca
dove lo Spirito manca?!*

*Oxford? falovastul Trója
exekrábilisszimója*

*Harvard? rosszabb a Sorbonne-nál:
alámén ki ott abbonál*

*Turint rója? – La Superga! –
megrontója: Heidelberga*

*ki ez Eszmét kifundálta
tán lehet hazája Málta*

*van Rendje van Térdszalagja
minek tán lova-s Lovagja*

*kever hamisat s valódit:
kényszerképzet gondolódik*

*így akarva-akaratlan
holott forr az eszme-katlan*

*de Mint Olyan – ELVETENDŐ
Pápa mond s a Tisztelendő*

*patvarba! a rossebes franc
vinné ha ki ilyen makranc!*

*nincs oly Sültbolond Halandó
ki ily Zöldet gondolandó”*

*s míg rinog a gondolája
dömhéc Rája mén alája*

*– borultán a gondolából
gondolá hogy majd kilábol*

*lábát berántja a bója
s ottfullad a gondolója*

Babaság

(SZEMÉLYCSERE)

*az a baba nyolcvanöt esztendőkkel annakelőtte
a régesrég-múlt minden pelenka-poénját lelőtte*

*a GYERMEKSZÁJ találatait számtartó emlékezők
már Árkádiában felülről szemlélik az égmezőt*

*mely Családi Legendák tudói közül már egy sem él
az a baba s ez az aggastyán nem ugyanaz a SZEMÉL*

Helikopter

*ki az a Fényes Úr ki ott! ott!
ott repül
a fellegek mögött fölöttünk
legfelül
ki alantjárót meg se lát s
kockavet
sorsunkról – most dől el: oltalmaz
vagy lövet*

*honnan le ránkkiállt TÜZELJ!
ROMBOLJ! ROMBOLJ!
s mi menten mint a megbolondult
hangyaboly
zúdulunk – jeltelen örök-
emléktelen
– – – hová tart Fényes Úr a heli-
kopteren?*

Politikus

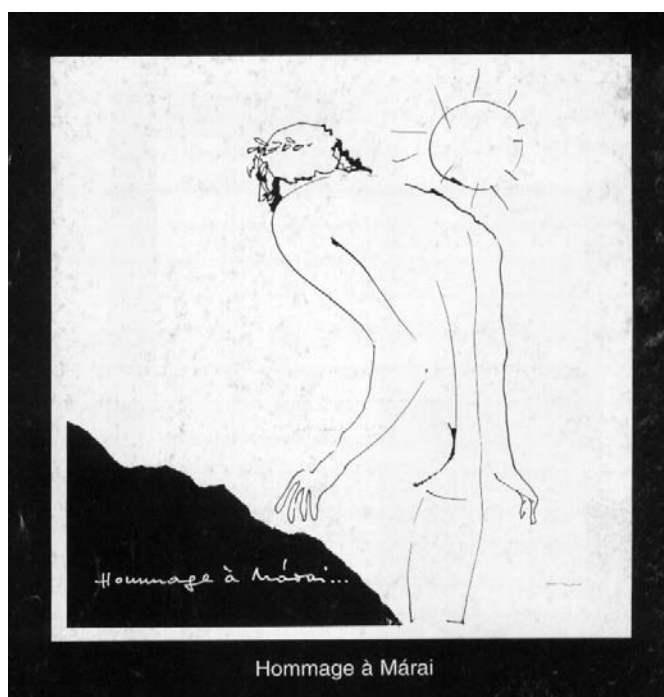
*nagy Ész ő: esze/szavajárása
ritka-csavaros
de vaj' nem ő is kis mitugrászlsz
boglyasfejű?!
ürge ő habár bazi nagyrafújt
a kis szaros
lehet plakátján Óriás – azért
csak törpe ő*

Nyelvsír

(MAGYAR ÍRÓ IDEGENBEN)

*ezzel a tövissel lép ezen jár a lábam
ez öl vág keserít órát éjt napot
vesztesnek lenni egy végtelen csatában
amely soha-soha meg nem vívatott*

*jó kegyelemdőfésért mely szívig hatolna
mindje gyors legyilkolásért esdekél:
anélkül hogy egyetlen lövést leadtak volna
harc nélkül – megadatlan estek el*

SIMAI MIHÁLY

A Mester fölzuhan

(VERES MIHÁLY BARÁTOM EMLÉKÉRE)

*félhorizontnyi kép
veszendő életvászon**kéz és ecset
a maradandóságnak
ajánlott délibáb ez is**félhorizont
országoló csonkaság
száműzetés színek Szibériája
egy létvonal
a két végpont közé
szorítva elfogadhatatlanul kevés**– erős gyökérző lábak égre-tárt karok
alkotta hús-vér hiperbolaként
a Tündöklés terébe fölfeszülni
csakazértis
Föld
és
Kozmosz
közé – – –**szűkreszabott idő-zekéjét
aztán a Mester könnyedén ledobja
és fölzuhan – –**és nézi gúnyosan**a végső meztelenség asztalán
elnyúló c o r p u s t hogy veszik körül
hogy sürgölődnek kis kórboncnokok*

*s hírhedt kórboncolók a végső csonkaság
vak formatervezői – míg az égen
a szárnyak végtelent érintenek
s a mélylő mélyben
lenn a Föld szívében
megszólalnak
az elvermelt harangok*

talán

*talán az a borzas ibolyaudvar
talán az időt ringató
konok remény*

*talán a lelket ríkató
bolond
fuvolamadarak*

talán a táj asszonytest-illata

*talán az a tavaszciklandós
szirom-cirókás meggyfaág*

*talán az a szomorú-verdesésű
madárszárny-rebbenésű szemhéz
mely mögé
akkor végleg bezárult egy világ*

Vigaszt

*majd fény leszel
mert fénynek lenni szép
majd jó leszel
mert jónak lenni jó*

*majd ott leszel
hol nem fáj semmi már
emelj emelj
te gyöngye árva szárny*

*majd tél leszel
és nyár őszt és tavaszt
száz más leszel
s még mindig ugyanaz*

*majd élve élsz
és nem félsz semmitől
– a csillagok
közé majd oda-föl
visszaölel
az Örök Anyaöl*

TANDORI DEZSŐ

Két „fikció” (2002)

I. DUSKO GAVRILOVICS EGY (?) NAPJA

Goncsarovéknak és Co.

Régi orosz vagyok, galambocskám, régi orosz, és közben azt se tudom, kik voltak a régi oroszok. Segédegyenesekkel álmodtam, Perforevna Galgiska, segédegyenesekkel, melyek törlendő, és Profjun Pantelovics, az ő profjunizmusában azt mondaná most, hogy bezzeg a seggem elfelejtettem kitörölni reggel, úgy hevertem vissza, azt hittem, eredménytelen voltam, nincs mit, hát segédegyenesekkel? Galambocskám, ezek az ő tréfaik, és Galosz Galankovics még erre mondja, hogy a tréfák tenyész. Vagy nézze meg, galambocskám, nézze meg...

Beszélgetések, galambocskám, mint az árkádok alatt még ők, de nem, mondom Profjun Pantelovicsnak is, hol járunk mi? Ahol Galosz Galankovics képes azt mondani, hogy ő úgy heverészi végig a napot, mint Oblomov, úgy táruul szeme az égre, mint Andrej hercegnek, úgy zuhan a vázának, mint Miskin herceg, és összetörte volna, galambocskám, Haloz Galankovics, ha a hóna alá nem nyúl, épp Profjun Pantelovics nem nyúl a hóna alá, el nem kapja. De ha nincs ott a Profjun Pantelovics, hát a hóna alá nyúl más, elkapja, holott attól kéne félniök, ezt a fertőzést kapják el tőle, mint a náthát, vagyis hogy ő úgy tesz-vesz s főleg heverész, mint Oblomov, galambocskám, hát nem, Perforevna Galgiska, ha valaki, hát én leszek az, aki ma ki sem megyek megint az utcára. Péntek, szombat, vasárnap, hétfő, galambocskám, és nem lépek ki a házból? Jó. De most, hogy péntektől vasárnapig fent voltam a kr.-i kormányzószágban, most hétfőn nem léptem ki a házból, és ma, kedden sem fogok ki lépni a házból, és gyakran kérdezem már, galambocskám, egyáltalán hogy hívják ezt a várost, hogy hívják, ahol lakom, ahol élek, de hát élek én, én, Dusko Gavrilovics, nagyon is élek én, nem lehet engem még eltemetni, nézzen rám, bár sokan azt mondják, és főleg azt szeretnék...

Beszélgetni, galambocskám, nem és nem. Perforevna Galgiska, mondja meg, mondja meg. Nem érzi-e hasonlóképpen? Hogy mintha csak mindig ugyanarról lenne szó, és nem is, hogy ha mi beszélgetünk itt, hanem mintha mindig ugyanarról lenne szó. És én már boldog vagyok, mit mondtam, Perforevna Galkiska, boldog, ha nem hallok róla, hogy ... Hogy! Hogy! És hogy! De ezt hiába mondom Profjun Pantelovicsnak, ő azt feleli csak, nem

hallasz, nem hallasz, nem hallod, hogy... de hát akkor miről akarsz hallani, Dusko Gavrilovics, galambocskám, azt mondd meg, miről halljunk?! Mondom, hogyan hallanánk, akkor megint ugyanott tartunk. Akkor mit van az, hogy nem megyek ki – mondom a városunk nevét, még épp hogy, néha zavaraim vannak vele, most ez nem hibbanás, Perforevna Galgiska, nem ám, de lassan nem tudom mindig a városunk nevét! B.? G.? N.?, ezt kérdelem –, akkor mit van az, mondom hát, hogy nem megyek ki, hogy nappal is érdemén és valóján, így, mondom, Porfjun Pantelovics, érdemén és valóján alszom, nem az, hogy alvajáró vagyok, nem az, hogy ébren alszom, nem, nappal is alszom, az, hogy ébren vagyok, az is alvás, akkor mit van ez, ha én neked mindenfélét mesélek. Galambocskám. Mondom neki. Akkor mit van az, hogy már az sincs, mondom neki, ami velem van, és nem azért, mert annyira nem érdekel, de azért is, mert nem érdekel, és mit folytassam. Mit folytassak, galambom, mondom, mondom a Porfjun Petrovicsnak, a másik nagy P. P.-nek, lásd, a Porfjun Pantelovics egy kanál vízbe megfojtana, nátha elleni port is pazarolna bele rám, hogy ne folytassam, csak hogy ne folytassam, miközben folyton azt mondja, folytassam, ezt hajtogatja, hashajtót tennék én a te kanaladba, Profjun Pantelovicsnak ez járna, mondom Porfjun Petrovicsnak, csak azt nem mondom, az egyikőtök, mint a másikótok, és egy nagy semmit, látod, annyit nem érek én vele, hogy akkor kirúgom miattatok a Galasz Galankovicsot, mert tényleg elegendő lett belőle, és én-nem-tudom-miket mondotok rá ti is, mit! amikor épp miattatok is kell az, hogy a Galosz Galankovicsal kicsit lazítsak, ti meg itt maradtok, ti meg folyton jöttök, így Dusko Gavrilovics, úgy, meg amúgy, nem tudok meglenni nélkületek. Könnyű ott tágítani, galambocskám, ahol lehet is tágítani, szinte semmiség az, de ahol nem lehet tágítani, Perforevna Galkiska, ott tágítson...!

Galkiska, Galgiska, hol ezt mondom, hol azt mondom, hol így, hol úgy, és ez nem az, hogy nem tudom megjegyezni még a házvezetőnőm nevét sem, nem az, hanem hogy az ember hol ezt mondja, hol azt, mondom Porfjun Pantelovicsnak, na tessék, megint beszélgetek. Pedig lett volna egy micsoda jó napom! És mégis megint a Profjun Pantelovicsal beszélgetek, mert kivel beszélgessek, ha felhív a galambocskám, a Porfjun Pantelovics, most mondjam neki azt, hogy nem beszélgetek? És nem mondhatom neki, Porfjun Pantelovics, ravaszdi egy gazember szakmát képviselsz te, érdekszakmát, nem mondom én, galambocskám, hogy te egy ravaszdi gazember vagy, ha már szembe kerül sz vele, senki se ravaszdi gazember, de lásd, ezért becsülöm én azt, aki a távolból olyan, amilyen, amilyen lehet, amilyennek talán lennünk kellene, galambocskám, egymáshoz, egymással, a távolból is olyan, én ezt becsülöm...

Még csodálkozik, galambocskám, még csodálkozik. Most akkor ha nem reagálok, elbújok, rendben, ha csak a Galosz Galankovicsról van szó, úgyis megtalál, és akkor úgy is azt kell mondanom neki, mikor pedig nem erről van

szó, ez egy szűnyogcsípés, akkora dolog csak, azt mondom, galambocskám, nyúljon neked a hónod alá a Porfjun Pantelovics vagy a Profjun Petrovics, és annyit se teszek hozzá, feküdj ki a felhők alá, talán akkor tényleg látsz is valamit, aztán majd elmondhatod, nem, nekem ne mondj el te semmit, te úgyse fogsz már semmit se látni; de ha nem ezt mondom neki, ha ezt mondom, megint ott folytatódik minden, ahol abbahagytuk, csupán mert...

Nem mondhatom neki: a te Porfjun Petrovics barátod, jól megnyomva a szót, nem mondhatom neki. Nem mondhatom ezt Galosz Galankovicsnak, mert mindenki mindent mondhat egymásnak, mondhatna, galambocskám, mert hogy a micsodába lehet elmondani, hogy miféle hely ez, és így nem jut eszembe néha a város neve se, ahova, igen, galambocskám, ebbe a városba én jórészt ki se járok, valóján és érdemén ki se, micsoda város ez, meg ami körülötte van, hogy így végzi az igazi nagyság. És csak Ferdus Kalamovics esetére célzok. Mit írtál te a Ferdus Kalamovics élete munkásságáról, érted, az élete munkásságáról, galambocskám, ezt nem mondhatod neki, szétfütyülted, és milyen hülye fütytyökkel, ráadásul, ami így vagy úgy de egészben meglett volna, nem, te inkább egy szót se szóltál volna a Ferdus Kalamovics élete munkásságáról, de nem az, hogy ezt műveled, és ráadásul mintha kitüntetnéd. És már össze is cserélem, ezt én a papírszomorító, bár nagyon tehetséges, hát persze, mi a tehetség, galambocskám, a nagyság, galambocskám, a nagyság csak a nagyság, ezt én Profjun Petrovicsról mondanám, az én Galosz Galankovics barátomnak, szép kis támogatód van, szépen leszünk, ha engem kap a tolla hegyére, miért, én is csináltam valamit, miért, velem se csak az volt, hogy...

Menjen, támogasson téged ő, nem tudok átjárni hozzád füstpartikra, galambocskám, drága Galosz Galankovics, járj csak Petrovics barátodhoz, de mintha ez lenne a lényeg, úgy fog ez hangzani. Ez és a lényeg! A lényeg például inkább az, galambom, hogy mit írtak a te barátaid a Ferdus Kalamovics élete művéről! Ezt írták, és mintha megdicsőítették volna, de akkor olvass bele, te magad olvasd végig, ha van még szemed, Galosz Galankovics, barátocskám, és magad lásd...

De ez mind nem a lényeg, mondom magamban, mert felmondtam Perforevna Galgiskának, elszereztem őt Ferdus Kalamovics unokasógornőjéhez, a családokat most hagyjuk, a Ferdus Kalamovics családja is nyilván ugyanúgy megéri a pénzét, mint akárkié, meg mint mindenki. Miféle tisztesség ez, gondolhatja a Perforevna Galgiska, miféle? Mert ezt mondja nyilván rólam is, és való igaz, miféle tisztesség létezhetik egyáltalán a világon, ha már ketten ítélik meg a kérdést, kettő, akivel történik, és egyáltalán. Tehát ezt én mind jól értem, és tönkre is tette egy napomat – melyik az én napom? ezt gondolom hát –, tönkre, és mikor pedig épp azt mondom: csöndet! csöndet szeretnék, akkora csönd van bennem, ki tudja, holnap is lesz-e, és nem, erre az egész nap csupazaj, és még örülhetek, ha szép szerén zajlanak le a dolgok, amik rosszul indul-

tak, igen, ha elérem azt, talán sok nap elteltével meglesz, aminek egy hete meg kéne lennie, mert megígérték, és titkon még az én fáradozásom kellene hozzá nekik, hogy a lábukat billenteni alig kelljen, miközben mindenfélémet elvesztették, elkunyerálták, még én szaladozzak utána, szerencsére volt valami, ami a meglétemet stabilizálja, de valaminek csak kell lennie...

És ez sem igaz. Sajnos, ez sem igaz...

És ha már, mint mondtam, kettő, ha ketten vannak, ha ketten vagyunk, kétféle az igazság, már abban az esetben, ha nekünk is szét kell menni, kedves Profjun Pantelovics, kétfelé. Mondom képzeletben Profjun Pantelovicsnak. Mert az ő kreatúrájának, a te kreatúrádnak, bármi öntörvényű, kedves galambom, a Galosz Galankovicsnak a képébe ezt nem mondhatom, meg mit is mondanám neki. Nem ugyanezt csináltad te a Ferdus Kalamovics barátunkkal? Nem ugyanígy vennél hülyére engem? Nem ez lesz belőle? Ha együtt füstölünk, bármi ártalmatlan pipákból? Miattad menjek ki én a városba, barátocskám? Mikor megvan ez a csönd, ez már amúgy is lerontott örömem, hogy ekkor és ekkor itthon vagyok. Persze, mindenki azt mondja, meghalt a kutyád, meghalt anyád, galambocskám, da hát ők olyan szentek már, mint kis zsugorított indián fejek, olvastam minap ilyenekről, és futballozni velük nem fogunk, egy rossz szót se róluk, hát hogy befolyásolna belőlük bármi fájdalom-öröm, inkább beszéljünk arról, barátocskám, hogy én hozzád a városba hogyan menjek ki, hogyan, és mi végre, és külön megbeszélni, pedig azt kellene, Porfjun Pantelovics, galambocskám, hogy ha lehet, te engem aztán soha úgy a tollad hegyére ne vegyél, mint a Ferdus Kalamovicsot, mert ha olvastad volna, amit a königsbergi Mesterről írtak, hogy élet és mű egy szinten felül, és messze egy bizonyos szinten felül van Ferdus Kalamovics minden szava, már a tiédhez képest, galambocskám, hát akkor te például ezt nem tehetted volna, hát én hozzád menjek ki a városba, csak úgy véletlen találkozásra akár, de persze, felhívsz, levelet írsz...

Dusko Gavrilovics, Dusko Gavrilovics, szinte hallom, áldd a sarat! áldd a te jó Istenedet, hallom szinte, hogy efféle képességekkel áldott meg, a kitartás, a szorgalom, ne tiltakozz, már nagyon ne volna te szorgalmas, a termékeny munkálkodás képességével. Áldd érte Őt! És ne ilyeneket beszélj. Ne fogd rá a szegény Porfjun Pantelovicsra, hogy miatta nem mégy a városba ki! Még épp hogy B. város nevét is tán Porfjun Petrovics miatt felejtet el? És elfelejtet, viszont, hallom, galambocskám, mondják nekem – hallom! –, miket mondott rólad a Ferdus Kalamovics, jó, hát gyönyörűeket is, de mindig megtűzdelte azt, egész amíg vissza nem került hozzá, egy-egy tüskével, ami nem a pástétomban maradt, nem a bármi szívbéli, ziháló hízelgés finom falatjaiban, hanem a húsodba jutott, a bőrdő alá, és fájt ott, Dusko Gavrilovics, ezt ne feledd. Mert persze, igaza van a Ferdus Kalamovicsnak a maga kicsinyes, én nem tu-

dom, miből eredő mit-tudom-én-micsoda mondásaival, sőt, akár minden mélyen túli mélységgel igaza van, de ...

Mondom csak, mondom, egyre mondom ezt, s ez az én nyugalmam. De amikor így mondom, mintha megértenének, holott nem megyek ki a városba, kilopózom egy-egy órára, most, hogy nem hozhatok haza Perforevna Galgiskával vagy Galkiskával semmit – megjegyzem, visszajelentkezett! egész megéremültem a telefonjától, olyan volt a hangja, nem, mondtam, nincs visszatérés, kicsit sírtam –, nem akarok találkozni Porfjun Panteliccsel vagy Profjun Petroviccsal, „zelber áner”, hogy egyetlen kifejezést idézzek a Ferdus Kalamovicstól, ez az ő kr.-kormányzóságbeli műveltségéből van, hát akkor magamban sem kell úgy beszélni, hogy így bezzeg, ugye, galambocskám, megértenének! Harmincxxx, így írom, harmincvalahány éves vagy, Dusko Gavrilovics, barátocskám, még jól meggondolhatod, melyik úton! Legyen neked példa a Galosz Galankovics, legyen neked példa ő. Vagy hát ne juss a Ferdus Kalamovics sorsára se. Mit ért hatvan-valahány esztendő küzdelme, neki mit ért? Jó, ért, ért, nem csupán, ezt olvashattad Perforevna Galgiska szemében is, ne mindig a Profjun Pantelich legyen, vagy Porfjun Pantelics, vagy a Porfjun Petrovics, már összecserélem, ne mindig csak ők. Az legyen, ami mindig van. Ez a csend, és hogy mit sírnál vissza? Kis zsugorított indiánfejek, apádat nem is ismerted, galambocskám, háborúban esett el. Na, hát akkor! Mi gátol nyugalmadban? Megvan valamennyi járandóságod, megvan szépen, hogy harmincxxx éves korodra így élhetsz. Nem mész ki a városba, nem mész ki. És a többi. Telefont fölemelni: érzéssel. Leveleket kibontani: érzéssel. Van-e nagy baj, galambom, barátocskám, Dusko Gavrilovics? Nincs és nincs. És hiába várod, hogy csak kesztyűs kézzel, vagy el a kézzel, vagy pátyolgatni, meg hogy téged csak kényeztessenek, de te se kényeztesd magad. Olvastad a Nagy Mestert a másik Nagy Mesterről. Életed és úgy nevezett műved, mélyből eddig nem yalósítottál meg, korai zsenyéken túl, semmit, galambocskám, essenek egybe. Így élj! Nem mész ki a városba, ne menj ki a városba. Ne mondd Galosz Galankovicsnak, hogy elfogadják őt, hogy ne fogadják el, azzal mind, ami és amilyen ő. Hagyd a fenébe a Ferdus Kalamovicsot, ezt akarnád te egy negyedszázad elkövetkezendő munkájával? Maradjon fenn utánad ennyi, aki érteni akar belőle, értsen, de most akkor ennél reménytelenebb már csak az lenne, ha széked stíljéről is beszámolnál, hányszor váltasz havonta lepedőt, vagy miképp süt be a toronyház által félig levett délutáni, rőtellő Nap...

II. „MAGAM”

Ez természetesen: Ottliktól. Egy novellájának vége. Külön ilyen kis fejezet. Hogy az egészhez akkor – ő hogyan? Mennyi a – kívülállói? – szerepe. De hiszen ő mondta el, az ő fikciója, az életfikció egy ottliki fikcióváltozata a no-

vella, a szereplők története. Valamit komolyan vettem megint? Amire nem kellett volna figyelmet pazarolnom? A figyelem már sosem pazarlás. De inkább hasonló bölcsességeket idézek, eredeti feljegyzéseimből. Mert természetesen nem hittem, hogy ilyen szép szerén kijövök az „afférből”, ahogy ezt lovaknál mondják, ám az sem biztos, hogy olyan jó lesz napvilágot (daylight) látni, tehát hogy jó száz méter van hátra, nem jön fel oldaladon senki, minimum fél hossz előnyöd marad a (miféle?) célban, de még a lóhasonlatnál tartunk, nem biztos, hogy öröm lesz az isten napja (itt kis i-vel), jó annyi lehet csak, hogy verseny közben az a megfelelőbb, ha nem elől fut a győzni akaró (sablon: győzni ugyan mit? túlélni, ez minden), hanem igenis napárnyékban, szélárnyékban, elfedve. Hát ha töményen ezek a dolgok lettek volna csak a végén, vagyis itt: az elején – csúnyán állnék. Egészen addig, míg a megváltó Cassirer-és-Goethe szövegek nem jönnek.

Ilyeneket jegyeztem föl: „Ami a régi közjellegből új közjellegűbe nem megy át – átmenni nem bírhat –, az a *bizarr*. (Már ha ér valamit, ha egyáltalán érdekes.) Így például megértem valaki *egyénijét*. Sőt, így értem azt.” Na, akkor.

S talán ezeket a dolgokat elégeltem meg, ezeket a fogalmazási módokat, meg mert nem oly rég beugrott nekem, hogy mintha a fikciónak és a nem-fikciónak egyforma esélye lenne szívfacsaró vagy hajmeresztő vagy hanyattvágó, legalább meghökkentő, „újszerű” eredményekre, s beleállt agyam képzeleteibe, hogy csak bizonyos fikcióságot bírok magamtól elviselni. Hát persze, hogy nem lehetett helye akkor ilyen megjegyzéseknek, aranybölcsességeknek, hogy: „Olyan magányos lettem, hogy már a saját dolgaim, is zavarnak.” Eltekintve a (készséggel értenek félre, de az nem számít) kissé önsajnáló jellegtől, tárgyi ellentmondás is van, benső tárgyi. Vagy félreérthetőség, mellékmegoldás. Mert vagy azért zavarnak saját dolgaim, mert – mitől? miben? – oly magányossá váltam, vagy azért vagyok ilyen magányos, mert saját dolgaim sem érdekelnek többé. Henye.

Telefonon felhívni: három név. Aha. Két pénzdolog. Előre is gyötrelmem. Egyik kapcsolat megszakítandó. A személyekért sem rajongok ott.

Mit rajonganék?

„Kant: élet + mű. Erről beszélgetni” – ezt már nem is értem, mit akarhatam. „Kivel? Hány téma? S akkor a mű?”

Na, galambocskám, akkor.

Jó telefonok. Itthonlétembe, igaz, egyik a kedvencem Australian Open-győzelmének perfektuálását lőtte el nekem, nem láttam, hogyan nyer végül Ferreira a spanyol Costa ellen. Kár. De bár a telefon egy gyötrelmes váddal kapcsolatosan jött, vagyis hogy messze a színvonalam alatt produkáltam, s ezért, jó harmincöt évnyi munkálkodás után (Ferdus?) nem úszhattam meg egy olyan vádat, mely szerint „néger-csokinak” adtam volna „ki” a melónak azt a részét, mondom is a telefonba: „gondolom, tudja, nem az háborít fel,

hogy ilyet tételeznek fel rólam, *miközben* fél szobányi körzetben senkit el sem viselek, ha dolgozom, nem hogy...! hanem az, hogy az illető, hajdani jóakaróm, fene tudja, ma se rossz, ennyire nem ismer. Hogy ennyire nem ismerjük egymást. Ne olvassuk, jó, de ha nem olvassuk, ne is írjunk. Ellenben itt érdek-kivégző-osztagok vannak. Túlzás, jó. De szedje le belőle a túlságot. „Ami marad”, mondom, „az, Azért az, az azért. És hogy egy kilométeres, igen, nem egy szobányi, egy négyzetkilométeres körzetben kész lettem volna nemrég is kitépni más kezéből a munkát, nekem annyira nem volt.” Másik, nagyon jó telefon: rendben lesz ez-az. Dusko Gavrilovics, természetesnek vehető, nem én vagyok, „harmincxxx”-ra az életkorát csak szuperbiztosításból vettem le, kutyája halálát, nőtlen állapotát, bejárónőjét. Na.

Azért a „csokis” (ahol elmondhattam a csoki-vádat) telefon is nemesen és szépen végződött, meglátjuk, élek-e egy szakmai ajánlattal, sansszal. Nem biztos.

Délután még egy telefon, csodálatos magányban ér el. De aztán, s ez a telefonok sajátja, kicsit beljebb „repül”. Innen tulajdonképpen a „valósabb fikció” keretei közt (e toldalékban itt) nem mondhatok el többet a valódi (Dusko...) fikcióról.

Volt még egy egészen autszájder hívás is, nem is nekem szólt, névnapi gratuláció jött Közelimnek. Pár marha telefon után ráfért. Mondom az illetőnek, mert kérdezi, min dolgozom, mondom neki: kétféle tanulmánylehetőség van, s boldog vagyok, mert kéri. (Ajnározás, kényeztetés, ez az! Vagy csak méltónak nevezhető, szíves bánásmód. Vagy közös „jó”). Az egyik is indiszkrét-féle, az, hogy két súlyos kérdésben nekem van igazam, a további kérdéseknek nincs jelentősége. Ez kicsit fenekedő. Mondom a másikat: tételesen végigvenni, tehát több részlet figyelembevételével, mi „van”. A Totyi madaram, a Szuszi kutyánk – az ösztönösség tárgyai. Az irodalom – a tudatosság tárgya. (Na tessék, jól bemicsodált. Így foglalj össze valamit. Buknak a tételek.) „A világ” – kis jel mutat a túloldalra e 3. pontnál. Hogy „a nagyon egyszerű emberi jogok”. A változáshoz pl. Hogy tegnap nyár volt, ma ősz van. Dec. x-ikén még így meg úgy, ma meg az utcára se. De „kr.-i kormányzóság” azért igen? Tegnap azt mondtam: soha többé. Holnapután meglehet újra ezt mondom. Az is abszurd, hogy „semmit se ígérni”. Ám így a biztosabb. Nem értem, hogy a „plusz szabadságom” címszóval mit jelzek. Ráadásul „5.” Hol maradt a „4.”? Ez mind csak boldogtalankodás. Hatvanvalahány év kellett, ráadásul a sakk éve, hogy egy-egy megfelelő („boldog”) nap után már ne megfelelő jöjjön, igen, hogy a teljes monotónia csak általam meghatározott, minimális igényeimnek megfelelően csak minimalizált munkaadói kapcsolatokkal tűzdelt élését egyáltalán remélhessem, képtelenség. És ez e minimalizált igényviszonyok *mindkét* felének a megszegényítése. Kikérem magamnak a zavarást épp a *jó kapcsolatok nevében* is, sótt. Galambocskám! Barátom.*

S a megváltólagos Cassirer- és Goethe-idézetek: – – –

„– – –” Ám elébük még ezt.

Oly derűvel ébredtem, sem G. G., sem „a P. P.-k” dolgai, de még F. K. méltatlannak látszó sorsa sem töltött el izgalommal. Virradott odakint. S én tudtam: lemegyek ugyan a városba („a hegyről”), de az Australian Open tegnapi mérkőzéseinek nem csupán ismétlésére jövök meg, ám még akár egy-az-egyben is láthatok ezt-azt. S hamar itt a péntek... és annak is örülök, hogy „a kr.-i kormányzóságot” nem zártam ki teljesen. Bár külön dolgozat tárgya lehet – ha lesz – majd, hogy ott teljesen magányosan vonszolódva, a legérdektelenebb dolgokat is (lovak etc.) hajmeresztő „stílben” bonyolítva végzem. Minden elhatározás nélkül, ám a cselekvés késztetésének nem ellenállva (olykor: mégis egy-egy fogadás erejéig). Míg holtta nem fáradok a vonszolódáshoz képest is. Ilyesképp személyes kapcsolatot ápolni idegen helyszínen lehetetlen.

Másrészt, ha bármi fel- vagy előismerszik: nem kiáltok „randá!”-t, „árulás!”-t, más pszicho dolgokat. Egyszerűen azt mondom: a minimalizálás után elegendőnek bizonyuló „tényezők” (nem fikciók!) után a többi dolog felesleges. Felesleges. (Némely kapcsolattartás.)

Természetesen „az orosz novellá”-nak megvan a maga önértéke, valami skálának azon a fokán épp, ameddig felér-leér.

Amiképpen a második (toldalék) rész is fikció, önmagam önlátásában én is fikció vagyok csupán. De ahogy mások látnak: mások fikciója. (Az utálat- vagy irigység- vagy ellenesség-szempontok túlján. Ám hagyjuk a pszichózást.) Csak: mi *nem* fikció, akkor??

S Kantot is „hagyom” a következő dolgozatra majd.

És egy non-fiktív!

III. GONCSAROVÉKNAK ET CO.

(Befejezés)

Ma telefonon beszéltem Zeb Ulanovval, akit közérvénnnyel Zebulonnak nevezünk egykor (s inkább örült ennek, mint hogy „Az Ulánus” lenne ő), elmondtam neki (telefonálni már eleve hiába, két választásom volt, vagy a telefonálás-nélkül-összetapadok, vagy a telefonálás-nélkül-széthullók állapota, vajon nem fikció-e mindkettő?), elmondtam: kedves Zeb Ulanovics (így mondtam), galambom, ma összetalálkoztam az utcán Bestok Ikszszel, nem tudom, Bestok Ki ő, Mijevics, Mijovics, nem volt jó állapotban. De valóján én nem voltam, jól, hogy így összetalálkoztunk, slattyogva haladtam, nem mondhatam, rohanok, mint ahogyan azt se mondhatom, bocsánat, ha nem tudtok el-

érni, nem vagyok itthon, a kr.-i kormányzásban vagyok, ráadásul ez rossz ízű is lenne, mert a kr.-i kormányzásban lévő dolgaimból épp G. G. barátai fúrtak ki (bocsánat az alpári kifejezésért, be is fejezem). Jött tehát az én kedves Bestok barátom, és én nyilvános helyen többé nem iszom. Rendben van, cseppfertőzést pénztől, buszon is el lehet kapni, gyakorlatilag szinte bármi módon. De én e módokat szaporítani nem kívánom, így hát akkor. S ez a Bestok, egy kedves régi haver, hogy így mondjam (lásd, mondtam Zebulonnak, a „rég dolgok”, igen, igen, galambocskám, az van csak hogy Dusko Gavrilovics, te régen ilyen voltál, olyan voltál, ide és oda jártál, és most ne gyere nekem, hogy akár lábjegyzetbe is Kant-dolgokat idézel, ahelyett méghozzá, édes barátom, hogy a te Mityka vagy Putyka haveroddal innál „Böhöm”-ben vagy a „Kráknyi” pultjánál. A változások elfogadása iránti teljes tompultság, Zeb Ulanovics, mondtam (ekképpen).

Mondom, nem mondhatom én, virágom-galambom, Zebulonom, hogy átok lett volna ez a találkozás az én úri Bestok barátommal, nem, s Cassirert vagy Goethét, akiknek szavaiból a Kant-kérdést eleve ismergetem, hogyan is keverhetném a dolgokba! Annak lenne rajtam átka, miközben épp az átkokkal van minden aj-bajom, ugye. Annak lenne! És akkor hát. Ahogy a helyzet kezdett kínessá válni, az is megérződött ám, hogy úri Bestokom az este, sőt, inkább az éj idején vidámra foghatta, vidámságra, mely most némi nyomokban mutatkozott (rajta). Még ekkor sem hittem, hogy menekvésem (és kitűzött időpenzumom, hazaérés ekkorra és akkorra, menekvése) lesz ez a ténykörülmeny, majd a tények kérdéséről másutt, örülök, ha Kant elegendőképp bejöhét itt, nem hittem hát menekvésem, s hogy a köhögés, csaknem *tüsszögés* nekem fertőzőses vesztetet okozhatja (cseppre csepp!), mikor pedig úgy vigyázok, lásd fentebb, inkább ettől rettegetem, amikor az én jó Bestok galambocskám, de úgy ám, szája elé kapta kezét, balját, jobbával vastag daróc pufo-góm ujját szorította meg, pardon, mondta, mert tiszta igazi úriember ő, nem tréfa, csak különféle helyzetekbe kerülünk valamennyien.

Éreztem, amit aztán ő a Kis Proszpekt (két háztömb ott, kocsmái miatti elnevezéssel) megkerülése után újra találkozáva (úgy sejtettem!!!!), de magam már egy autó mellé az úttestre kioldalozva mentem, mondott, amit tehát ő, ekképp: csak idegességből hányok. Ez nagyon fájt, de a köhögés és a többi nem idegességnek látszott, hát örültem, hogy így alakult minden, remélem, nem kaptam el. Pár perccel a kitűzött idő után haza is értem.

Cassirer mármost, meséltem Zebulonnak, miután a vonal megszakadt, s ő érdeklődve visszahívott, Cassirer hangsúlyozza, hogy itt nem erről van szó: nem arról tudniillik, hogy a filozófusnak – vagy a művésznek, Cassirer csak Kantról szól – az ő élete furcsaságai tennék az életét, s ezek kacifántjai, fikciói (fikciósulásai lennének megfelelésben vagy épp elcsúszottságban a művel (a műhöz képest). Nem. És nem. Általánosabb, szellemibb, miközben persze nagyon

is gyakorlati, az a bizonyos életvitel(nek nevezhető valami), ami a művész, a filozófus művével egybevág. S hogy a dolog (a mű) hitele okán, ennek kedvéért nem is lehet másképp. Mintegy az élet (és a mű) egybeesése a hitelesség hitelesítője.

Megjegyzem Dusko Gavrilovics emez eszmefuttatásához, magam ezt neveztem így: „a hitelesség kedve”.

De tovább. Dusko Gavrilovics meglehetősen bánta már a hosszú telefont (kihagyható lett volna!), s gondolatban csak úgy bárkivel beszélgetni kezdett.

Például felütötte a Cassirer-Kant könyvet, Goethét (Lasztyik Kiadó, Goszpodarsztoszty, Livijana Gregova fordítása, a magam magyarítása, nyersen) idézve beszámolt és elemzést adott oly kérdésekről, melyek a filozófus szeretnivalósága mint valódi valóság és a mű mint valódi valóságésély között fennállnak, egy n-nel írtam, fennállnak, eredetileg, de fenomén, fenomenológia, ergo *fennállni*, ez megtetszett nekem), Kant szigorú mértéktartásáról beszél itt (vagyis nem slattyogásáról, vagy hogy legnagyobb gondja az lett volna, hogy majdani kocsmái haverokat kerülgesse, sőt, azon lázongjon, hogy ha tegnap nyár volt ő maga, ma miért nem fogadják el, hogy ősz, ősz van, ő), és hogy minden egyéni létezőnek joga van „oly alapelvekhez”, hozzáteszem itt, hogy nagyon is gyakorlati elvekhez, melyek nem rontanak mibenlétébe, pontosabban, abba, hogy ő pedig az, aki. És hogy összhangba először önmagunkkal kerülünk kell, azután jöhet csak a külsőleg ránk törő diszharmoníák legalább „némileg egyensúlyozása” (kiegyensúlyozása).

Am bármint vonzott engem Dusko Gavrilovics eme Kant-mániája (formájánál sokkal alaposabb!), egyrészt úgy éreztem, meghamisítom barátom emlegetett mibenlétét, ha túlság könnyű kézzel kezelem az egészet, másrészt mert magam hasonlókban lábaltam, inkább visszatértem Totyi madaramhoz, félretéve a Dusko utalásai alapján könyvtáramból is előkeresett Cassirer-munkát, elővéve épp e Kant-könyv alapján készült korábbi jegyzeteimet, s nem félvén olyasmitől, hogy Dusko Gavrilovicsot netán háttérbe szorítom, lejátsszom – lejátsszhatatlan ő! –, mi több, a remek Sherlock Holmes-paródiából ismert hegedűművész-történetet parafraz(e)álva, azt mondhatom, az „ah, nehéz lehetett lejátsszani ezt a darabot, Mester”, mire a mesteri válasz: „ah, bár lett volna lehetetlen... hogy akkor ne is létezett volna” szellemdús helyett azt mondhatom tehát, hogy Duskót semmiképp sem lejátsszani akarom, csak önmagam jogaihoz jutni magam is, mint a 127 fehér telepest tengerbe, cápák közé kergető 6741 bennszülött, vagy a 8754 ügyfelét 12 milliárd dollárral megkárosító bankár, akit gyermekkorában apja borsra térdepeltetett. (Jogokhoz jutni, ugye, mint mondtam, kinek-kinek a maga valódijához.) Így fohászkodtam egy nagyot, s láttam sárga (történetesen sárga, de hogy Totyi madaram ne rémüldöz-zék semmiképp, fehér papírral átragasztgatott) dossziém úgynevezett „tartalmának” feldolgozásához, ami legföljebb annyi reménnyel szédíthet, hogy

kedvem fontoskodását épp Dusko árnya színezi emberibben szerényebb, szóval, idézőjelbe ez teszi, így legyen.

*

Bár inkább „– – –” lenne stílszerű. (S Kant feldolgozása ismét halasztást szenved vagy élvez.) Nos, akkor. Elsősorban az idei (2002) Australian Open teniszbajnokság mai, soros negyedöntőinek állása iránt éreztem érdeklődést, s dolgom további folytatása helyett a tévét kapcsoltam be (Eurosport, nálunk 27-es csatorna, Astra, sic itur, így jutunk fel a csillagokhoz, erkölcsi törvény benne, csillagos ég felette, Kant az emberről, s miért ne).

Mivel itt azonban épp egy sérülésekkel tarkított csoki-fehér játszmát kellett volna nézmem (sérülésektől fehér bandázsokkal valóban *tarkított* versenyzőket), visszatértem oda, ahol nem a sérülések, inkább a képzeleteiből, valóságukból, az épségből, netán épp az épséghiányból összekavarintott *fikció* (ah, megint!) adják a (hát akkor már fikтивitással fenyegetett) valóságot. (Lásd jogunk ennek épséges megőrzéséhez. Megannyi sérülés-elem elegyében.)

Elsősorban, írtam hát így: hogy senkinek sincs kedvem igazán elmondani (nincs igazán kedvem elmondani), miképpen akadályoz a gépelésben Totyi, ál-lam alá jön, csipked, számára életveszélyesen... mert ha odakapok? Vagy miként bújik kezembe, nyakam alá, hogy annál jobb semmi nincs... vagy mit gondolok arról, azokról, akik/ahogy e legvalódibb valómat figyelmen kívül hagyják (engem ebben), és hogy mi beszélendő akkor velük? Erőszakosság volna ez a részemről? Vagy ellenkezőleg: a világi reménytelenség beletörődő elfogadása, felismerése? Nagy tökéletesség, melyhez képest a világ értetlensége még nevetségesebb, le-legyintendőbb? De ez kizárja eleve a szerénységet, a dolgok méltó-helyen-tartását etc.

Ugye-jaj? S bizonyos(bnak is vehető), hogy épp Goncsarov et Co. értetlenkedve fogadná ezt. Lásd: vissza a világhoz, ugyanott vagyunk, ahol a part szakad.

Természetes, ha huszonöt év „veréb” után, valami módon a harmadik klasszikus veréb-tojás (Szpéró és Alíz után), Totyi viselkedése ilyen (a kellemetlen csipkedéseket leszámítva: ez az együttlét! tollázkodása kezemen, nézése etc., megjegyzem, Közelimmel is közel, igaz, csak *közel* így, akkor, ha ez így van, nagyon is érdemes, evidens, hogy minél több délelőtti igyekszem itthon tölteni, s ha nem fordítási munkát végzek, hanem teniszt nézek, vagy ilyesmit írok, mint ez, olyasmi az érzés, mint lógáskor, iskolából, annakidején), ha ilyen ez az együttlét Totyival, nos, megmondtam. A vesztes fenyegetése is annál óriásibb. Allandó vigyázat.

Miket is jegyzeteltem én? „Allandóan valami gyakorlati *izéről* van szó” (hogyishívjakról, micsodáról), „az irodalom is sikerevű lett, érdemleg, igen, az az érdem(leges), ami siker. És ez a kicsi bevezetés dolga. Az irodalom”, de ezt

már fejből írom, eredetileg az emberi lélek szakadékaiknak stb. feltárója volt, lenne ma is, de ...

Az „állandóan valami gyakorlati”, sajnos, a mindennapi életre („közélet” stb.) is vonatkozik. Nem akarom néha öreg költőtársam szavát idézni, hogy a közéleti az mindig p.....i, töltsük ki.

Végigvenni mindent tételesen? Totyival elkezdtem, azonnal savanyú lett.

Inkább rántsuk egybe: miféle reményben élek? Hogy 65 éves koromig, lassan már kikezdődő (kikezdett) egészségem fennmarad; meddig? Mi az, hogy „fennmarad”? Mi az, hogy szinte cikklistán lajstromozom, ki mit tett, tesz „ellenem”; hol nyírta ki fordítandásomat, hová nem engedett felvételni, hol fúrt ki, honnan rúgtak ki miatta (is, főleg), milyen „reagálásokat” kapok, mert az ő érdekét sérti a jobb dolgom, nevetséges, rendes írásjeleket sem rakok. És nem csupán „ő”, de körei, társasága, érdekcsoportja. Ha én (Közelim mondta emez utóbbit!), ha én, folytatom én, ebben élek, hát reménytelen vagyok és elkárhozott. Mely abszurdum lenne ilyt írni, galambocskám! Üldözési mán! (Ne mán.) Akkor tehát: reménytelen és elkárhozott vagy, ha akár gondolatban is felveszed a harcot, a handabandát az (azok) ellen, akik viszont, ha nem reménytelenül és nem elkárhozottan harcolsz (élsz, boldogtalankodsz) zavartalanul nyernek. Ha nyeréssé lett téve az írás!

Más dolgokkal is foglalkoztam a (már nem is) „Kant”-dolog tervében, például: „Nem tudok mit mondani neked: a perctől függ.” Persze, így meséltem el valakinek telefonon a fentebbieket: szent örület, hogy tegnapi beszélgetésünket még ezzel fejezem be, hogy valami teljességre törekszem, hol van a világ képlékeny dolgaiban teljesség, a világ, nevetséges ne legyek már, nem épp a képlékenység maga?

„A hazatérés gyönyöre korán.”

Mániám?

„Kurta kis tömör programok: patika, posta, pénzfelvétel, bor, szerkesztőségi titkárság.” Már ez utóbbi lehetetlenné teszi a rekordközeli időt (hazatérés). A jelenlét gyönyörűsége bárhol, mert/hogy hamar(ra) haza fogok érni. Szép kis jelenlét, szép kis gyönyörűség. És mégis a legszebb, a legjobb (nekem).

Mégis valami vonalvezetés (a „Kant”-ban?), mégis valami túlfontoskodás? Csekély döntések: a „kr.-i kormányzóság”-ban nem ekkor, hanem amakkor megyek.

Este már csak az alvás. (Lásd Pilinszky, hogy estére csak a lámpasor.)

Mekkorákat alszom! Aludni nappal is? Könnyű azt mondani, ha 24 órát végigaludni nem lehet. Csak... majd. De nem akarom a „majd”-ot. Ezért?! Ezeknek... a dolgoknak?!

Legyen „a pokol a többiek”-ből a „magunk immunitása a többiek”. A más-ság jó bírása. A magad életét a magad anyagából kell megteremtened, galam-

bocskám. Egy fürdő neve volt még csak nemrég egy valaki neve, akinek „kapcsán”... hát...

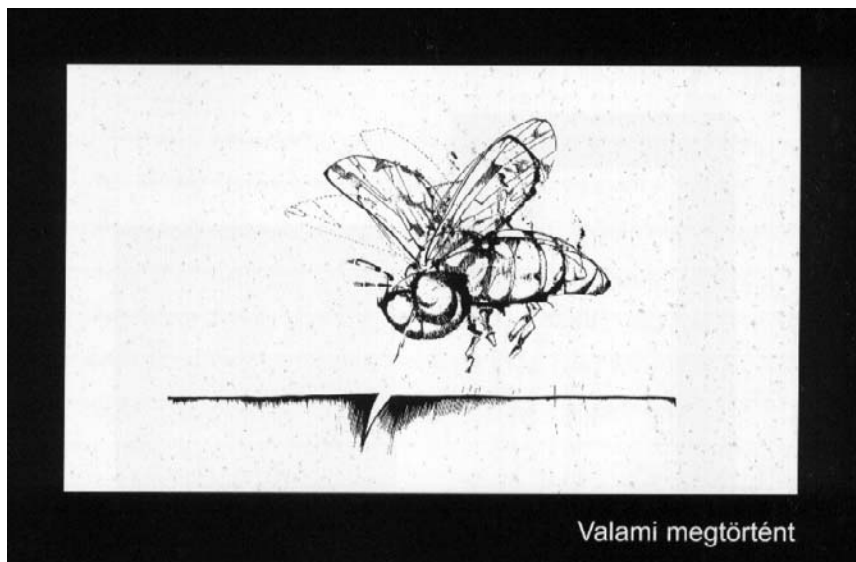
De a láncreakciók bonyolultak. Kevesebb bábu kevesebb gond. De jó, mikor valaki azt mondhatja: „a késztetés megszűnt”. Ó, lófogadó újságíró haverom átváltozását sem értették. Nem fogadsz tovább? Fogadj kicsiben? Ha kicsit teszel, az nem fogadás, hanem társasélet. Még egy feljegyzés: és mégis remegve gondolok a „mi legyen?”-re előre. Mikor még nem is tudom, mikből mi legyen, mik lehetnek. Nem mondom, átgondolhatnám, átgondolhattam volna. Csak hiába másol le két játékos egy kész partit akár a 22. lépésig, utána színt kell vallani.

Ebben pedig nem dönthetünk, ezt nem ítéld meg „jól van” vagy „rosszul történt” szerint. Ezt: ha most a 63. lépésben tartok...

Ezt „az isten se láthatta előre”, galambocskám.

Dusko Gavrilovics mármost ma kis késéssel jól hazaért, nekilátott: telefonált Zebulonnal (Zeb Ulanov), magam egy irodalmi helyre, elmesélve a szétfűtyült művet (kritikát)...

(folyt. köv.)

Sütő András 75 éves

PINTÉR LAJOS

anyánk könnyű álmot ígért

Sütő András köszöntése

*anyánk
könnyű álmot ígért
édesanyánk
földédesanyánk
történelem-
édesanyánk
s álmunk nehéz
keserű
mint a vadgesztenyeméz
gyermekünk álmát
lenne tudni jó
azt még nem tudja
nem mondja nem hazudja
hírként a rádió
álmában mosolyog
s a halottak álmát
lenne tudni jó
azt már nem tudja
földi halandó
csak a fák gyökere
látja érzi
tudja a dió a mogyoró
anyánk
könnyű álmot ígért
s fájdalma*

egekig ért
anyánk
könnyű álmot ígért
álmunk nehéz
lett keserű
mint a vadgesztenyeméz
de nagyobbra nézz
mert kel a vetés
mert alvó
gyermekünk
szája sarkán
kél a nevetés
mert kell a remény
hogyan nemzet
hogyan ország
jövendő századoknak is
megőrizd megformázd
emberi orcád

Pintér Lajosnak,

testvéremnek a gondban és reményben

Köszönöm, Lajos, hogy eszedbe jutottam. Jóleső érzés tudnom, hogy emlékszel még jóanyámnak könnyű álmot ígérő szép szavaira. Mikor intelmeit hallhattam az élet reggeli óráiban. Rég volt. S mily végtelenül messzi már az a régi reggel! Esti homályból és párjavesztett szemmel nézve biblikus mélységből, a gyermekkor édenkertjéből sugárzik felém az a törékeny asszony, aki Ő volt. Akit emlékeimben karácsonyi énekből kölcsönzött jelzőkkel díszítek föl és adok jobb kezébe aranyalmát, bal kezébe aranyvesszőt. Azt a vesszőt megszuhintja, és zúg az erdő, cseng a mező – háromnegyed évszázad múltán is. Síron túli intelmeit és ajándékait küldi felém Anyám.

Köszönöm, kedves Barátom, hogy földi vándorutam vége felé, ahol minden évszak már zord Idő, ahol rügyfakasztó március is leginkább rügyfagyasztó – verses üzenetet küldtél nekem. Minek is? Míg a legillőbb ígét megtalálom hozzá, azt mondom: vettem gyöngyszavaidat, mint egyazon szellemi vércsoporthoz való testvérem szolidaritását.

Mint lélekmelegítő látomást, mely sóbányaszín napjainkon, történelmi ködökön túl a reményig szárnyal: „*ahol alvó gyermekünk szája sarkán kél a nevetés*”.

Vettem vigaszversedet, mint jégverésben óvó fenyőlombot, záporban esőtartót.

Alatta ketten is elférünk. Nagy sokaságban is elférünk. Erdélyországnyi magyarságként is elférünk. A vers csodatételeiben az egyes szám első személy többesbe fordul, az egyértelműség többértelműségbe, és földde porladt anyám „földédesanyánk”, „történelem-édesanyánk” immár; közösségi kötöttségünk metaforája.

Köszönöm neked, Pintér Lajos, testvérem a gondban és reményben, hogy ama réges-régen ígért könnyű álom sorsát költői gondjaid közt máig megőrizted, s komor metamorfózisában, újrakeresztelve avatod közösségi létünk gondjává; költői szépségbe foglalva, gyémántos fénytörő és színszóró metaforába. Mert életünkben kiloptak mindent, ami játékos, könnyű és pihentető; „álmodunk nehéz keserű mint a vadgesztenyeméz”.

Köszönöm, sorompós határok fölött Erdély felé figyelő poéta testvérem, a Holttenger árva magyarjainak szívmelegével is köszönöm versed lelkét, amely hatalom, mert együttérzés, amelyben fölsejlik halottaink álma: juhnyáj módjára síró-bégető gyávaságunk idején az Illyés-látta legnagyobb bátorság: a remény.

Esőtartó versed alatt, lépteimben hozzád igazodva mondom tehát, testvérem, Lajos: édesanyánk azt álmodja, amit ránk testált, ránk hagyakozott minden ősrünk: magyar jövődöt formázó reménységünket. Öleléssel:

Sütő András

NEMES RITA

A biblikus groteszk dramaturgiája

Vitairatok a Romlás ellenében

Sütő András dramatikus szövegei vitairatok, melyekben a biblikus groteszk dramaturgiája működik. A biblikus groteszk megnyilvánulása a hiányzó (isteni) hatalom, mely a másodistenek színre lépésének, s egyúttal választható isteni képmásoknak nyit teret. Az abszolútummal helyet cserél az abszurdum, melynek bemutatása a Bibliából származó szöveghelyekkel és profán magyarázatukkal, karikírozó megjegyzésekkel történik. A poétikus megszólalások azonban folyton kisiklanak. A groteszkbe történő visszajátszást az isteni unaloműző játékként szolgáló teremtkísérletek emberi utánzása képezi. Az önreflexív szövegekben a bibliai szövegmagyarázatok, fordítások mintáját követik az interpretáció játéklehetőségei. A biblikus groteszk szándékolt anakronizmusokkal bizonytalanítja el a darabok (ál)történelmi parabolaként olvasásának automatizmusát. A Romlás pusztulásfogalma¹ mitizálja a megváltásra való várakozást, a groteszk perspektíva pedig a darabokat szüntelen perlekedésekké teszi a sors ellenében. Az írói hivatás Sütő diákkori álma, melyben már a sorsirodalomnak való elköteleződés érhető tetten.² Novellákkal, esszéikkel indul, de csakhamar színpadi játékkal kísérletezik, melynek gondolata a pályakezdéstől ott fészkelhet benne.³ Az élményművészete groteszk távlatot alkalmaz, ugyanis az író forrásanyaga a tapasztalható lehetetlenség. A dramatikus szövegek keletkezési mechanizmusa a „homokkötélfonás” képtelenségéhez fogható: „Mert drámát – szerintem – csak így érdemes írni: életünk oly lehetetlenségével küszködve, amelyek első pillantásra a homokkötél-fonáshoz hasonlatosak. Mint például a gondolat eszményi szabadsága, a szabadság eszményi formája.”⁴ A művekben a groteszk és az abszurd vonzása kétségtelen, Páskándi Géza szerint legalábbis a szövegek továbbgondolhatók ilyen irányba.⁵

Az 1960-as évek végének, a 70-es évek elejének megpezsdült kulturális-politikai légköre magával hozza a romániai magyar dramatikus irodalom váltását is. Egyszerre hat az egzisztencialista filozófia és tézisdarab, a groteszk és az abszurd, az epikus színház és az amerikai újrealizmus. Ösztönző tehát Brecht ironikus intellektualizmusa, Dürrenmatt groteszk analízise, Beckett és Ionesco abszurd képszerűsége, Sartre egzisztencialista szituációjátéka és Arthur Miller könyörtelen újrealizmusa.⁶ Természetesen Sütő sem vonhatja ki magát az új áramlatok büvköréből, ám megőrzi gyökereit is. Vitairatával Székely János kifejezését használva egy „emberiesített” mitológiát alkot meg. A si-

¹ A sütői (R)omlás hasonlóságot mutat például Farkas Árpád „hó”-„fagy”-„szivárgás” sorsjelképi képzeeteivel, Illyés Gyula Omlás előtt című versében tomboló pusztulással. Vö.: Bertha Zoltán: Sütő András. Pozsony, 1995. 197.

² Idézi Bertha i.m. 74.

³ Tarján Tamás: Kortársi dráma. Bp., 1983. 135.

⁴ Sütő András: Évek-hazajáró lelkek. Bukarest, 1981. 211.

⁵ Hivatkozik rá Sütő i.m. 213.

⁶ Görömbei András: Sütő András. Bp., 1986. 205.

ratóvá komoruló vidám játéka elsősorban a mezősegi néphagyományból merítenek, valamint ötvözik a farsangi komédiázások, burleszkjelenetek, Arisztophanész komédiái, a *commedia dell'arte*, a farce, Moliere vígjátékai, a magyar diákszínjátszás, a népszínmű hagyományait, illeszkedve Csokonai vígjátékainak, Tamási népi játékaiknak, Illyés bohózatainak sorába. Tamási Áron furfangos párbeszédeiben rátalál a zsáner és a mítosz, a biblikus képek, a népmesei fordulatok és a fantasztikum, a nevetés és a balladai hangoltság bűvös elegyére, a költői szárnyalású színházra. Mégsem követni akarja, hanem mellette haladni: „Ebben a vonzásban kerültem legközelebb ahhoz a fajta drámához, amelyet Tamási kezdett csodálatos újításként a magyar drámairodalomban, és hamar rá kellett ébrednem, hogy ez az út övele le is zárult.”⁷ Sütő biblikus groteszk dramatikus szövegei sok szálból lassan szövődnek. Az első, Hajdú Zoltánnal közösen írott 1950-es *Mezítlábassal menyasszony* című színművet később még a „két fiatalember közönséges tévedése” megjelöléssel illeti a sematizmusához való idomulás miatt.⁸ A megnyilatkozó anekdotázó mesélőkedv viszont az aktualizálástól némiképp eltéríti, amennyiben Veres Péter értékelő észrevétele szerint székely Mikszáthként cselekedtetni Sütőt.⁹ A „pre-sütői”¹⁰ darabokban formálódik az anekdotizmus kacagtató replika-rendszeré. A hatvanas évek „vidám játéka” már nem elsősorban a népszínművekhez, vagy a Molnár Ferenc-féle vígjátékhoz fordulnak vissza, hanem a „keserves” vígjáték-ként leírható tendenciához sorolhatók (Illyés *Bölcsek a fán*, Örkény *Kulcskeresők*, Szakonyi *Adáshiba*, Csúrkai *Eredeti helyszín*, Páskándi *Külső zajok*).¹¹ Az első Magyarországon játszott darabja az 1968-as *Pompás Gedeon*. A címszereplő egyébként kisszerű zsarnokoskodásában rokonítható Páskándi Géza későbbi születésű „fácános emberével”, a Sára Sándor által rendezett *Holnap lesz fácán* című film főszereplőjével.¹² „Úr-hatnám elvtárs” mivoltában pedig Urbán Ernő *Uborkafa* című művét idézi.¹³ Sütő dramatikus szövegei a *Pompás Gedeon*tól összevethetők a nyugati mintákkal (Dürrenmatt, Beckett, Ionesco, Pinter), továbbá a kelet-közép-európai szerzők (Mrozek-től Rozewicz-ig) törekvéseivel.¹⁴ A hetvenes évektől a tragifarce irányába fordul, de megtartja a vidám játékok kedélyét. A felhőtlen derűnek azonban már híján van. Mikes Kelemen-től Kemény Zsigmondon át Illyés, Németh László esszéiről hagyományának nyomait mutatja az „erős gondolati boltozat”¹⁵ igénye, melyből a színmű és a vígjáték mezsgyéjén elhelyezkedő egyfelvonásosokból a két részes vidám játékok komponálása, majd a három felvonásos művek tetralógiaként értelmezhetősége fakad. Az egyes darabok tulajdonképpen egy gondolatfolyam stációi. Sütő az egyfelvonásosoktól fokozatosan a groteszk szituációs játékok felé mozdul el. Kísérletezik a mesei-szürrealisztikus keretű játék a játékban modelljével. A helyzetekbe kódolt inkongruencia, a megjelenített szituáció „színeinek és fonákjának” (be)látása történik meg a több felvonásos színjátékok egymásra következő részeiben. A reális, szürreális, irreális síkok is esetenként

⁷ Sütő András: *Az Idő markában*. Bp., 1984. 396.

⁸ Idézi Bertha i.m. 41.

⁹ Szakolczay Lajos: *Alakok és helyzetek Sütő András színpadán*, Új Írás 1977/7.

¹⁰ Tarján i.m. 137.

¹¹ Sziládi János: *Történelmi drámák-mai vígjátékok*, Színház 1977/10.

¹² Tarján i.m. 138.

¹³ Ézsaiás Erzsébet: *Mai magyar dráma*. Bp., 1986. 15.

¹⁴ Bertha i.m. 102.

¹⁵ Görömbei i.m. 206.

átváltak egymásba. A nyolcvanas évektől már kétfelé, a historikus és a mesei-népi játékok irányába is nyitott az út. Juliusz hangoztatja az *Álomkommandó*ban, hogy „semmilyen abszurditásnak sehol semmi akadálya”.

A kisebbségi léthelyzet képtelenségei alakoskodó játékmódot, újfajta poétikai eszköztárát igényelnek. Sütő ezt a hetvenes évek közepétől a biblikus groteszkben találja meg, s így darabjaival is a magyar irodalom élvonalába emelkedik.¹⁶ A „számbavételek rivaldafényében”¹⁷ az újszerű dramaturgiájú *Egy lócsizár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Káin és Ábel*, *A szuzai menyegző* című dramatikus szövegekből álló tetralógia képezi a vizsgálat tárgyát. A darabok biblikus groteszk sajátosságai általában kevéssé kerülnek a figyelem középpontjába, noha a groteszk dramaturgiájához való kapcsolásuk termékeny kísérlet lehet.

A vitairatként játszott tragifarce

A vitairat főként formai és tematikai megjelölés, mely a konfliktusok két-két „rokonlélek” szópárbajaként történő felmutatását jelöli ki, vagyis befolyásolja a dramaturgiát is. Ezt az eljárást alkalmazza többek között Németh László, Illyés, Páskándi, de például Shaw is dramatikus alapegységnek tekinti a vitát. Sütő tragédia felé ívelő vitairatai groteszk komédiába torkollnak. Az abszolútum elérhetetlen, az abszurdum viszont kikerülhetetlen. A szituáció egyre nagyobb mértékű lezárása korlátozza a tragikai mozgásteret.¹⁸ A klasszikus tragédia ellen hat a lebegtetett jó megoldás, mely hirtelen lesz fekete happy ending. A tragédia-félelem pedig az antik szatírrjátékokra emlékeztető visszajátszással válik elviselhetővé. A rettenetet a nevetés takarja. A vétség azért nem lehet tragikus, mert alaptalan jóhiszeműség váltja ki, vagyis a manipuláció áldozatairól beszélhetünk. A szereplők a túlzásba vitt naiv hit tragikumát szenvedik el. Az édeni szituáció utáni nosztalgikus kutatás, illetve a túlélés vágya ad absurdum vitt naivitással és fanatizmussal jár. Az *Egy lócsizár virágvasárnapja* című darabban Müller „az aranymérleghez hasonló jogérzet túlzott igényét, más szóval a cicamica-naivitást” látja meg Kolhaasban.¹⁹ Sütő Tamási Ábeljének nevetésében és szomorúságában bukkan rá a képtelen kettősség helyzetére: „Öreg legenda már, Mikes Kelemen előtti, a székelyle vele született humora és helyzeten felülkerekedő, mókázó hajlama. Ennél is ősi azonban a helyzet, melyben a hargitai sast meg kellett enni, bárminő kacagtató is a látvány. Az effajta karmos kacagásból nem nehéz kihallani a riadt szív dobbanásait.”²⁰

A Sütő-darabok szereplőinek egy srófra jár az agyuk. Az elfogadott gondolkodási szerkezetet képező nyelvi-frazeológiai univerzum kijátszására sajátos logika jön létre. A párbeszéd logikai ugrásai a perspektívák váltogatását teszik lehetővé. A darabok a hitviták korában születő eltérő Biblia-értelmezések analógiájára interpretációs alternatívákat kínálnak fel. A költői szökellésű asszociációsorokat a hangsúlyozott konstruktivitás tartja össze. A modellsűrűségű alaphelyzetekből késleltetve bontakoznak ki a sorsszerűvé váló véletlenek. Az egyenes vonalú előrehaladást megtöri a spät, mellyel sokáig fenntartódik a kedvező megoldás esélye. A spät ugyanis a kabarétréfák patent-

¹⁶ Görömbei András: Kisebbségi magyar irodalmak. Debrecen, 1997. 29.

¹⁷ Sütő: Az Idő markában. 387.

¹⁸ Vö.: Bíró Béla: A tragikum tragédiája. Bukarest, 1984. 109.

¹⁹ Sütő András: Három dráma. Bukarest, 1982. 52.

²⁰ Sütő: Az Idő markában. 52.

jének tekinthető későn kapcsolásból a tragifarce-ot működtető fatális késleltetés eszközzé változik. Az „eleve elrendelt” végkifejlet tudását rendelkezésre bocsátó, de azt újra meg újra elbizonytalanító darabokat a frappáns ötletekből kibontakozó jelenetek dinamizálják. A végzet tehát a véletlen álarcát viseli, meglepetésszerűen érkezik el. Jellegetes a konfliktusfeloldás ellen ható zárlat, mely a problémát tovább keringteti, s ezzel „a választás nehéz szellemi szabadságát” a befogadóra hagyja.²¹

A biblikus groteszk mint dramaturgia

Sütő munkái alkotói daraboknak tekinthetők, melyek egy bibliai példázatra utalva a szem előtt lévő kényszer jegyében fogantak. (Szervét vallomása Jákob történetét idézi a *Csillag a máglyánban*.) Ehhez a készítéshez társítható József Attila *Nagyon fáj*, valamint Nagy László *Versben bujdosó* című versében a menedékkeresés, s a másság alkotással való igazolása.²²

A groteszk az Örkenyt idéző kettős látásmódban, a helyzetkomikumban, a burleszk elemekben, valamint a nyelvi humorban nyilvánul meg Sütő dramatikus szövegeiben. A szituációk képtelenségei nem az írói képzelet kreatúrái, hanem a mindennapok torzszüleményei.²³ A megmaradás túrni kényszerít. A tetralógia képies-fordultatos szóváltásaiban a paradoxonok vallási frazeológiával kibontottak, bibliai citátumok szerepelnek ellentétes állításokat alátámasztó érvekként. Az idézett példabeszédek pedig nézőponttól függő tanulssággal szolgálnak. A biblikus groteszk tehát látás- és beszédmód, stílus, valamint dramaturgia. Az Isten-kép eltérései formálják különbözőre a beszélők arcait. Az Úr elérhetetlenségében is emberközel: szabadon játszik a teremtéssel, időnként figyelmetlen, követelőző, félelmetes, sőt nevetségesen rettegő. Istenben sem lehet már bízni. Az önistenítő hatalom pedig egyenesen démoni. A halandók a divinitás titkait fejtegetik, a teremtés ismétlésével kísérleteznek. A viszonylagosított abszolútumot csak a humorral lehet elviselni. A biblikus groteszk dramaturgiája a hiány, a stációs, a költői, az epikus dramaturgiákat építi magába. Az író az Igaz Szó kérdésére így nyilatkozik a dramaturgiai újításokhoz való hozzáállásáról: „Tisztelettel szólva: híve vagyok akármifajta értelmes újítási törekvésnek. A kísérleti színháznak is, ha az hosszadalmas és magányos kísérletezésnek, mármint ha a szerző kereséseinek újszerű, a hagyományostól teljesen eltérő eredményét viszi színpadra.”²⁴ Nála a horizontot a mezősegi táj képezi történelmével, lakóinak életével, a gyermekkori élményvilággal, mely egy „belső táj” képét adja ki.²⁵ A hiányzó, csak álomként megidézhető paradicsomi szín egy-egy részletét valamennyi szereplő hordozza rejtetten. A mitikus édent keresik, mely nincs, talán nem is volt, s nem is létezhet. Az álomlogika a szabad képzettársítást működteti. A helyszínek változatossága a képzelet tágasságával versenyez, de a kiemelt szituációk zárt térre korlátozódnak. A dikcióból árad a bölcsélet és a líraiság. A tetthiány a szavakba történő visszavonuláshoz vezet.²⁶ A biblikus hang átpoetizálja a darabokat, melyek a metaforikus nyelvezet révén tulajdonképpen

²¹ Láng Gusztáv: *Eszme és történelem*, Alföld 1977/6.

²² Görömbei: Sütő András. 257.

²³ Cs. Nagy Ibolya: *Út a méltóságától megfosztott emberig*, Hítel 1999/12.

²⁴ Sütő: *Évek-hazajáró lelkek*. 184.

²⁵ Görömbei: Sütő András. 9.

²⁶ Sándor Iván: *A tetthiány némasága*, Alföld 1988/2.

(jel)képekből szerveződnek. A szabad verssé hevült monológokra, tirádákra, replika-rendszerekre figyelve az alkotások akár emberiségkölteményekként is érthetők. Sütő művészetéről szólva mindenekelőtt nyelvteremtő képessége emelhető ki. Lehet, hogy a nyelv szépsége teszi elviselhetővé, leplezi el a (kisebbségi) lét rettenetét?

A szövegek dramaturgiai sajátága az előjáték vagy a narrátorhang beiktatása, ezek hiányában az első felvonás expozíciója kerül előrevetítő, kommentáló funkcióba, mely potenciálisan már minden későbbi eseményszálat tartalmaz egészen a végkifejletig.²⁷ A közlés maximumát adva a kifejtet szinte sorsszerűvé lesz. A predestináció hihetetlennek tűnik, majd hirtelen beteljesedik. A darabok a kimondásra való vállalkozás termékei. A vitairatok feleselő, ugrató párbeszédei a vita szerkezetét követik, mégsem kamaradarabok. A (hit)tézisek ütköztetése duplikáló szerkezetet eredményez. A meghatározó alakzat így a variációs ismétlés. A helyben maradás parancsát hirdető dramatikus szövegek a zárlattal újrakezdődnek, körkörös szerkezetűek. A koncentrált jelenetezésben a kritikus szituációk kimetszésével a kényszer stációkra osztódik. Az analitikus technika kizárólag magatartásfordulatot hozó csomópontokat jelöl ki, olyan azonnali választást követelő helyzeteket, ahol a döntés visszavonhatatlan.²⁸ A zárt és közeli viszonylatok szélsőséges megnyilatkozásokhoz vezetnek. A darabok tulajdonképpen az átmenet rítusának gondolatjátékai. A szimmetrikus szerkezet templomszerűvé építi a darabokat. Sokszor az első felvonásra rímelt az utolsó, előfordul jelenetek szövegszerű újrajátszása, mintegy tükörszerű gondolat(tü)körként. A mindenséget látó, ezért semmit sem észrevevő hatalom távollétében a kint és a bent, a lent és a fent horizontja váltakozik. A perekké alakuló dramatikus szövegek egymás tükörképeivé kényszerülő magatartáslehetőségeket visznek színre. A szereplők Gegenspielerekként ellentétes végleteket képviselnek, ugyanakkor kiegészítik egymást. Részai egymásnak, így behelyettesíthetőek, felcserélhetőek. Érthetők határkijelölő archetípusokként, alaksoksorozódásként. A középpontos modellel tehát nem fedhetők le ezek a darabok.

A kényszerhelyzeteket a testvérek-konfliktus erősíti fel. Az Illyés második Dózsa-darabjának címéről (*Testvérek*, 1972) elnevezett kapcsolattípus a klasszikus görög tragédiáig, sőt még messzebbre, a mítoszokig vezethető vissza.²⁹ Euripidészról O'Neill művéig az Elektra-témának számos feldolgozása ismert, nálunk például Gyurkó Lászlóé. Az 1967-es *Szerelmem, Elektra*ja modellszerűen kidolgozza a testvérpár viaskodását. Sütő a testvérek-konfliktust kitágítja, nem feltétlenül vér szerinti rokonok, hanem hittestvérek, sorstársak, barátok a szereplői. Kigúnyolja a szertartásos megszólításokkal emlékeztetben tartott testvériség feltétlen egységét és egyenlőségét. Az ünnepi szövetség megbomlása azonban szentségtörés számba megy, ezért a jézusi jelképet, a nyitott tenyérrel kínált piros szívet csúfolja meg az, aki a (hit)testvérét kiszolgáltatja. A tetralógiában több szálon is egymáshoz kötődő alakpárok játszanak. A bipolaritás felidézi a mesei struktúrát, melyet erősít az édenkeresők „jó király” reflexe.³⁰ A bensőséges kapcsolatokban való lekötöttségnek dramaturgiai szerepe van. Hasonló szituációk megfigyelhetők Illyésnél (*Testvérek*, *Tiszták*, *Fáklyaláng*), Németh Lászlónál (*Vilámfénynél*, *Galilei*), vagy éppen Kemény *Rajongók* című regényében. A tetralógia egy-

²⁷ Görömbei: Sütő András. 217.

²⁸ Mész Lászlóné: Mai magyar drámák. Bp., 1983. 98.

²⁹ Tarján i.m. 149.

³⁰ Lázok János: A céltól az eszközig: a Sütő-novelláktól a Sütő-drámáig, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1981/1.

ségeinek alaphelyzetei a kamaradarabokra jellemzően szűkek, ezért kevés számú viszonylat jöhet létre.³¹ Sütő bár a kétszemélyes darabok (Kányádi Sándor: *Kétszemélyes tragédia*), sőt monológosok (Kocsis István művei) felé közelít, de funkcióval rendelkező tömeget mozgat a színtéren.

A férfikonfliktus dramaturgiai komplementere a nőszerep, mely az Adyától, Németh Lászlótól átvett „páros egyszemély” gondolatának értelmében az azonosság és a különbözőség megmutathatóságát segíti elő. A nők a szerelem révén természetörvényként róják a férfiakra a választás kényszerét. A mesékből ismerős elválasztott szerelemesek történetét használja fel Tamási az *Énekes madár*ban, s ezt a mintát követi Sütő többek között a *Vidám sirató egy bolyongó porszemért* című darabjában. A furfang és a csoda teret nyer, bár a rontáson nem mindig sikerül kifogni. A szerelem madár képében történő szerepeltetése a szabadságot asszociálhatja. Arabella például fénymadár, Éanna árva madár az énekes madár perzsa nők között. A porból vétettség bibliai gondolatában a teremtmények mulandóságára, kicsinységére való figyelmeztetés összefonódik a sokféleséggel, de a „létükben együvé tartozók” közösségét szem előtt tartva.³² A darabokban eszményi hősök helyett esendő, üdvösségkereső Németh László-i alakok jelennek meg. Komikus vonásuk is az abszolúttá növesztett önmagukba zártságukból ered, ami miatt a helyzetfelismerésük nem történik meg. Az időn kívülségük hitében megszegik az időtörvényt. Idétlenségük hozza működésbe a fátumot. Ez éppen a vígjátéki hősök alaptulajdonsága. Az 1955-ös kisregény, a *Félrejáró Salamon* hősenek elnevezése átruházható a dramatikus szövegek esendő szereplőire. A sorsköttőség kényszere révén beszűkülő választáslehetőségek a sors iróniájaként vezetnek a bukáshoz. A sorsvállalást a kényszeredettség uralja. A darabok az ügy érdekében manipulált balek nézőpontjához közeli perspektívából viszik végig a „zsákutcás” (élet)történetet. A beavatottak és a gyanútlanok reakciói, a parodisztikus rájátszások, a nézőpontváltások fenntartják a kiszámíthatatlanságot. Az áldozati pozícióba is ügyszólván akarataik ellenére sodródnak a szereplők, így fordul tragikomikussá létmódjuk. A groteszk hősök úgy válnak önmaguk ellentétévé, hogy közben minden erejükkel a változás ellen, a megmaradásért küzdenek. Az édenkert rögeszme a gyermekkorhoz húzza vissza a férfiakat, melyhez a nők a boldogság lírai álmóviziójával társulnak. Az álom- és vízióbetétek a gondolatszabadság édeni menedékei. Ha a szabadság álom, akkor az álom maga a szabadság. Az álmodozás jogának védelme pedig a sajátosságért lázadók feladata.³³ Az álom és a stációs szerkezet összefügg, mivel mindkettő olyan jelenetsorokat alkot, melyeket az asszociációk tartanak egybe.

Sütő az „Idő markában” lét perspektívájában a históriából mítoszokat készít, amelyekbe sűrített történetek minden emberrel megisméltölődhetnek. A kényszer parancsára kezdődik mindig újra a lehetséges utak kutatása a történelemben. Az író szélesre tárja tehát azt az ablakot, melyet az idő vágott a múltra.³⁴ A darabok a múltak birtokbavételével kísérleteznek. A vitairatokban a történelmi adathalmaz helyett múlttudat-folyam, egyfajta metatörténelmiség tűnik elő, ahol az emlékezés-felejtés ingajátékára, valamint a várokozásra esik a hangsúly. A *Káin és Ábel*ben Káin vitába száll az időnek dolgában rendelkező Teremtővel, mert a megtörténtek visszaidézhetetlenek és helyre-

³¹ Bécsy Tamás: A szavak és a viszonyok szintje Sütő András két drámájában, Színház 1978/7.

³² Márkus Béla: Fajdalmas farsangi játék, Alföld 1977/6.

³³ Lázok János: Gondolat és/vagy cselekvés?, Korunk 1983/2.

³⁴ Tarján i.m. 158.

hozhatatlanok. Az emlékezni igyekvő halandó a Semmibe markol. Sütő hagyományt újraértelmező mitologikus szemléletmódja összevethető azokkal a lengyel törekvésekkel, melyek a klasszikus örökséget az avantgárd fejleményeivel vegyítik. Jerzy Andrzejewski szintén a múltba fordulással stilizál, mégpedig a XVI-XVII. századra tekint vissza.³⁵ A tetralógia tehát nem áltörténelmi parabolákból vagy sablonokat mondó tézisdarabokból áll. A történetírásra sem vállalkozó szövegekbe illeszkedő anakronizmusok elsősorban a bibliai utalásokban, az időeltérésekben, a viszonyrendszer módosításokban megragadható írói invenciók. Sütő mindig alapos előtanulmányok után vág bele a történelem dramaturgiai szükség szerinti átrendezésébe, a mítoszok készítésébe. A tetralógiában egy múltteremtő panoptikum jön létre, akárcsak Weöres Sándor *A kétfejű fenevad* című darabjában. A dramatikus szövegek által kijelölt időre rávetül a felidézett biblikus történet szakrális ideje. Az író a kronológiailag előrehaladó történelemsorokat úgy járja körül, hogy a bennük célzásokból, megjegyzésekből szövődő, előre- és visszautaló titokmozzanatokat kinyomozhatókká teszi. A krónikás-ságát azonban elbizonytalanítja a tér- és időugrásokkal, hiszen az eposzinak is beillő időintervallumoknak csak a fordulatokat hozó pillanatait dolgozza fel. Ezek a homo viator típusú szereplők állomáshelyei.

A tetralógia

Sütő Ady Endre, Illyés Gyula, Németh László szellemében gondolja át a maga kálvinizmusát, mint elpusztíthatatlanságot, újrakezdést.³⁶ Ugyancsak a hitviták időszakát dogozza fel Páskándi Géza az *Erdélyi triptichon* darabjaiban, Szabó Magda a *Kiálts, város!* című művében. Sütő tetralógiája tehát egy tendenciát követ. Kétségtelenül szorosan összetartozó alkotások az *Egy lócsiszar virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán*, a *Káin és Ábel*, de a trilógia azonosság és különbözőség problémakörét tovább bővítve folytatja a negyedik darab, vagyis *A szuzai menyegző*. A determinatív helyzetben, a körülmények kényszerében minden relatív. A helyzettaktikát a lehetetlen és a muszáj közötti választás kényszeríti ki. A helytállás darabjaiban a Galilei-féle dilemma bukkan fel más-más változatban. Luther a wormszi birodalmi gyűlés előtt a következő szavakkal utasítja el a felhívást tanai visszavonására: „Itt állok, másként nem tehetek” Ez a tétel már Sütő *Pompás Gedeonjában* is felmerül, de még inkább komikus felhanggal. Az *Egy lócsiszar virágvasárnapja* saját szövegével figurázza ki Luthert, mert visszavonul meghirdetett pozíciójából. A reformot hirdető jelmondat metamorfózisa történik meg, mikor a lócsiszar teszi ugyanezt a kijelentést. A *Csillag a máglyánban* Kálvin lutheri alakmás. A véghelyzetben Kálvin és Szervét egyként nem tehet mást, mint megmarad a helyén. A *Káin és Ábel* testvérpárja is helytáll, noha különbözőképpen. A *szuzai menyegzőben* Éanna és Parmeniön sem tágít a helyéről. A megváltoztathatatlan pozíció tehát más-más logika szerint állítható. A helyzettől függő a lehajtott vagy a felemelt fej. A darabokban a kísértés/megcsalás – választás/kényszer – áldozat/romlás önsorsrontó képlete ismétlődik.

A viszonylagosság a kétarcúságot hívja elő. Az alaksokszorozódás úgy megy végbe, hogy egymásba átmenetet képező szereplőpárok alakulnak ki a behelyettesíthető magatartásokból. Az *Egy lócsiszar virágvasárnapjában* a Kolhaas-Nagelschmidt képezte

³⁵ Jan Klossowicz: Az új lengyel dráma, Színház 1978/11.

³⁶ Ablonczy László: Nehéz álom. Sütő András 70 éve. H.n., 1997. 249.

magatartásvégletekre rávetül a Luther-Münzer szembenállás, mégis Kolhaastól a nézetén lévő Müller kerül a legtávolabb. A *Csillag a máglyán*ban Szervét-Kálvin játszik rá az előző darabbeli Kolhaas-Nagelschmidt ellentétre. Szervét Kolhaas halálos útját ismétli, ugyanakkor a Münzer képű Nagelschmidt lázadói hajlamát veszi át. Kálvin a megmaradásért küzdő Kolhaastól tanul, de Lutherhez hasonlóan megáll félúton. A *Káin és Ábel*ben Ádám-Éva párosa feleltethető meg a Kolhaas-Nagelschmidt és a Szervét-Kálvin viszonynak, mert ugyanúgy tudatlanul vagy kényszerhelyzetben rosszul választanak. A következményeket a családjuk kénytelen viselni, még Szervét is könyvről szellemi magzataként beszél. A kötöttségek ellenére a második generáció képviseli a magatartásválasztás lehetőségét. Káin inkább a lázadó Évához, Ábel pedig a megalázkodó Ádámhoz kötődik. Ádám azonban Káinért imádkozik, Éva viszont Ábelt félti jobban. Ábel magyarázkodó alkalmazkodása a törvénytudó Müller viselkedésének változata. Káinnak az álmokhoz mindhalálig ragaszkodó öntörvényűsége Szervétre emlékeztető. A *szuzai menyegző*ben az egymást bíráló Nagy Sándor és Parmeniön barátsága Kolhaas és Nagelschmidt kapcsolatára utal, Parmeniön és az őt meghallgatása nélkül halálra szánó Alexandrosz szituációja Szervét és Kálvin elmaradt döntő vitáját idézi. Parmeniön számára ugyanolyan hihetetlen a kivégzés, mint a magát szintén törvényen kívülinek tudó Kolhaasnak. A nőalakok kulcsfontosságúak a viszonyrendszer dinamizálásában. Az egymáshoz ragaszkodás titka, a hűségpróbák nemcsak a testvérséggel, a barátsággal, hanem a szerelemmel is összekapcsolódnak. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapjában* Kolhaashoz felesége elvesztésekor érnek el Münzer gyűjtogató elvei. Lisbeth megkísértője Müller, de Kolhaasnak ugyancsak hitegetője. A *Csillag a máglyán*ban Szervét Navarrai Margittal megálmódott násza a máglyahalálának jóslata. Szervét a királynő szoknyája csücskének érintésére áhítozik, hogy hódolatát kifejezhesse. A királynő viszont a vetélytársát választja. Kálvinnak gratulál, majd szabadítja ki a börtönből, aki ezt pusztán tudomásul veszi. Kálvinra az eszményített felesége, Idelette olvassa rá a Káin-bélyeget. A *Káin és Ábel*ben Évát Arabella követi az éden megszüntetésében, majd megteremtésében. A *szuzai menyegző*ben a perzsa nők magatartásmódjai indítják el az áldozat és az áruló nézőpontfüggőségét. A világhódító számára Roxana által kevert mérge hozza majd egymáshoz közel Parmeniönt és Éannát. Dareiosz özvegye, majd Alexandrosz hitvese, pedig második urának halála után átveszi az isteni helyet.

Egy lócsiszár virágvasárnapja

Heinrich von Kleist talán egyetlen nagyszabású epikai művében, a korabeli krónikákon alapuló *Kolhaas Mihály* címűben Sütő meglátja a dramatikus szöveggé alakíthatóság lehetőségét. Az idő és a tér behatárolható: a XVI. század, vagyis a reformáció kibontakozásának és a parasztfelkelések időszakának német fejedelemségei. A darab azonban tipizál. A Münzer-ábrázat mellett például szóba kerül a Dózsa-pófa is. A dokumentativitás fedezékében egy mítosz formálódik. A kényszerűség fogságában ugyan a szereposztás nem választható, de az átváltozások is mindenképpen megtörténnek, vagyis az áldozat gyilkossá és fordítva alakul. A darabot akasztófák szegélyezik: a Münzer-felkelés elbukására emlékeztető, másfelől jóslatként is érthető jelei és Kolhaas kivégzésének helyszíne. A vitairat három felvonása három szópárbaj. Kolhaas és Nagelschmidt barátok, bár különböző magatartásokat képviselnek. A reformáció eszméire hivatkoznak, a Biblia szövegeivel folytatnak párbeszédet. A Dialógusokban a biblikus képek boltívszerű kapcsolatot teremtenek a csomópontszerűen kiemelt jelenetek között. A beszélők ellentétes nézeteket igazolnak azonos citátummal, azaz a hit-

vitából az eltérő magatartásmódok interpretációja bontakozik ki. Az összetéveszthetőség előrejelzi a végleges felcserélhetőséget. Az első felvonás kezdetén a báró katonája a menekülő Nagelschmidt után kérdezősködik a dajkától Kolhaas házában. A lócsiszar Kolhaas és a lótolvajssággal vádolt Nagelschmidt összekeverésének lehetősége már a szolgálók kátészerű szövegében megtörténik

MARIA. Nem láttam. De miért kellett volna ide szaladnia?

VÁRKATONA. Mert a ház urának, jámbor életű gazdának már nem szolgálja, hanem kebelbarátja.

MARIA. Vitéz úr téved...

VÁRKATONA. A vitéz úr tévedhet, gazdája, Günther báró nem. A báró úr megmondta, hogy ez a lótolvaj...

MARIA. Lócsiszar...

VÁRKATONA. ...lótolvaj. Ez a lótolvaj Münzer Tamás embere. Amikor a felkelés volt, két igáslovát lopta el a báró úrnak...³⁷

A játék a játékban figurájával való nyitás hangsúlyosabbá teszi a darabkonstrukciót. Sem a Várkatona, sem Mária nem lesz játékrontó, nem leplezik le az ügyetlenül bűjőcskázó Nagelschmidtet, akinek még a csizmája is kilátszik a függöny alól. A Kolhaas-hoz fűződő barátsága menti meg a bajkeverőt, s ugyanez avatja tőle megkülönböztethetetlené. A dramatikus szöveg még egy csavart rejt: Nagelschmidt apja lókereskedő volt, Kolhaast pedig tréfásan lóköötőnek nevezi Müller. Nagelschmidt vitás ügye, a két ló elkötése üt majd vissza Kolhaasra, mivel Günther Vencelnek a barátja. Ráadásul Nagelschmidt annak idején elkésik a lovakkal, ezért nem tud elmenekülni az öccse és a nagybátyja, s azóta csak szájhősködéssel képes. Kezdetben Kolhaas Luther, Nagelschmidt pedig Münzer álláspontjából vitázik, később azonban a lutheri elvek átértékelődésével mindketten az értelmetlennek tűnő münzerit tartják az egyedül járható útnak. Luther hatalmi helyzetbe kerülve a megváltoztatottnak tudott rendszer módszereit veszi át. Páskándi *A haladéknak* Luther és Münzer párbeszédét is eljátszatja, melyben Luther a madarat tolláról, embert barátjáról értelmében a törvény fogadott fiaként a törvényen kívül nyomába szegődött rendőrrel viteti el. A hittestvéri csatározásaikban Kolhaas a lutherivel fordított pályát fut be. Bármilyen áron szabadulni akar, ahogyan Nagelschmidt is a Münzer-féle parasztfelkelés során meghalt rokonait és a bebörtönzötteket tartja szabadoknak.

Az expozícióban a megszólalók Kolhaas bemutatását végzik el, mielőtt egy bibliai idézettel ténylegesen színre lépne. A szövege látszólag barátja gondolatrendszerébe illeszkedik, ám minduntalan színt váltanak a visszautalások. Hatásos dramaturgiai fogás a kiélezett pillanatokban ellenjátékkal feszített jelenetelés, a párhuzamosan szerkesztett kifelé szoló Dialógus.³⁸ Kolhaas mintha az időtlenségbe lépne át, hiszen az általa kialakított mintaszerű idill képtelenség az akasztófás történelmi háttér tudatában. Az *Énekek énekének* szövegével beszélgető házaspárt, s a mesék táltosait idéző csengős paripákat körülvevő varázs törekeny. Kolhaas gyermeki naivitása, nem cselekvése stratégia, a fantáziáló csodavárából következő hajthatatlansága azonban kihágásnak minősül. A túlélés kényszerében védi az „ötvengarasos nyugalmát”, ahogyan Luther is az ügy nevében fordul Münzer ellen. Vásárfiaként egy hintalóval érkezik haza, amire kislátia a Nagelschmidt által mesélt bosszúszomjas csatakiáltással pattan fel. Luther viszont

³⁷ Sütő: Három dráma. 22.

³⁸ K. Sz. E.: Művek és történetek, Film, Színház, Muzsika 1975/35.

ugyanazt az aprítsátok, szúrjátok, vágjátok bibliai idézettel támogatott buzdítást a lázadást immár túlzásba vivők ellen használja. Lisbeth pedig a répadarabolásra vonatkoztatja a belépő Várkatonával, amikor a második felvonás kezdetén a gyermek még mindig ezeket a felszólításokat ismétli a hintalováról. A karácsonyt nem sikerülhet békében megülni. A várható, mégis hirtelen fordulatról a tronkai Vencel báró hírnöke értesít, akinek habár lócsiszár volt az apja, a szolgálatban a vélekedése is szolgálati. Kolhaas Bánk bánhoz hasonló tragikus hőssé is válhatna, mivel a személyes sérelmek hatására többes számban fogalmazva vállalja a bosszúállást.³⁹ Az „országos bajok” orvoslójaként felveszi Münzer szerepét. Groteszk játéka abból adódik, hogy a hivatal is egy patriarchális összeszövődésű családmodell, mely a megmaradásért munkálkodik, így a panaszát azok bírálják el, akik ellen intézi. Kolhaas naivul törvénykereső pereskedésbe kezd, miután elveszíti lovait, összeverik és kifosztják szolgáját. Aránytévesztésében mindent egy lapra tesz fel. A jelentéktelen tárgyak veszteségként való visszatérő felsorolása tagolja a darabot, s mementója a lehetetlenségében is szükséges küzdelemnek. Az eltúlzott kár valószínűtlen mértékű bajt hoz Kolhaas fejére. A tévedések nem oly víg végjátéka pereg le.

A második rész indítása az első variációs ismétlése. A lócsiszár és a lótolvaj megnevezés ezúttal a Várkatona és Lisbeth szövegeiben keveredik össze, mikor Nagelschmidt újra Kolhaashoz menekül. Az időmúlást a szerepjátékban bekövetkező helycserék mutatják. A reménytelen, ennek ellenére kitartó erőfeszítés a halál felől válik mérhetővé. Nem egyszerű, ártatlan tehát a játék, fölötte érzékelní kell a halál mohó figyelmét. A második felvonás elejére már hat ló ára úszik el, mégis felkéri Kolhaas a vele baráti viszonyban lévő Müllert egy kérvény fogalmazására. A törvénytudó felmentést ígér, az édeni napok újraszámolását. Müller a manipulációs módszerből ad leckét, mikor Kolhaas ellen vádbeszédet mond a veszteségét rögzítő vádiratának fogalmazása közben. Vitájuk félremagyarázások sora. Müller szemellenzössége a hírhozó szolga kifaggatásakor kiderül, mivel a helyzetnek megfelelően átértelmezett mesét kreál. A reflektált színházszerűség érhető tetten Müllernek a darabra is vonatkoztatható visszajelzésében. Kijelenti, hogy a csattanót a megfelelő hatás érdekében a végére kell tartogatni, mivel a nyomorúságot is az antik tragédiák mintájára szükséges megkomponálni. A tragédia Lisbeth halálával következik be. Az életét a csodatévő amulett sem menti meg. Kolhaas felesége sebesüléséről értesülve még mindig a fejedelemtől várja a vétkes testőr elítélését, de a halálhírré már maga ló az immár harmadjára is Nagelschmidtet üldöző poroszlókra. Kolhaas elszigetelt édene végképp szétfoszlik. Már mindenét kész elkótyavetyélni. A fegyveres harc tragikomikus seregszemlével kezdődik: a biztos túlerővel szemben hét ember, hét puska, hét ló indul meg a jóvátehetetlen veszteségért elégtételt venni. A hetes a mesék mágikus száma. A varázsmesékhez kötődik a mottószerű, balladás hangoltságú ének, melyben fekete lovon száll a baj: „Volt egyszer hol nem volt a baj”. A darabot keretező vers Nagelschmidt szájából hangzik fel zárlatként.

A harmadik felvonásban a kegyelmi állapotból kieső Kolhaas Mihály arkangyalként küldi üzenetét a tronkai várba. Nem veszi figyelembe, hogy élőként nem kapaszkodhat meg a Semmiben. A hadüzenetben az elkobzott „potomságos” javak kínosan részletes felsorolása kísértetiesen egybevág a majdani végzetes ítélet szövegével. A lovak sintérfékre kerülésének hírére Kolhaas arkangyali nyelven szólva Vencelt a Szent

³⁹ Kántor Lajos: A tiltakozás metaforái, Korunk 1978/11.

Mihály lován való utazással, tehát a halállal fenyegeti meg. A Kicsoda az, aki feljő a pusztából, mint a füstnek oszlopa? kezdetű hazahívó ének áldozó füstje átváltozik a várakozás megelégedését jelző gyújtogatások füstjévé. A képtelen lázadást a megérkező Luther zárja le, bár Kolhaas ideáljaként a darab elejétől állandóan idézett szereplő. A vitájukkor a lutheri szónoklatban érvként emlegetett történelem-csinálókkal, az Egésszel szemben Kolhaas a porszemekre tekint, a „térdeplő reménység” helyett a „föl-egyenyesedett reménytelenség” magatartása mellett tart ki. Luther azzal képes manipulálni Kolhaast, hogy a reformáció közös ügyét említi, s mozgásba hozza a tudatlanságban tartott bölcs uralkodóról alkotott képzetet. A jézusi szeretetet tanúsító „zörgessek és megnyitvatik néktek” idézetet használja, mely Müllernek is jelmondata, s Kolhaas első megszólalása. Luther és Müller eszközemberek, de Kolhaas szintén kiszolgálója egy ügynek. A lócsiszár azonban nem észleli bábu mivoltát, ezért a koncepció per vádlottjaként még megingathatatlanul bízik a fejedelemnek a „kizökent időt” helyretoló ítéletében. Több ponton baj nélkül zárulhatna a darab: Kolhaas elfogadhatná a leromlott állapotban visszaszolgáltatott lovait, eltekinthetne a szolgája kártalanításától, a választófejedelemhez eljuthatna a kérvény, melynek kedvező elbírálásában közbenjárhatna Müller és Luther. Nem így történik. Az ítéletben a báró bebörtönzésének, az eltulajdonított dolgok visszaszolgáltatásának kihirdetése után az örömnép fonák megtoldásaként késleltetve derül ki Kolhaas halálbüntetése. A győzelem egyidejűleg megsemmisítő vereség lesz. Kolhaasnak és Nagelschmidtnek a torkukra forr a császárt éltető kiáltásuk. A hatalmat jelentő választófejedelem és a császár egymás megvendégelése miatt távol marad az ítélet felolvasásakor, ahogyan hiányoznak minden törvénysértésnél. Láthatatlanságukban a deus ex machina megoldásával csak közvetítők útján élnek. Helyettük a kaméleon típusú kegyenc, Müller mondja el az ítélet. Kolhaas a fiát Nagelschmidtre bízta, egyetértve a kijelölt münzeri iránnyal akkor is, ha az bizonyosan kudarcba fullad. Az átvállaló gesztus⁴⁰ tehát oda-vissza teljesül. Kolhaas és Nagelschmidt viszonya inkább csak a helyzetváltozásukkal tűnik közelítőnek. A rebelliség módoszatai Kolhaas kálváriájának egy-egy stációi. A virágvasárnap diadalmas bevonulás halálba torkollik, mégpedig az áldozatot a barátok juttatják oda. A darabban a jeruzsálemi bevonulástól a kereszthalálig tartó egy hetet átfogó jézusi történet ismétlődik kitágítva. A Kolhaas elfelejt felejtetni, de nem lesz tragikus hős, sem mártír. Lázadóként nem választhatja a paradicsomot, amíg oda szabott úton, bottal kergetetten lehet eljutni. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapjának* befejezése befejezetlen, a vita lezárhatatlan. A végső újat ígérő illúziója a zsákutcs út ismétlése. A naivitás, az esélytelen lázadás tovább él.

⁴⁰ Tarján i.m. 151.

MÁRKUS BÉLA

A szolgák felelősségével

SÜTŐ ANDRÁS: ERDÉLYI VÁLTOZATLANSÁGOK

I.

A vaskos kötet, a zömmel az elmúlt tízvalahány esztendő terméséből válogatott esszék, cikkek, beszélgetések gyűjteménye provokáló címet visel, az idegen szónak abban a lassan újra tanulandó értelmében is, hogy nemcsak kihívó, hanem titkos szándékból talán beugrató is. *Erdélyi változatlanságok*? Hát a romániai magyarok számára mit sem vont maga után az előbb forradalomnak, majd nemzeti felkelésnek, utóbb álcázott államcsínynek, remekül szervezett puccsnak is nevezett 1989-es fordulat? Valóban csak annyi történt volna, hogy „néhány napig csudalátó székelyekké” lettek, hogy azután annál nyomasztóbb legyen a kiábrándulásuk, a becsapottságérzetük? Hát hiszen csak a szóhasználatot tekintve, nem a végtelenségig lehetne sorolni azokat a fogalmakat, fordulatokat, minősítéseket és állításokat, amelyeket gondolni se igen volt szabad a szocialista diktatúra korában, nemhogy kimondani, főleg meg leírni? Hát nem a változás, az „újjaszületés” jele *Az Olvasóhoz* címzett veretesen emelkedett bevezető Balassi Bálinthoz kapcsolódó példázata is? Akár pusztán a figyelemfelkeltésével is: ami következik, hasonlatos lesz a nagy reneszánsz költőnk kardos-lándzsás bajvivásához – azzal a különbséggel, hogy a török hódoltság idején „lelkünk, nyelvünk, vallásunk, nemzeti mivoltunk a kontyos rablót nem érdekelte”, ma viszont dúl a magyar-talanítás, örökös ostrom alatt vannak a nemzetiségi magyarok személyi-közösségi létének „utolsó mentsvárai” is, meg-megerősödő támadás éri legeslegutolsó menedékét, „az anyanyelvi bástyát, a nemzeti önazonosság tudatának minden védfalát”. A kisebbségben, a végeken élő magyarok önvédelmi harcáról nyíltan szólhatni – nem a változás jele? Nem azé „Trianon böllerei”-t pellengerre állítani, sátánian cinikus kegyetlenségüket emlegetni? Példátlanak mondvá, egész Európa történetében, hogy az első világháború lezárásaként egy országot tekintettek hadizsákmánynak, dobtak oda a fosztogatóknak. Mindezek után a kinyilatkoztatás hitével és erejével mondani a hármas ígét: a Trianon-szindróma „volt, van és megmarad”. Épp ezért még mindig Trianon, javallat rá: amit erővel vettek el, azt eréllyel kellene jóvátenni – az erély neve pedig: önrendelkezés, autonómia. És az eltelt több mint nyolcvan esztendő, de akárcsak a proletárdiktatúra bukását követő egy évtized politikai változásainak dzsungelében ez az az út-

Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 2001
632 oldal, 1800 Ft

jelző, amely a változatlanságot, a változatlanul követendő irányt mutatja. Hogy nem szabad lemondani arról, amit az első világháború győztesei és kegyencei is érvényesnek tartottak, s amit 1918. december 1-jén a gyulafehérvári nemzetgyűlés is megígért: a területi autonómiáról. Annak ellenére sem, hogy hamar bebizonyosodott, Romániát nem boldogító hazának, hanem „asszimilációs kohó”-nak szánták.

Az egységnek és a kollektív cselekvésnek már a gondolatától is borzadó teoretikusokkal szemben, a csípős gúnnyal illetett „politológiai divatszalonok sápadt széplelkei” ellenében hangsúlyozza a sorskérdésekben való egység, a közös veszedelemben való közös fellépés szükségességét. „A világnézeti harcoknak el kell némulniuk a közös nemzeti érdekek síkján” – idézi Tamási Áronnak az idők múlásával is változatlanul érvényesnek vallott gondolatát, együtt az emlékeztetésével: „emberek, mind magyarok vagyunk”. Másutt Kacsó Sándor szavaival szólítana fel, hogy ne sodorják magukat lehetetlen állapotba, a széthúzás, az egymásnak feszülő politikai tömörülések veszedelmébe. Ne képzeljük magunkat a többpártrendszer erdélyi magyar paradicsomának! – figyelmeztet, a közösségi jogok megszerzésének lehetőségének elvesztésétől tartva. Ugyanakkor arra is int, hogy az egység óhaját el kell határolni minden gondolkodásbeli uniformizmustól, bolsevik egyöntetűségtől, kaszárnyszellemtől. Az egyén önmegvalósítása, a személyiség szabadsága, a törvényszerű szellemi, szemléleti változatoság azonban nem kerülhet szembe a nemzet és a nemzetiség érdekeit szolgáló közös cselekvéssel. „Magyar mitológiánk ezer év óta úzött csodaszarvasa nem lehet egyéb, csakis a magyar összefogás” – hirdeti. Érvelésének új elemei, a változatlanságban a változások is figyelmet érdemlőek. Egyrészt már-már a nyugati magyarság önkéntes metamorfózisával azonos méretűnek tudott népességfogyatkozás, a vegyes házasságok útján akár önkéntesnek is látszó kényszerasszimiláció tapasztalata mondatja vele, hogy romániai magyarság helyett helyesebb és célszerűbb lenne erdélyi magyarságról beszélni, mert a romániaiság hangsúlyozása is csak a szétszóratást könnyítette meg. Az is nyomatékos elem, hogy a romániai magyarság teljes megsemmisülésének fenyegető rémével küszködve a Székelyföldben és a székelységben látja a megmaradás legfőbb biztosítékát – noha tudván tudja, hogy a kisebbségnek csupán egyharmada tartozik ide, a kétharmada szórványban él. De tisztában van azzal is, hogy nemzeti önismeret dolgában „siratnivaló tudatlanságban” nőttek fel egész nemzedékek, hogy kiforgatták őket nemcsak a nyelvükből, hanem a történelmi emlékezetükből is, hogy iszonyatosak a veszteségeik – mégis mintha a reményvesztetteknek, a hitehagyottaknak azzal felelne, amit hajdanán, karácsony esti köszöntéskor a házigazda kérdésére, hogy honnan jöttök, válaszolt: a sötétségből, mert kiszabadultunk az éjszakából. Minden, ami ma már lehetséges, kezdetben lehetetlen volt – biztat, mégis, a lényegi változatlanságot szem előtt tartva a változás jeleivel. A sikert, magától értetődően a román demokrácia kialakulásától, Magyarország külpolitikai és nemzetstratégiai törekvésétől téve függővé, a kisebbségi magyarok ügyének európai módon történendő megoldását remélve. Végso soron pedig azzal biztat, hogy a nemzeti, nemzetiségi kérdés nagyjára kultúrlelkületi és erkölcsi kérdés, s az ember természet adta jogainak örök érvényessége van, amit vatikáni szóval úgy hívnak: az Isten fuallata az emberi lélekben. Summázata talán ez lehetne: az keseríti, hogy Erdélyben ugyanazt a magyar sorsot hagyja maga mögött, mint amelyikbe beleszületett, s az vigasztalja, hogy „néhány év-tized múltán mindaz, ami balkáni: európai lehet Erdélyben is”.

II.

Változás ez is: a hitre, hitelvekre való hivatkozás. Ha hajdan Makkai Sándor, Erdély református püspöke Ady Endre költészete alapján azt láthatta beigazolódva, hogy minél emberibb az ember, annál vallásosabb, mégpedig a szónak nem hitvallásbeli és ceremoniális, hanem lényegi értelmében – akkor a ma képzeletbeli egyházi méltóságát Sütő András legújabb könyvének elemzése hasonló belátáshoz vezethetné. Annak felismeréséhez, hogy az *Erdélyi változatlanságok* mind témáit és ezek szemléletét, mind pedig beszédformáit tekintve erősen kötődik a vallásos megnyilatkozásokhoz. Külső, felszíni jelek alapján is könnyűszerrel adódnak efféle következtetések, hiszen az e körbe vonható legmélyebb beszélgetések első közlője a *Reformátusok Lapja* volt, Ablonczy László jóvoltából, de ide köthető a másik interjúkészítő, egyben a könyv szerkesztője és jegyzetírója, Cs. Nagy Ibolya is. Kevésbé külsődleges, sokkal inkább lényegi jegy, amivel – immár negyedszázada ennek – az egységes protestáns teológiai intézet kolozsvári tagozata a *Csillag a máglyán* irányát, szemléletét hitelesítette: a tolerancia jegye. Az ifjú teológusok a szerző Kálvin-drámáját úgy hozták fényre a vallástörténeti és hittani elfogultságok egyházi körök által is kavart sötét porfelhőiből, hogy egyszersmind történelmi távlatba is állították. Meggyőződésük szerint történet és irodalom egy közös pontra mutat, arra, amely „Bethlen Gábor gyülekezeti törvényei óta erdélyi egyháztörténetünknek is a legfényesebb csillaga, s ez a tolerancia”. A számonkérések keresztüztüzből kijutott drámaíró most ennek a jegyében ítélheti elképesztő elfogultságnak a nagy realista Balzac azon véleményét, mely szerint a genfi közelet kálvinista korszaka borzalmasabb volt a francia forradalomnál is. És így szállhat vitába Stefan Zweig *Harc egy gondolat körül* című könyve azon szereposztásával is, amelyik egy bizonyos Castellioan látja annak az „új lelkiismeret”-nek a harcosát, aki Kálvinnal és az általa képviselt erőszakkal szemben a „gondolkodás szuverén önállóságát” védelmezte.

Ezeknek a véleményeknek a számon tartása, figyelembe vétele nemcsak azt sejteti, utólag is, hogy milyen végletek között kellett egyensúlyoznia Kálvin és Szervét szellemi párviadala felidézésekor, hanem hogy ehhez mennyi vallástörténeti s teológiai ismeret, mekkora elmélyülés szükségeltetett. Nem utolsósorban tökéletes tudása és eleven művelése annak a „bölcseességi beszédformá”-nak, amely legutóbbi negyedszázados munkásságát általában is, a mostani könyvét pedig kiváltképp jellemzi, többé-kevésbé hasonló arányt tartva azok között a beszédmódok között, amelyek Paul Ricoeur szerint a kinyilatkoztatás eredeti kifejeződései. Az ő ötös felosztását követve tanulságos lehetne például annak taglalása, hogy az alkotó pályáján a bölcseességi és a rendelkező, preskriptív formák előtérbe kerülésével milyen mértékben szorult vissza elsősorban is az elbeszélő, narratív beszédforma vagy a himnikus, hogy a prófétait pedig több okból is alkalmatlannak találja. Az orákulumok fölött eljárt az idő – hirdeti, nyilván az anynyiszor ócsárolt irodalmi próféta szerepkörét és öntudatát elhárítandó. Am ha az orákulum műfajához köthető ősi technikák közül például a jövődöléssel fölérő reménynyilvánítás vagy az intő jelek számbavétele mint figyelmeztetés szerepét nézzük, akkor elkerülhetetlenül szükségszerű a prófétai beszédforma használata. Akár olyan módon, mint láttuk a kisebbségi magyarság jövődöljét illetően. Akár úgy, ahogy az egyik megrendítő megnyilatkozása, a *Könyörgés Czine Mihályért* című írása teszi, ahol a nagybeteg szellemi barátot a nagyenyedi kisdíák korából megőrzött Malakiás próféta szavaival vigasztalná: „mert feltámad a te igazságodnak is napja, és gyógyulás lesz a szárnyai alatt”. Ricoeur e „műfaj” központi jelentőségének érzékeltetésekor a Niceai Hit-

vallás harmadik cikkelyére hivatkozik, amely azt hirdeti, hogy „Hiszünk a Szentlélekben... aki szólott a próféták által”. Egyfelől az idők fölött álló prófétai beszédforma és a mai váteszi szereptudat külön nem választása, másfelől a zsinat mint törvényhozó és intézkedő testület alkalmas voltának derűs kétségbevonása itt-ott felekezeti színezetű részrehajlást is megenged. Például amikor a Tamási Aron írásai furfangosságára emlékeztető kedély a „megváltó zsinatolás” fordulatát vetteti papírra, vagy „megrendítően fontos kérdés”-nek nevezeti a középkori skolasztikusokét, hogy hány angyal is fér el egy tűnek a hegyén. Szónoki sziporka volt az RMDSZ második kongresszusán a prédikátor könyve igéjének – mindennek rendelt ideje van – kérdésként való föltétele is: „Ki az közöttünk, aki egyszemélyes tridenti zsinatként nyilatkozhat kegyelemről, bűnről, erényről és purgatóriumról?”. Ezekről a hittételekről, de a személyes sors, az emberi élet és még inkább a közösségi, nemzeti létezés határhelyzeteiről elkerülhetetlenül muszáj nyilatkoznia a szerzőnek – márcsak a kötetben számottevően szereplő beszélgetés műfaji törvényszerűségei miatt is. E határhelyzetek lényegében ugyanazok, mint amiket Karl Jaspers a bölcsesség témáinak nevez: magány, bűn, szenvedés és halál – Sütő András pedig a maguk valóságában nevezi meg őket.

A szenvedés eseteiről a krónikás tárgyilagosságával ad számot. Akár ama véres éjszakára emlékezik, a marosvásárhelyi pogrom számára csaknem végzetes, életét követelő óráira, akár pedig a nemzetiségi sorstársai kálváriajárására, az igazságtalanság és méltánytalanság kirívó példáira. S a halál: idézze bár, miután kézhez vette őt is a biblikus életkor, az „élj sokáig, s halj meg hamar” bölcsességét a nem éppen tapintatos riporter kérdésére („bármelyik nap készen áll arra, hogy elmenjen?”), vagy más hangot ütve meg, az eltávozott barátai között láttassa magát, amint „ott barangolok magam is az ő elmenetelük magaslati régiójában, ahol az örök hó fehérlik, a fagyos tájnak ragadozója pedig a leselkedő halál”. „Nem azért mondom, hogy pap után kiáltson valaki, hanem tapasztalatból” – toldja meg a tudomásulvételnek azzal a nyugalomával, amelyik a legsűrűbben, ismét és ismét bölcsesség mondasára indítja. Jelesül arra, hogy az Idő embereken lépdel, és erről leszoktatni lehetetlenség. Am amikor eme nagybetűs Időt egész nemzetrészekén látja lépdelni, tudomásulvételének higgadtsága csak arra a nem tudásra terjed ki, hogy lehetetlen tudni, mi lesz a gyermekekkel, unokákkal, de azt igenis lehetségesnek hiszi, hogy egész nemzedékek nem mehetnek veszendőbe. Rémképeivel viaskodva egy keserűbb pillanatában ugyan a kisebbségi retorika Szent Ferencének érzi magát, aki halaknak, egy idő óta meg éppen sült halaknak prédikál, ám más alkalmakkor meg, nem is egyszer a francia diákmozgalmak „legyetek realisták, ostromoljátok a lehetetlent!” jelszavát idézi önbiztató például, s beszédes az is, ahogy édesapja fájdalmas felkiáltását – „Maholnap kipusztulunk, fiam!” – enyhíti. „Hanyatlunk, annyi bizonyos” – szól, holott a saját családja, a Sütők és a Székelyek másutt megidézett sorsa is a pusztulás krónikája. Mégis, azzal, hogy e határhelyzeteket, személyes sorsát, hivatását, nemzete, nemzetisége jövőjét csakis e végső jelentésükben, lényegükben és egyetemességükben tudja látni és érezni – ezzel nyilvánítja meg, újra Makkai Sándor esszéjéből idézve, a vallásos lelkiületét.

S talán még a *Magyar fa sorsa* használta hitvallásbeli és ceremóniális megszorítások értelmezése is közelebb vihet az Erdélyi változatlanságok szerzőjének lelkiületéhez. Az előbbihez tartozhat, hogy amiképp az erdélyi magyarság Trianon utáni sorsához a „sivatagi bolyongás” jelképét használva a középkori írástudóinkra, hitvitázóinkra, majd a Magyarok Romániában útinaplóját szerző Németh Lászlóra és másokra, például Illyés Gyulára emlékeztetően párhuzamot von a zsidóság és a magyarság sorsa között, és

a sűrűn hivatkozott szent könyvet, a Bibliát a zsidóság fennmaradásának „szellemi életvize”-ként jelöli meg, akként mondja a szórványmagyarok vigasztalására valónak Jézus üzenetét: „Mert ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük”. Az Újtestamentum evangéliumainak csodás világát, Betánia és Lázár feltámasztását sem pusztán azért idézi az emlékezetbe, mert az Ótestamentummal együtt egy „epikai remekmű” ajánlása a célja. Ahogy a hitéről és hitetlenségéről legközvetlenebbül valló *Az Ember-Isten földi éjszakai* című esszéjében sem elvontnak és bizonytalanoknak, de abszolút bizonyosságnak nevezi azt, aminek el kell jönnie. Az „én órámról és az Isten-Embernek, a Megváltónak az emberiség történetébe való belépéséről is úgy beszél, mint aki a reformátori tanítás szerint hiszi és vallja, hogy a Biblia mindenki számára világos, egyértelmű és érthető. S ha – miként írja – Jézus csodatételeit a saját képzelete színezte és gazdagította, ebben talán Ady szava volt az ösztönző, mely szerint virágvasárnaptól húsvétig a keresztyén mitológia legfelségesebb strófáit éljük át, emberi és isteni színjátékot. Ceremóniát, ceremóniákat tehát, szertartásokat, ünnepélyeket, szokásokat – mindenekelőtt karácsony ünnepét mint a szeretet igazi megnyilvánulásának formáját. Az emlékezők színes elevenességgel jelenítik meg régvolt szentesték, kántálások, betlehemezők varázslatos hangulatát. „Ez volt az az állapot, amikor nem csupán Istent szeretjük, hanem az Isten teremtményét is, nem a reformátusokat vagy a katolikusokat, hanem Kiss Jánost, a reformátust vagy katolikust, amikor nem a saját népedet szereted, hanem a szomszédodat, a kántálókat, a gyermeket, a felnőttet, az aggot, amikor a szeretet értelmére az ember úgy bukkan rá, ahogyan az máskor kevésbé adatik meg számára” (*Adventi beszélgetés – a várakozásról*). Húsvétről inkább világias emlékeket őriz, a népi szokások vidámságát. A Csíksomlyói passió látán, ennek ökumenikus kisugárzását tapasztalván enyhén kárhoztatja is, hogy a krisztusi szenvedéstörténetek a puritán reformációval feledésbe merültek. Dogmatikai gyökere éppenséggel a betlehemes játéknak vagy a kántálásnak sem volt, ezek is némaságra kényszerültek volna, ha a vallást tételesen követik, ám a gyermekkori közösség, a szülőfalu nem vett tudomást az intésről, hogy házról házra járni s énekelni épp úgy „katolikus szokás”, mint Jézus születését eljátszani, Heródest alakítva vagy a három királyok valamelyikét. Aligha meglepő, hogy a harmadik nagy ünnep, a pünkösd szertartásai, szokásai még az emlékezetben sem maradtak elevenek. Annál előbb, maradandóbb a Szentlélek sugallata – mondhatni, ez járja át művészi és emberi személyisége legmélyebb rétegeiben, ez érinti a legteljesebb valójában. A nagyenyedi kollégium óta szinte örökös töprengése tárgya a nyelv és a megszólalás: annak a titoknak nem a megfejtése, hanem a kutatása, hogy a százféle népekhez szóló égi üzenetet, „az Istennek nagyságos dolgait” miként érthette ki-kí a saját nyelvén, és hogy azt jelenti-e a pünkösd apostolok példája, amit Babits Mihály szerint, vagyis hogy minden közös törekvés más-más értelmet kaphat az egyéni akaratokban, vágyakban, más-más nyelvet beszélhet minden lélekben.

III.

Ugyanezt a példát erősíti meg arról szólván is, ami éppúgy vissza-visszatér töprengéseiben, mint a nemzet és a nemzetiségi magyarság jövője: az irodalom sorsáról. Nem igaz, mondja, hogy a művész vagy a művészet egyedül önmaga által és önmaga számára létezik, akár az Uristen. Az író még azért is felelős, amit mások az ő hallgatása fölött a népével cselekednek – folytatja tovább a gondolatot, elkerülhetetlennek tudva a művészi hivatás és a társadalmi elkötelezettség között feszülő konfliktust. Ami csak úgy

lenne megszüntethető, ha ugyanúgy tiszteletben tartanák, ha egy alkotónak az az életelve, amit a latin az „audis, vive, tace – si vis vivere in pace” fordulattal fejezett ki, vagyis hogy ha békében akarsz élni, legfőbb gondod legyen hallgatni és szemlélni, szemlélődni – mint azt is, aki az esztétikai szépet és az erkölcsi parancsot egymástól elválaszthatatlannak hiszi. Aki, mint ő is, bizonyos abban, hogy a diktatúra hosszú évtizedeiben a romániai magyar irodalom a nemzetiség „legerősebb szellemi frontvonulata” volt, s épp azért lehetett az, mert irodalmon kívüli gondokat is magára vállalt, közvetített. Kisebbségi sorsban a szellemi közteherviselés valósággal kategorikus imperatívusza lett minden alkotónak – vélekedik, cinikus felelőtlenségnek tartva, ha bárki is a nemzeti, nemzetiségi gondot múltittas magyarkodásnak, népi-nemzeti mucsaiságnak minősíti. S változások a változatlanság közepette: nem kevés ilyet lát maga körül. Kétféle módon érvel velük vitázva. Egyrészt, ritkábban, szelíden, már-már alázattal. Bizonyos-e, kérdi, kérdezné tőlük, hogy a szocializmusnak magasztalt diktatúrában megismert gond és baj a rendszerváltozás után már a múlté. Bizonyos, hogy nem kell törődniük közönségük anyanyelvi állapotával, legyen szó irodalomról vagy színházról akár. Eláll a kérdés jogától, másrészt. Hisz őt sem kérdezik, esély sincs okos eszmecserére. Nem panasolja föl, csupán rögzíti, hogy nagy divat az idős generációt, ahová ő is tartozik, „leradírozni a szellem térképéről”. S már nemigen válogat a szavakban, amikor e rádiózóknak keres nevet. Hívja őket szellemi kucsébereknak, konjunktúra-kibiceknak, divatmajmoknak, anacionális kékharisnyáknak, esztétikai divatszalonok rendelésére készült páholyok foglalóinak. Hívja érdekvédelmi kotériák önjelölt ítélőmestereinek, a magyar ugar magabiztos grasszálóinak. Látja őket a kizárólagosság alapján ítélkező normatív esztétizálás megszállottjainak, az alkotásokat irodalmon kívüli és belüli területekre felparcellázóknak, akiknek, például, a székelyek lefejezése nem irodalmi téma, ám a szexuális tévelygés igen. Látja őket tevéköpködőknek, akik egyike-másika „rángógörccsös nemzetundorában” nyálát kéjesen fröcsköli bele a „közösségi gondokat hordozók képébe”. Másokra mondja, de magára is vonatkoztatja Babits kifakadását: az ifjú tatárok rajtuk gyakorolják a nyíllövést. Másutt ezzel rokon képet használ: minden ifjú zseni hóhérként akarja kezdeni pályáját, vagyis az öregek akasztásával, s majd csak azután az alkotással. A marxista ideológusokat zszurnaliszta akasztológusok váltották fel – közli lényegében ugyanezt megint másutt. Szellemi diktatúrát érzékel, paradigmaváltásnak hívott svihákságot, tohuvabohu szövegelést. Keserűen gúnyos indulattal hárítaná el ezt az önkénnyt. Indulata még ha túlzó is, érthető volna tán, ha azt nézzük, mennyire van, mennyire lehet jelen, ha nem új és új alkotások közreadójaként, akkor elemzett szerzőként, abban az erdélyi magyar irodalomban, amelynek mégiscsak élő klasszikusa. S hogy mennyire a magyarországi folyóiratokban, vagy az egyetlen, magát irodalminak is nevező hetilapban, ez már, bizonynyal, az akasztológusok határokon átsugárzó hatásáról, hatalmáról árulkodhatna. A még annyira méltatlan helyzet, az Illyés emlegette magánszorgalmú kutyák még oly lázas mardosása és vonítása sem feledtethetné el azonban azt az igazságot, amit mintha csak általában tartana érvényesnek, sajátmagára nézve már kevésbé. A tételmondat valahogy úgy hangzik, hogy az elkészült munka, a mű elválik szerzőjétől, és önálló életét kezdi élni, ha életrevaló. Magára marad majd a könyve, ez lesz létének igazi próbája – mondja, s nem mutatkozna az önteltségig magabiztosnak, zsenitudattal elteltnek, csupán erősebb önbizalommal megáldottnak, ha bizonyos lenne nem is egy műve életrevalóságában, maradandó voltában. Hogy kiállják majd az idők próbáját, és neki addig pazarlás próbára tenni a türelmét, amúgy is kevés terve, egy Bethlen-dráma megírása,

a *Harang a szélben* című regény folytatása helyett a falkákban faldosókkal foglalkozni. Monográfsa, Ablonczy László kötetének címét kölcsönözve, nehéz álom lehet, persze, a változott irodalmi világ, s benne a változatlanságokra riadni. Arra, hogy Romániában mintha mind a mai napig tartana még, ami a nyolcvanas évek legelején kezdődött, írói betiltása. Tizenhárom kötetet számlál, amennyi legalábbis hivatalos úton nem juthatott be az országba, amit tehát nem ismerhettek az erdélyiek. És igazából most sem ismerik, nemcsak az olvasók, de tán a kiadók sem, mert különben nem vetődött volna fel a gondolat, magánkiadásban jelentetni meg őket. Író és irodalmi élet kettőse mindenesetre hasonlóan kényszerű feladatot ró ki, mint amilyenről Kálvin János és Szervét Mihály összeütközésével kapcsolatban szólt: nem hagyni szóhoz jutni magában semmilyen elfogultságot, az egymást tagadó két tudat konfliktusában egyiket se fosztani meg „a megértés jogától”.

Az *Erdélyi változatlanságok* egyébként alig beszél az életműről, a pálya állomásairól. Mint ahogy az erdélyi irodalom folyamatairól, egyes jelenségeiről és a kortárs alkotásokról is alig. Kivétel, amikor az „erdélyi csillagkép” különálló létezését, múltját, jelenét és jövőjét regisztrálja, megengedve tán, hogy ennek neve transzszilvanizmus lehet, habár azt állítja, az önálló Erdély történelmi gondolatához kapcsolódó önálló transzszilván irodalom eszméje a történelmi változások során már régen érvénytelenre lett. A hagyományok, az elődök körébe sorolható egy-két kifejtetlenül maradt megjegyzése. Például, amikor Wass Albertet a Mezőség helyi krónikásának nevezi, Nyíró Józsefet pedig mint papi szolgálatban átmenetileg megragadt mesélőt emlegeti. Ide tartozik az is, amit Németh László harmincas évekbeli romániai útirajának margójára jegyez. A kötet sok írásában idézett, melegen méltatott szerző a tejtésvérség eszméjének megfogalmazójaként mint merész álmok szövője jelenik meg előtte. A Trianon után szétszóródott magyarság új szellemi-művelődési küldetéséről vallott elképzelését elfogadja ugyan, ám hozzáteszi, a tervek valóra váltásának emberi-jogi feltételeiről bizony megelégedett. Keményebb szavakat is használ, bibliaiakat, felröva, hogy miközben a közép-európai eszme apostolátusát vélte vállalhatónak, aközben Romániában, és nyilván nemcsak ott, a Miatyánkot mormoló papok szájából a fogat is kiverték. Kissé könnyed volt Németh László szólása – áll a megjegyzések végén –, hogy a történelmi terhektől szabadult megcsonkult Magyarországnak jobb esélyei támadtak a minőségi bizonyításra. Az ehhez hasonló okfejtések egy-egy esszé magját, csíráját rejtik, mint ahogy tanulságos és izgalmas lenne egy afféle önarcképnek csak a vázlata is, ahol önnön pályáját illetné reflexiókkal, egy-egy alkotásához fűzne megjegyzéseket, utóéletükről, lehetséges folytatásukról adna számot – mintegy az *Évek, hazajáró lelkek* folytatásaként. Talán több lehetne egy számnál, hogy a sok kiadást megélt az *Anyám könnyű álmot ígér* közel félmillió példányban jelent meg, s több érdekességnél, hogy a szerzőnek mégis a két dráma, a *Csillag a máglyán* és az *Advent a Hargitán* a kedvence, valamint hogy *Az ugató madár* mint az életéről, életükről tett személyes vallomás tűnik fel előtte. Röviden arról is szól, hogy nagysikerű regénye szomorú folytatást ígérne, mert az idő kegyetlenül bánt el a szereplőivel. Lăkat és vaspánt „szigorog zúzmarásan” a szülőház ajtaján, üres, elhagyott az otthon. Édesapja testvéreinek családjában, ahol – teszi hozzá – a Bibliát sem igen olvasták, megsemmisült a magyarságtudat is. Régi vágyának mondja egybehívni egy közös asztalhoz azokat a rokonait, lehetnek már harmincan is, akik egyetlen szót sem beszélnek már magyarul. Szülőfaluja s annak református gyülekezete a „lét és nemlét peremére jut”, s nem vigasztalhatja, hogy a Mezőségen, a székelység Árpád-kori szálláshelyén a magyarság már száz éve is szór-

vány volt a román többségben. Ami nyugtalanítja, hogy történelmi ismeretek dolgában talán itt a legtudatlanabbak a magyarok – atyjafiai, szerinte, a múltjukat se ismerték, nemhogy a jövőt sejtették volna, Nyugaton mégis nem egy buzgó emigráns hazafi oktatta ki, állítván, nemcsak Erdélyben, de a Kárpát-medencében is a magyarok voltak, vannak többségben. Ők oktatnák őt „csontvelőig magyar” magatartásra, s a kérdésre, hogy honnan a történelmi tények (nem) ismerete, ők felelhetnének ugyanúgy, ahogy a társaival karácsonyt köszöntő, házról házra járó kisgyermek Sütő András felelt a kérdésre, hogy honnan kapták a hírt Jézus születéséről: „Saját magunktól!”.

Bölcsességi beszédforma ez is, kinyilatkoztatás – profán értelemben. Annak a derűnek a jele, amely ha ritkán is, de mégiscsak meg-megcsillan. Nem ez ugyan a kötet alaphangja, mégis erősen hallatszik. Szinte átüt azokon a fordulatokon is, amelyek biblikus vétetésűek, ám az ünnepi komorságukat, magasztosságukat hétköznapiasan esetenre, esetlegesre váltják át. Mint például a Sinkovits Imre hetvenedik születésnapjára küldött köszöntőben, ahol a „bizony mondom nektek, ember emberrel büntetlenül nem találkozhat” szentenciája a Bibliában aligha fellelhető pajkos évődést, mókás bókot takarja. Mert hogy miért nem lehet ilyen találkozás, ennek oka csak sejtethető, de ki nem következethető. A köszöntőből legalábbis kevésbé, a könyv sűrű soraiból inkább. Az a büntetés, vélhetően, hogy ember és ember túlzottan egymás hatása alá kerül. Annyira ráhangolódnak egymás véleményére, annyira befolyásolják egymást a szavaikkal, hogy mintegy magukon kívüli állapotba jutva meg sem tudják különböztetni, melyik kié. Könyvismertetések esetében az efféle akaratátvitel legbiztosabb jele, ha az ismertető összetéveszti magát a szerzővel – eleresztvén a füle mellett az esztétáknak, irodalomkritikusoknak, de a „nemzeti nihilizmusban panirozott poéták”-nak is szánt ornitológiai figyelmeztetését, hogy minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll, hozzá igazítván még a szájartását is.

Igy talál változatosságra a változatlanságok számbavétele során a szófordulatokban, így leli kedvét az általános kedvetlenség jeleinek rögzítése közben a képekben, metaforákban. Még talán derül is, amikor Pusztakamarás, a szülőfalu jelene s ezáltal, persze a jövője is úgy idéződik fel, hogy megszűnt itt a gyerekhalandóság: nincs gyermek hozzá. Szemléletesnek találja, eredeti leleménynek, noha a szerző korai korszakából is ismerős, az eső elől tóba menekülni goethei példázatát, mert hisz valamiképp általánosabbnak és érvényesebbnek tetszik, nagyobb méretűnek, mint a cseberből vederbe kerülése – s míg ezen jártatja az esztét, a menekülés reménytelenségéről is elfeledkezik, s arról meg főképpen el, hogy talán a szocializmus diktatúrája lenne az eső, a mai demokrácia pedig a tó, a szocializmus, benne Ceausescu diktatúrája a cseber, és ami ma van, a demokrácia, az meg a veder. Nem Tamási Árontól valónak, hanem mesébe illőnek véli a már idézett kijelentést a csudalátókká lett székelvekről, és szinte nem is a keserű csalódás hangját hallja ki belőle, hanem egy csalimese szellemességét. Másutt az aforizmák, szentenciák tömör igazságaihoz élesíti az esztét, a „koldus él a sebeiből”, a „kinek ahol fáj, ottan tapogatja” ki tudja, honnan származtatható bölcsességéhez, hogy aztán majd az átírások, parafrázisok sokasága tartsa ébren a figyelmét, és tegye próbára mind fakóbb emlékezetét. Erdély utóbbi tíz esztendeje például a decemberi fordulattal összefüggésben mint „új időknek új szószerzőit” szenvedő világ említődik, mintha a háttérben Ady új dalainak hangfoszlányai hallatszanának, holott inkább a hiány beszédes itt, a nemzetiségi státútum hiánya. A „sokoldalúan balkanizálódott Erdély” jelzős összetétele mögött már nem költő, pláne nem magyar poéta rejtőzhetik, de hogy ki vagy mi, azt talán csak egy, a szocializmus frazeológiáin fejlett egyed tudhatja. Mi-

ként azt is, hogy milyen az a „halált megvető óvatosság”, akár a Székelyföld autonómiája a harci tét, akár pedig az, amit egy kissé hosszú cím így határoz meg: a romániai magyar oktatás követelményeit a román államnak kell megoldania. A történelemnek eme fordulatát tapasztalván még az is elégedett lehetne, aki esetleg a követelmény megoldásának nem szerzői, hanem újságírói szófordulatát a bürokrácia bikkfa erdejében keresztrel krétázná meg, annál nagyobb igyekezettel, minél inkább megfogadná, hogy a kisebbségi magyarság a saját jogai dolgában nem maradhat „esőleső társaság”, mert hiszen emlékezetébe véshte ez a közösség: eső után netán a tó vár rá. S habár bizonyos helyzetekben az egyik kutya, a másik eb, felcserélésükre mégsem alapozható olyanfajta „új hitvallás”, mint amilyent unalmas órái helyett a megfélemlítés perceiben, elkomorult pillanataiban fogalmaz a kényszerűség vallásalapítója – valahogy ekképpen: „ott kezdődik az ember, a magyar is, ahol összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották”.

A publicisztikát nem hivatásának, de kötelességének tartó Sütő András az „alapítvány-világnézet” terjedése idején sem otthon, Romániában, sem itthon, Magyarországon nem biztathatná már ama Toldi-termetű férfiú barátját, szellemi társát, a halott Czine Mihályt azzal, hogy pusztá megjelenése „eleven hullámzást keltett a szellemi és vigalmi életben” – az *Erdélyi változatlanágok* körüli, lassan egy esztendeje tartó csend, a hazai és határainkon kívüli kritikusok közönye alapján maga sem bizakodhat, hogy könyve ha a vigalmi világban nem is, de a szellemi életben eleven hullámokat kavart. Még kisebbségpolitikai nézeteivel sem, de a művészet, benne az irodalom szerepéről vallott megingathatatlanul megengedő véleményével sem – talán mert mindenkor és mindenhol, a kongresszusok pulpitusán éppúgy, mint a koporsók mellett a „szolgák felelősségé”-vel szólalt meg. Noha Tamási Aronnal mondja, hogy egyedül van, feje és szíve hivatalában, lelke a Szentlélek ajándékában mégis a „mámort” nyerhette el. Azt az önfeledtséget, lelkesültséget, mely a másokért küzdelemben, odaadásban élve elúzi magától a sivár reménytelenség kísértéseit.

„Semmit nem hallgathatunk el, ami bennünk gondolódik”

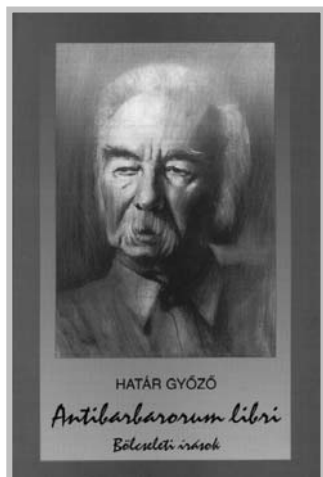
HATÁR GYŐZŐ: ANTIBARBARORUM LIBRI I–II.

*„Jóideje már, ahogy magamat nem kémélem,
a többiek sem tekintem hímes tojásnak”*

Határ Győző bölcséleti opusai csupán az ezredfordulón kerülhettek a hazai olvasók elé – néhány mozgékonyabb, vállalkozó szellemű kis kiadó jóvoltából (Özön Közöny, Tevan K. 1997; *A fény megistenülése*, Terebess K. 1998; *Szentföld a Föld*, Kortárs K. 2000; *Szélhárfa* I–III, Argumentum K. 2000). A sorozat most vált teljessé, a két újabb vastag kötet, amelyek az első ízben itt napvilágot látó Juveniliáktól a korai filozófiai műveken át egészen napjainkig követik az író gondolkodásmódjának, világképének alakulását. A szöveggondozás, a szerkesztői munka, az alapos tájékoztatás a művek lehetkezéséről, lelőhelyéről Thuróczy Gergely érdeme. Az itt közzétett szövegek zöme már Nyugaton megjelent, többségük az Aurora Ezoteria sorozatban, a szerző magánkiadásában (IBM-Composer „csudagépén” maga szedte őket, a könyvtervezést felesége, Prágai Piroska végezte). Jelen kötetekben – némi változtatással, az aktualitásukat veszített eszmefuttatások helyenkénti elhagyásával, más szövegegységek, újabb felismerések közbeiktatásával – az író újraközi azon korábbi munkáit is, amelyeket társadalom-filozófiai elmélkedései szempontjából különösen fontosnak tart.

Pályi András kitűnő és hozzáértő Előszavában felvázolja a Határ-bölcsélet alappilléreit, a kvark-parányoktól a Multiverzum egészét szemhatárába fogó tágas boltívet, amelyben kristálytisza racionalitással helyezkednek el az egymásba épülő részletek. Ugyanakkor jelzi, mi az, ami e filozófiai világképet számunkra szokatlanná, sőt megrendítővé teszi: „Határ Győző életművét olvasva az önmagát ismeretelméleti lényegére csupaszító és minden kínálkozó 'lelki' könnyítéstől megfosztó emberi tudat drámájának részesei vagyunk.”

Az író-bölcselő másként veti fel az ontológiai alapkérdéseket, mint általában szokták a filozófusok. Ahelyett, hogy „van-e értelme az életnek?” – ő azt kérdezi: hogyan is lehetne „értelmetlennek” nevezni azt, ami adottság? Az élet tehát önmagában hordja értelmét: ha már megszülettünk, egyszerűen élni, létezni tartozunk. A filozófia „nem engedheti meg magának azt az intellektuális fényűzést, hogy a létparancsból kihátráljon”; így koronáriuma csakis az ontológia lehet. E megközelítésben viszont az ember semmiképp sem a Világmin-

Argumentum Kiadó
Budapest, 2001

I. kötet: 666 oldal, II. kötet: 740 oldal, 4900 Ft

denség centruma, „minden dolgok mértéke” (ahogy Szophoklész s nyomában a művészet tartja!), hanem csupán „mikrobatenyészet” a maga élettani törvényeivel; az örökké pulzáló Multiverzum egy különös – korántsem örök életű! – jelensége, önészlelékeny parány, a Világegyetem „özön közönyébe” kivette.

Határ Győző protagonoreus megalapozottságú világképe szerint gondolkodásunk hordozója a szenzórium, azaz „egész testünkkel gondolkodunk”. Valódi természet-tudóshoz illő kíváncsisággal és imponálóan bőséges élettani ismeretekkel felvértezve kutatja a biosz működési mechanizmusát, szenzorikus felépítésünket, amelytől nem választható el – szerinte – pszichés, mentális tevékenységünk. Intellektusunk teljes mozgásterét a hústest enkapuszulálja (a „szarx” börtönébe vagyunk bezárva!). Így hát magasabbrendűségünk gőgje merő agyrém; az emberi faj – a biosz igájában – eredendően és kiirthatatlanul ragadozó természetű. Ezért hiábavalóak a legszebb elméleteink is a társadalom jobbítására. Történetfilozófiai szkepticizmusa e felismerésből fakad – nagyon is indokoltan!

Már korai „filozófus-regényében” (*Csodák országa, Hátsó-Eurázia*) kifigurázta a mélylélektani, valamint a spiritiszta lélekgyógyászatot, s a testi-lelki egészség forrását a szervezett biopszichikai összhangjában látta. A létesülés szakadatlan folyamatában minden egyes ember egyszeri és megismételhetetlen jelenség – vallja – alávetve a keletkezés-megsemmisülés törvényének. Életünk tehát (a tudatfolyamatok lebomlásával) a halálban véget ér (azaz nem hisz a lélek vagy a szellem-én testtől független továbbélésében): „részt veszek halálomban életem minden erejével”. Ha szétesik a tudatnyaláb, az ego megsemmisül; az (ön)észlelékenység kialszik: csatlakozunk a végéremelhetetlen többséghez a fűtakaró alatt. Viszont amíg élünk, addig elkerülhetetlenül, folyamatosan töprengünk a lét alapkérdésein (még az úgynevezett „egyszerű” ember is!): „A léten meditálni meg nem szűnik az elme, amíg ember él a Földön”. A már felismert igazságokat mindig továbbgondolják – kiegészítik, korrigálják – mások, az utánunk jövők, így egyre több ismeretfoszlány, felismerés-parány áll rendelkezésünkre a Világegyetem működéséről (ez az emberiség egyre bővülő-gyapardó „tudáskészlete”).

„Egyre kijebbeljebb, 'valamerre' tovább terjeszkedünk bölcsletünkkel a kitudhatóság – protagonoreicitás – behatárolatlan alapszövetén” – vallja. A „halhatatlanság” az ő fogalomrendszerében a művekben hátrahagyott szellemi tartalom; a filozófiatörténet e „hagyatékokból” áll össze. „A filozófusok: lépőkövek, amelyeken a gondolat lépetget a századok vize fölött”. A vallások transzcendenciáját, a lélekelméletet, a különböző mitológiai hitregéket Határ Győző olyan elmekonstrukcióknak tartja, amelyeknek édeskevése a valóságalapja. Ő inkább „józan észére” hallgat, s a reáliáktól nem rugaszkodik el, bármily magasra röpteti is gondolatait. „Kényszerpályákon mozog a világ, s e kényszerpályák összességét az antikvitás Aténak, Heimarmenének – Sorsnak, Végzetnek, Rendeltetésnek nevezte volt.” Az ő szemében a mitológia: létszimbólumok tárháza, amelyben az emberi élet esszenciális mozzanatai sűrűsödnek. Az ember szereti elhárítani magától a sorsáért való felelősséget, ezért különböző absztrakciókba vetíti bele vágyálmait (Gondviselés, őrangyal stb.), illetve azokat teszi felelőssé kudarcaiért (büntető Isten, Sátán, démonok stb.). Holott az Ég csarnokai üresek: csak képzeletünk népesíti be őket emberfölötti lényekkel.

Határ Győző eredendően racionális látásmódja az iróniának, sőt olykor a blaszfémiaának kedvez: előtte semmi sem „szent” és sérthetetlen. „Az elme rátámad és megkísérli, hogy lerombolja” a korábbi „tévedhetetlen”, „vitathatatlan” igazságokat, az „egy-könyvű” hittételeket-dogmákat. Látásmódjában kezdettől fogva jelen volt a teokrácia

és a különböző diktatórikus parancsuralmi formák iránti ellenszenv (meg is fizetett érte kétszeri börtönnel!). „Bizony a szkepszis harmadfélezer éves bölcséleti iskolája nem való a nyárfalevél lelkeknek!” – írja, hiszen aki önálló utat jár, azt előbb-utóbb „eretneknek” bélyegzik (veszélyesebb korokban máglyára is vetik!). Ő a kételyt tartja az elme legfontosabb fegyverének; kételkedni annyi, mint működtetni az elme minden pozitív funkcióját. Úgy véli: „semmit nem hallgathatunk el, ami bennünk gondolódik”. Rákérdez tehát a hamisságokra, szertefosztatja az illúziókat; a szellem „szabad lengésének” bölcséleti állapotában, távol mindenfajta érdek- és haszonelvűségtől, magasan a hétköznapiság fölött, világúri magányban szemléli a burjánzó embertenyészetet, léttörvényeit kutatva. Kétségbe vonja minden olyan tanítás intellektuális tartalmának s lényegének érvényét, amely hieratikus jellegű, s „oly igen 'hétszer-szent', hogy hozzá kétség nem fér”. Úgy tartja: minden filozófia, amely valamely elv vagy elmélet igazát hasznával bizonyítja, avagy azzal, hogy az emberiség jólétéhez és boldogságához hozzájárul, hamis. „A haszonelvűség bölcséletének útszélsőségei érvénytelenek a filozófiában”. A kefalizáció csúcán a kételkedés az érzőszerv aretéje, a civilizációk építőköve, „az emberi termitárium hajtóereje és vezérlő princípiuma”.

Művészetbölcséleti írásaiban az író hasonlóképpen ostromozza a haszonelvűséget. Természetesen nem hisz az írás világot megváltoztató hatalmában, megváltó erejében – hiszen egész életében azt tapasztalta: az Erőszak mindig erősebbnek bizonyul az Igazságnál. Szatirikus mini-esszéiben (*Rólunk szól a történet* I-III.) a kívülálló humorával szemléli honi irodalmáraink buzgólkodását: „A magyar irodalom a százezres artézikut irodalma. Művelői százezer artézikut fúrását sürgetik-követelik a mindenkori kormánytól – ennél fogva ellenzékiek. De ha véletlenül egyikük-másikuk bekerül a kormányba, azonnal frontot változtat: nyúlógátakat épít a felelőtlen artézikut-fúrók rohamá ellen”.

A valódi írástudók – szerinte – a közgondolkodáson 'kívül' és 'felül' állnak. Nem öltik fel Mr. Tipikus álarcát. Ezért persze nagy árat fizetnek: többnyire csak az utókor méltányolja őket érdemük szerint. Aki nem hajt fejet a közízlés-közelvárás, netán a kényszerítő hatalmi sugallatok előtt, az minden tekintetben hátrányt szenved. Hiszen semmiféle szervezett közösség/állam/vallás nem képes elviselni a rá irányuló kritikai szellemet. A „közéző moralizálók”, a „szervilis törvényhozók”, a „hatalmukat féltő prelátusok” stb. – hangoztatja az író – folyvást a gondolat megbéklyózására törekcszenek, s a KÖZ nevében mindegyre óvják a „szabad lengés” állapotában kutakodó elmét önmagától, esetleges túlkapasaitól. A Hatalom emberei először csak könyveket égetnek, aztán szerzőiket is tűzre vetik, hogy megerősítsék saját dogmáik-elvárásaik feltétlen uralmát. Épp ezért a valódi teremő szellem sorsa csakis a megbélyegzettség, ki-közösítettség lehet.

Az emberek zöme 'egykaptafára' gondolkodik – hangsúlyozza az író –, „mintha csupa egyvetőjű ikrekből és klónokból állna”. Így hát szinte törvényszerű, hogy azt, aki mélyebbre ás, a dolgok lényegéig hatol, szeretnék a maguk konvencionális, sztereotipizált sablonjaiba begyömöszölni. Ezért volt-van-lesz is mindig Szent Inkvizíció. Filozófusunk – érthető okokból! – nem rokonszenvez a különféle – szakrális és világi – 'megváltó-vallásokkal', az erőszakos térítést pedig a legnagyobb szellem-ellenes bűnténynek tartja. Kereszténység-kritikája is ebből az ellenérzésből fakad – társadalom-filozófiai eszmefuttatásai homlokterében a térítőparanccsal való szembeszegülés áll.

A pusztá tényeket szemmel tartva veszi számba kereszténység-ellenes érveit. Leginkább az ősi, pogány görög kultúra elpusztítását fájlalja: az i. sz. IV. században

kiirtották a pogányság hiedelemvilágát, a káprázatos templomok, szerepeionok, amelyeknek masszív építményei akár három évezred vasfogával is dacoltak volna – mind-mind odalettek. A görögség a Bölcsesség, Róma viszont (mind a Római Birodalom, mind a pápaság korában) a Hatalom bűvöletében élt. (*Köpönyeg sors – Julianosz ifjúsága* című regényében mutatja be hitelesen lépésről lépésre ezt a pusztító folyamatot a szerző.) Az erő-hatalom lényege az intolerancia a másvallásúakkal, másként gondolkodókkal szemben. Az író a vallási türelmetlenséggel azonosítja – lényege szerint – az ideológiai türelmetlenséget is, mikor a 'megváltó Eszme', a Purifikatori Princípium nevében megbélyegzik, kivégzőosztag elé állítják a szembeszegülőket, legfeljebb annyi választást hagyva nekik: ki ölje meg őket s milyen halálammal? Ő mindenfajta utópiát (s a megvalósításukra törekvő diktatúrákat!) a judeo-keresztény 'üdv történet' evlági változatának tart. Morus Tamásnál, Saint Simonnál még csupán tudósi álmodozás volt a 'tökéletes társadalom' ideája – véli –, Fourier 'szent örülete' a társadalmi üdvőről, az eszményi államról azonban már veszedelmes tévtanok kialakulásához vezetett. Ezek nyomán köszöntött ránk az a csodálatosnak remélt jövő, amelyet ma a legbarbárabb jelenként élünk meg. Csak remélhetjük – hangoztatja az író –, hogy a marxista üdv történetet rémképét már magunk mögött tudhatjuk, azonban 'a hazugság liberalizmusának' és 'a liberalizmus hazugságának' kettős forradalma még a diktatúrájánál is elborzasztóbb totalitárius uralomhoz (a Pénz korlátlan hatalmához) vezet(het). Fellazul a jogszolgáltatás, viszonylagossá válnak az erkölcsi normák, s a maffiák hatalmának megerősödése, végül kormányra kerülése, az emberi életérdek semmibe vétele minden korábbit felülmúló 'hódoltság' állapotába sodorhatja a tömeget.

Az emberiség sorsa-jövője mellett írónkat természetesen a magyarság tudati állapota is aggasztja. A pártállam irányítása alatti negyven év során „a töredelmek megtörték és elcsigázták, a szellemi ínség felőrölte és falusiassá tette a lelkeket”. A hosszú diktatúrájának sikerült az emberállomány négyötödét (zsenge óvodás kisgyermektől a nyugdíjas aggastyánig) intézményes tömegbűntényébe beszerveznie, uralmának fenntartásában érdekeltté tennie. Így aztán előállt az az 'erkölcsi impasse', amelyben a demokrácia eszményei csütörtököt mondanak. Hogyan is sikerülhetett volna hát az 1989/90-es fordulat után egy valódi demokratikus társadalmat kialakítanunk? A hangadók azok lettek, akiknek 'ugyanaz a vaj van a fején', mint az országnak: az 'országos vaj', s akik büszkén és emelt fővel vállalják szeplős múltjukat. Összeverődnek a hason-szörűek, előrukkol az országos Konfraternitás, – s a néhai intézményes tömegbűntényből aranyfedezetet kovácsolnak régi-új hatalmuk megszervezéséhez. Az egykori nomenklatura megmilliomosodik, minden adható és vehető, az országos és nemzetek fölötti 'hazugság-összjáték' (újra) fölerősödik.

Itt, Köztes-Európában – hangsúlyozza az író – a történelem mindvégig azt bizonyította, hogy a tömeg a függőség-védelem-biztonság-eltartottság kívánalmait részesíti előnyben a függetlenséggel, a szabadság-kínálta lehetőségekkel és felelősséggel szemben. A gyám-állam kliensei ők, az Állam Oslény Alattvalói, akik a kicsinyke Jólét demokráciájára szavaznak az eszmények, sőt saját valódi, távlatos érdekeik ellenében. Az utóbbi évtized tapasztalatai azt mutatták: azokat, akik valóban képviselni tudnák a nép érdekeit – cserbenhagyják; azokat viszont, akiket maguk fölé emelnek bizalmukkal, őket hagyják cserben. Így a „népképviselő” pusztán álom marad. A hivatásos naivista törvényalkotók, a TV-mérgezett tömegek s az önkiszolgáltatottságot továbbbszolgáló politikusok jóvoltából az ördögi kör egyre szorosabban zárul körénk. A Gonosz – 'Malum Metaphysicum' – tehát szüntelenül hat és közremunkál világunk alakításában.

A Gonosz – Határ Győző felfogásában – nem pusztán szimbólum: ő a faji-nemzeti-vallási-emberi intoleranciát tartja a legfőbb Gonosznak, valamint a hitre apelláló ideológiákat (legyenek bár vallási vagy ateista jellegűek!). Többször, több helyütt hangoztatja: a vallások találták fel a népirtás tömegbűntényét; az iszlám már a középkorban a fasizmus előfutárának tekinthető. A fasizmust magát a judeo-kereszténység világi eretnekségének tartja, nemkülönben a kommunizmust, amelynek egész eszmerendszere a millenarizmus első szektáitól származtatható, s a különböző eretnekségek láncolatán át a hit világi töltetűvé válásával Marx-Engels-Leninig vezet az útja. Így hát a szovjet kommunizmus – az ő szemében – „a judeo-kereszténység fattyúhajtása”. De ma már mindezeknél veszélyesebbnek tartja az iszlám fanatizmus előnyomuló térhódítását.

Határ Győző a demokráciát tartja az egyetlen olyan – viszonylag ideális – rendszernek, amely a szellem szabad lengését nem korlátozza, s amelyben – elvileg – mindenfajta nézet megfér egymás mellett, anélkül, hogy egymás kiirtására törne. De megvalósításához szabad, független gondolkodású személyiségek kellenek! „A demokrácia a nemes alku, a megalkuvásban való nemes megállapodás iskolája! akadémiaja! – hangoztatja. – Márpedig az iskolázatlanok az iskolát, a barbárok az akadémiát, a fundamentalisták a kompromisszumokat nem szenvedhetik”. A barbárok csak a maguk „egykönyvű” részgazságaihoz ragaszkodnak, de azt aztán tűzzel-vassal próbálják érvényesíteni más részgazságokkal szemben. Így a társadalom a hatalmi játék erőterévé válik, a ki kit győz le arénájává, – amiben csak elvérezhetünk mindannyian, vagy az egész küzdelem egy új diktatúra melegágya lesz.

Tisztában van vele, hogy a demokráciának – főleg ha a „barbárok” játékszere – igen komoly veszélyei vannak. Hiszen a demokratikus viszonyok közepette szabadon fel nőhetnek azok is, akik épp a demokrácia megdöntésére törnek! Ezért ha el akarjuk kerülni, hogy ismét hosszú évtizedekre lerázhatatlan parancsuralom telepedjen nyakunkba – bármiféle ideológiai előjellel! –, akkor éberén kell ügyelnünk arra, nehogy a „zombik” (a zanzásított elméjük, a középszer, a kábszerek-utópiák-mítoszok-különféle téveszmék rabságában élők) vegyék át a hatalmat, s a „sensus numinis” (a főhajtás ösztöne) animális készletének engedve a tömeg eufóriában hódoljon előttük. (Nemcsak nálunk, Köztes-Európában, de Nyugaton is fennáll ez a veszély az író szerint!) Toleranciát csakis azokkal szemben lehet gyakorolni, akik tiszteletben tartják a szekuláris társadalom jogait (a személyiség, a gondolkodás szabadságát), de keménynek kell lenni mindazokkal szemben, akik mások függetlensége ellen törnek, akik „hittérítő” buzgalmuikkal veszélyeztetik az ember szabad döntési jogát. „A sevallásúak és a vallásban élők közös érdeke, hogy egymással békén megférjenek, mert csak így vészeltethjük át az elkövetkezendő évszázadok társadalmi megrázkódtatásait.”

Határ Győző úgy véli: a magafajta sevallású, racionalista, agnosztikus elmék többet használnak az ember(iség)nek, mint a 'világmegváltó' szellemek, épp azzal, hogy nem áttatják hamis illúziókkal, időben figyelmeztetik a reá leselkedő veszélyekre. Ők azok, akik – dacolva a tömeggel, a közszellemmel, a politika mindenkori elvárásaival – konzekvens gondolkodói utat bejárva az emberiség felnőtté válását érlelik.

Az író éppoly ironikusan szemléli önmagát s világbeli helyzetét, akár a Mundust, avagy a Multiverzumot, amelyből kiszakadni élve lehetetlen. Miközben tudván tudja, hisz egész élete során tapasztalta: a 'tetten ért' világ nem bocsát meg leleplezőinek, ő mégis – 'Sancta Candiditas'! – rendre írja pasquillusait ellene: „a maffiánál leleplezem és följelentem a maffiát, a lelkiismeretlen világ lelkiismeretére apellálok”.

Hogyan vár(hatna) hát bűnbocsánatot, ha nem is kér?! Provokatív szellem, hiszen folyvást olyan dolgokról ír / beszél, amelyek a sablon-gondolkodók sémáiba sehogyan sem illeszthetők. Lehet, hogy éppen ezért lesz életműve halhatatlan – messzi korokon átívelő!? Kedélyét eltölti az ataraxia derűje, nemigen törődik semmiféle vallással, őfe-lőle bárki szabadon gyakorolhatja saját hitét, meggyőződését – csak őt ne akarják erőszakkal megtéríteni. Derűje (kiegyensúlyozott kedélyvilágán túl) abból a biztos tudatból fakad: valamelyest ő is hozzájárult műveivel ahhoz, hogy tisztán lássuk – mind egyéni, mind nemzeti, mind európai, sőt egyetemes szinten – az ezredforduló problémáit, s hogy a veszélyek elhárítására is fel tudjunk készülni. Most már csak rajtunk múlik: odafigyelünk-e racionális tényfeltárására, hasznosítjuk-e valósággyökerű elemzéseit?

„Hogy az olvasók döntő hányada nem ismer? – magamra vessek – világgá szaladtam...” De: „ha idehaza maradok és másodszor is végigszenvedem a jelenlévőkkel, amit már, köszönöm szépen, előszörre, börtöneimmel végigszenvedtem – akkor soha nem írom meg azokat a könyveket, amelyeket megírtam, soha...”

Hiába, kis hazánk szellemi klímája az utóbbi félszázadban nem kedvezett a szellem „szabad lengésének”, a független, bátor, tiszta és egyenes gondolkodásmódnak. Ezért Határ Győző – mint legnagyobbjaink, bármely korban – csupán remélheti, hogy eljön még az idő, amikor az ő életműve is majd „belefoglaltatik a magyar irodalom korpuszába”.

Ezért hát büszkeséggel vegyes alázattal bízva életművét az Időre... „Beszéljenek magukért Küsded Munkátskáim, ahogyan a könyvespolcon sorakoznak, elég vallomások és elég szenvedélytelenek ahhoz, hogy megadjanak minden felvilágosítást”.

G. Komoróczy Emőke

Csodatár

LATZKOVITS MIKLÓS: HOGYAN TANULTAM MEG KOPTUL?

Az elsőkönyves Latzkovits Miklóssal kapcsolatban még a látszatát is kerülni kívánom annak, hogy mint ismeretlenre csodálkozzam rá. Sőt, feltehetően elég jól ismerem a szerzőt, mivel évek óta együtt tanítunk a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszékén. Tudom, hogy kiváló latinista, a peregrinációs emlékkönyvek és a régi magyar dráma tudós kutatója, kinek – fiatal kora ellenére – hosszú évek óta neves szakemberek kérik ki véleményét irodalmi kérdésekben. Az sem volt titok előttem, hogy nemcsak tanulmányokat ír, hiszen a kilencvenes évek közepétől rendszeresen felbukkannak elbeszélései különböző irodalmi folyóiratokban, korábban főként a *Pompejiben*, később a *Tisztatájban*, a *Jelenkorban* és a *Holmiban*. S ezek bennem remek történetek, különös hangulatok és a megszólalás figyelemre méltó regisztereinek emlékfoszlányait hagyták maguk után. Ha a Szegeden alkotó írók közép-nemzedékét vette számba valaki, akkor a Darvasi Lászlóval és Hász Róberttel kezdődő sort gondolatban már évek óta Latzkovits Miklós nevével folytattam. Bár mindeztidáig önálló kötetet nem mondhatott a magáénak, a szerteheverő elbeszélések ígéretes prózáirónak láttatták.

S az elmúlt esztendőben megjelent *Hogyan tanultam meg koptul?* igazolta a várakozásokat. A kompozíció egysége, a sajátos elbeszélői pozíció, valamint a leleményes és erőteljes írói nyelv egyaránt figyelemre méltóvá teszik a könyvet és szerzőjét.

A kilenc elbeszélés gyűjteményének a *titok* a rendezőelve. Ez az az aranyfonál, amelyre Latzkovits Miklós felfűzte történeteit. A kilenc tökéletes szám, melyre – mint ezt Dante túlvilági útikönyvének megjelenése óta tudjuk – mind a „lent” és mind a „fent” épül, legyen szó a szenvedés bugyraitól vagy éppen az égi körökről. A kilenc az alapja, a tartópillére és a kupolája a világnak. A háromszor három a matematika mérhető és kiszámítható valósága, ugyanakkor – éppen ezért – maga a *rejtély*.

E kettősségnek kifejezője Latzkovits Miklós elbeszéléskötete. Hangsúlyozottan *kifejezője*, nem pedig értelmezője, és különösen nem megmagyarázója. A világban titokzatos dolgok történtek és történnek napjainkban is, erre próbálják felhívni a figyelmet a szerző történetei. Ezek hol az indiai, a zsidó és a korai keresztény hagyományokból építkező fabulák, hol „megbízható” forrásokból idézett esetek, máskor meg a közelmúltban, illetve a jelenben történtek tudósításai. Közös jellemzőjük a *megértés* már-már kimondhatatlan vágya, szinte fanatikus ismételtetése annak, hogy ha fáradhatatlanul számba vesszük a rejtélyeket, előbb-utóbb fellebbenhet a létezés titkának fátyla. Mintha valaki újabb és újabb szemüveget próbálna magára, mondván, csak így re-

József Attila Kör – Kijarat Kiadó
Budapest, 2001
96 oldal, 950 Ft

mélhető a rácsodálkozás megvalósulása. Mint bizonyos pointilista festők, akik azért cseppentették kitartóan a pontokat nap-nap után, mert feltételezték, hogy egyszer végre a megfelelő helyre teszik azokat. „Minden történet egy irányba futott. Jó volt látni” – olvasható *A mese előtt* című bevezető szövegben.

A kötet üzenete, hogy a *mondás* a lényeg, a beszéd. S ez nem kérdőjelezi meg az általános tapasztalatot, mely szerint a végső lényeg a hallgatás mélyén van, sőt, ellenkezőleg, átértelmezve-kiegészítve, megerősíti azt. Meggyőző erővel érzékelteti, hogy a létezés végső soron felfoghatatlan misztériumáról addig *kell* beszélni, amíg szavak nélkül is ugyanarra gondolunk. Ez az a beszédes csend, amely benyomásoktól, sejtelmektől és évezredes közös emlékektől súlyos. Ez az a beszédes csend, amely talán valóban törékeny, de bizonyosan nem üres, hiszen olyan, magas frekvenciájú rezgésekből áll, amelyek az ezredforduló emberének fogyatékos hallásával – már vagy még – nem érzékelhetők. Ennek ellenére igenis léteznek válaszok a végső kérdésekre, ezért keresni kell őket, kutatni fáradságosan, mivel komoly a tét. Vagyis Latzkovits Miklós könyvében visszajára fordul és ekképpen hangzik az elmúlt negyed században oly sokat emlegetett felismerés: amiről nem lehet hallgatni, arról beszélni kell.

A válaszok körülöttünk vannak, a már megtörtént eseményekben rejlenek, illetve a szüntelenül történőkben, „csupán” fel kellene ismernünk őket. S mindehhez a *mese*, tehát a gyerek szemével látott világ lehet a kulcs. A modern embernek ugyanis döbbenetesen eltompultak az érzékszervei, melyek nélkül azonban elképzelhetetlen a *rácsodálkozás* képessége. A könyv kilenc – Salinger kultikus tisztelettel övezett elbeszélés-kötetét is idéző – története azt példázza, hogy végre (ismét?) meg kellene tanulnunk látni, hallani és tapintani. Latzkovits Miklós szövegei a Látás, a Hallás és a Tapintás példázatos meséi. A címelbeszélés csodagyereke szerint a betűk „igazi rajzok, csak éles szem kell hozzá, hogy lássuk ezt, és nekem, a gyermeknek, volt hozzá szemem”. Eredetiben olvassa Platón, folyékonyan beszél latinul és koptul, miközben kisegítő iskolába jár. S mindez a *Gulliverrel* kezdődött. Mint mondja: „Kinyitottam az első oldalon, és azonnal megláttam a hangokat, noha senki sem tanított rá. [...] Gyönyörű volt. De nem a szavak jelentése, hanem a látvány miatt”. S a *Túlvilági történetek*ben is a Látásról van szó, amikor azt olvassuk, hogy „akadnak azonban néha olyan pillanatok – csak nagyon ritkán, és talán nem is minden ember életében –, amikor megpillanthatjuk a titkot. Igen, bár rövid időre, de olykor a lélek is látható. [...] De, míg a tárgyak ismeretlen arcát felfedezni pusztán csak érdekes kaland, addig a lélek megpillantása katarikus élmény. Az ember ilyenkor úgy érzi, ő maga a világ. A Nap, a tenger, a csillagok és a szerelem mind-mind ő maga”. Edith Franck különös biográfiája pedig a Hallás története. *A muzsik*us hősnője ugyanis bekötött szemmel is csálthatatlanul érzékelté maga körül a világot. „Elmondta, hogy az asztalon sorakozó palackokban milyen színű a bor, hogy hány cigarettacsikket hall a hamutartókban, hogy mit ábrázol a szomszédos raktárhelyiségben porosodó régi kép, hogy mennyi pénz lapul az emberek zsebében. [...] Edith Franck mindezt hallotta.” Eppen úgy varázslatos képesség birtokosa, mint Johann Alauda, aki a Tapintás mágikus erejével rendelkezik. Még kisfiú *A könyvfajító* címszereplője, amikor „bekötött szemmel, kezét a kendő alá csúsztatva »olvasott el« minden egyes [eléje tett latin és német nyelvű] kötetet, pontos címleírást s rövid szinopszist adva róluk”.

Valamennyien gyerekek, és máris emberfeletti hatalom birtokosai. Sem a környezetük, sem pedig ők nem tudják, hogy miként tettek szert e képességekre, melyeket keresztként cipelve botladoznak a Jelképek Erdejében. Érzékszerveik csodálatosan ki-

finomultak és bámulatosan összehangoltak. Szimbolikus történeteik meggyőző erővel érzékeltetik, hogy a látszat mögötti valóság csupán azon – mondjuk így – kegyelmi állapotban ködlik fel egy-egy ritka pillanatra, amikor egymásba csendül a szín, a hang és az illat. Tragikus sorsuk egyúttal azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy e „látnokok” mind ezért óriási árat fizetnek. A „rejtélyes élete, szörnyű halála” ismételten feltűnő fordulata e szerencsétlenek bemutatásának. Áhítat és félelem veszi körül őket, csodálat és irigység, meg nem értettség és gyanakvás. Pusztulásukkal egy-egy lehetőség tűnik el örökre, melyet a csodára váró, de ostoba emberiség rendre elpazarol. E hősök valamennyien identitászavarral küzdenek, akik idővel éppen csodálatos képességeiknek tulajdonítják, hogy nem találhatják meg helyüket a világban. Tudásuk nehéz adománynak bizonyul, melyet a környezetük sem elvetni, sem kiteljesedni nem enged. Amíg mutatványnak látják tetteiket, érdeklődéssel tekintenek rájuk, ám, amikor természetesnek kellene elfogadni rendkívüli viselkedésüket, babonás félelemmel fordulnak ellenük. A zajos sikert az indulat hangoskodása váltja fel. Nem véletlen, hogy e különös alakok valamennyien a *csendet* áhítják. A tudás azon állapotát, amelyben már csak ők érzékelik mindazt, amire még vagy már képtelenek a homályos tekintetek, az érzéketlen ujjak és a tompa fülek. Johann Alauda „szerette a csendet, szeretett vagy legalábbis szeretett volna semmire sem gondolni, egyedül, magában lenni”. Edith Franck is a csendre vágyott, melyet az emberi fül számára érzékelhetetlen rezgésszáma hangokon kommunikáló rovarok között talált meg. Mindennél beszédesebb, hogy „számára a rovarok jelentették a csendet. »Ha valahol csendet hallok, tudom, hogy ott vannak« – mondta néha”. A kötet címelbeszélésének csodálatos kisfiúja pedig azért tanul meg koptul, mert ezen a nyelven szerinte „még magunkban sem kell kimondani a szavakat. Ez a végső pont, az utolsó állomás”.

Csoda és csoda. Latzkovits Miklós könyve valóságos csodatár, mely a szerző *tárgyilag* történetmondása révén válik borzongató olvasmánnyá. Szövegeiben a rendkívüli a hétköznapiak utánig ismert díszletei között jelenik meg, és ezáltal a létezés egy csapásra felfoghatatlanul rejtelmessé válik. A mítoszok homálya, a múlt megnyugtató távollága és a jelen egyértelműsége e hitelesség látszatával körbeábrázolt írásokban súlyos sejtelmekkel terhes. A rendkívüliiről ugyanis nevesnek mondott emlékirók tudósitanak, ismert és ismeretlen személyek dokumentálják őket és létezőnek tetsző tudósok keresik a magyarázatukat. Ez utóbbiak ráadásul komolynak tűnő szakfolyóiratokban publikálják eredményeiket. Latzkovits Miklós nyilvánvalóan nagy gondot fordít arra, hogy szövegeinek narrátora *valóban* megtörtént esetek közreadójának látsszék. Mindezt tudományos módszerességgel, körültekintő aprólékossággal, visszafogottan, de krónikás alapossággal, sőt, a kételyeinek is hangot adva teszi. Az olvasónak hamar olyan érzése támad, hogy Ráth-Végh István hatalmas kultúrtörténeti sorozatának valamely pótkötetét lapozza. Az ebben összegyűjtöttek is megannyi dokumentált csodának tűnnek. Olyan hihetetlen eseteknek, amelyeknek ugyancsak tanúi voltak, amelyeket kivizsgáltak és értelmezni próbáltak. Megmagyarázhatatlanságuk nem a leírtak valóságosságát vonják kétségbe, hanem az emberi értelem mindenhatóságát. A kilenc történet elbeszélője is bámulatos műveltség birtokosa, ám az általa elmondottak mintha folyton a – még vagy már – nem tudottak egekig tornyosuló (rom)halmára hívnák fel a figyelmet.

Latzkovits Miklós világában különös jelentőséget kap a nyelv, mint a megértés forrása és a magyarázat lehetséges eszköze. Látnok és tudós hősei világnyelveket sajátítanak el, elfelejtetteknek beszélnek, ismerik a szent nyelveket, erőfeszítéseik mégis ku-

darcra ítéltettek. Segítségükkel ugyanis legfeljebb fejleszteni és tolmácsolni tudják az ismereteket, a lényeg megértéséhez és magyarázatához azonban több kell, valami nem emberi.

Talán-inkább- esetleg-feltételezhetően: *angyali*.

Az angyalok, egészen pontosan a feltételezett közvetítő szerepük és nyelvük remélt mágikus jelentősége vissza-visszatérő motívumai a kötetnek. Az angyal szimbolikus jelenség, a rácsodálkozás évezredes vágyának kifejezője. Az angyalok beszéde közvetítője lehet az önnön sorsát megérteni vágyó emberiségnek. Az angyal hírnök, küldött, aki üzeneteket hoz és továbbít. Az angyalok létezése kétségtelen, azonban meghaladja az emberi felfogóképességet. A keleti, a zsidó és a keresztény hagyomány egyaránt meggyőződéssel vallja, hogy természetfölötti lények jelenléte vesz körül bennünket, ám mégis bizonytalanok vagyunk velük kapcsolatban. Nyilván azért, mert oly ritka a dokumentált találkozás. Az *angyal* című elbeszélés egy efféle esetről tudósít, mondván, „1979. február 18-án teljesen mezítelen férfire bukkantak Hamburg egyik kihalt mellékutcáján, hajnali négykor. A férfi arccal a földön feküdt, tarkóján alvadt vér, egyik – törött – szárnya pedig furcsán a hasa alá gyűrődött”. A sebesültet orvosok és tudósok vizsgálják, és megállapítják, hogy íme a bizonyosság: az angyalok valóban léteznek. A jelenséggel kapcsolatban azonban mindvégig bizonytalanok, hiszen nem tudnak mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy az angyal a saját nyelvén kívül még latinul is beszél, ám azt káromkodásra használja, langyos kakaóba mártott kalácsot eszik és tetves a szárnya. Mindez nem illik az előzetesen kialakított képbe, és így inkább gondot okoz a süket, vak és érzéketlen emberiség számára, mintsem megnyugvást. A rendkívüli esemény bennfentes elbeszélője szelíd iróniával érzékelteti a tanácsstalanságot és pánikot, mely akkor fogja el a vizsgálódókat, amikor kiderül, hogy semmi sem úgy történik, ahogyan azt várták.

Az angyalok mindenesetre valóságosak, és titokzatos létük elegendő a reményhez.

*

Latzkovits Miklós e kötettel belépett irodalomtörténészeink azon népes táborába, akik nemcsak rendszerezik, értelmezik és magyarázzák a szépirodalmi szövegeket, de szaporítják is azok számát. Valamikor, a múlt század első felében olyan jeles tudósok voltak egyúttal figyelemre méltó szerzők is, mint Szerb Antal, Schöpflin Aladár, Rónay György, Kárpáti Aurél, Lovass Gyula és Sötér István. Közülük néhányan a szegedi egyetemen is tevékenykedtek. S a város tanárképző főiskolájának, illetve jogelődjének tanári karában ugyancsak találunk olyan kutatókat, például Pitroff Pált és Vajthó Lászlót, akiknek nevéhez regényeket is kötnek a bibliográfiák. Az elmúlt fél évszázadban azonban elhomályosulni látszott e hagyomány. Az utóbbi években viszont szépirodalmi munkák is egyre-másra jelennek meg Szegeden élő fiatal irodalomtörténészek tollából. Szilasi László, Müllner András és Balogh Tamás íróként is figyelemre méltó tehetségek.

S az elmúlt esztendő nyaratól immáron Latzkovits Miklós is méltán együtt emlegetendő a felsoroltakkal.

Sánta Gábor

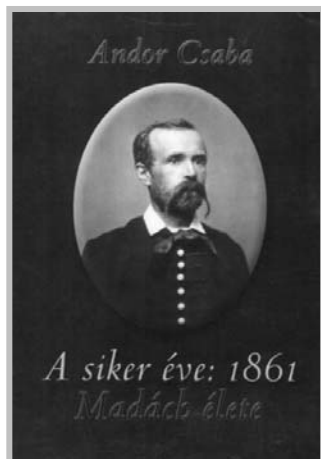
Egy régóta hiányzó munka

Horváth Károly összefoglaló szakkönyve és Radó György életrajzi krónikája a két utolsó pont, ameddig a Madách-kutatók visszanyúlhattak. Palágyi Menyhért óta Andor Csaba az első szakember, aki Madách Imre életútját kívánja bemutatni. Kicsoda Andor Csaba? 1950-ben született, 1975-ben végzett az ELTE-én mint matematikus. Kelemen János tanítványaként filozófiával foglalkozott (Jel – Kultúra – Kommunikáció, Gondolat, 1980). Szépirodalmi indulása a figyelemre méltó Teofilia című regény (Magvető, 1989). Több mint tíz éve foglalkozik a Madách-filológiával, amelynek megkoronázása az 1999-es Madách CD-ROM (Bene Kálmánnal), s a most megjelent Madách-életrajz. Közben megalapította a Madách Irodalmi Társaságot, szerkeszti a Madách Könyvtár köteteit. Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ munkatársa, kutatója.

Mit ígér Andor Csaba új könyve? Fried István egy alkalommal egyik előadásában arról beszélt, hogy ma már nem lehet életút-monográfiákat írni. Andor azonban életrajzot ír – egyszerre tudományos és izgalmasan érdekeset.

A *Madách Imre ősei* című első fejezet tisztelgés a pozitivista iskola előtt. A következő – *Alsósztrégova* – a legjobb taine-i, macaulay-i megközelítés: így csinálta Mikszáth Jókaiját, Illyés Petőfijét. A *Gyermekkor* című fejezettől kezdve sok új adattal és azok bizonyításával találkozunk a könyv lapjain. A szerző bizonyítja például, hogy Madách január 20-án született, hogy az első szerelme nem Lónyay Etelka, hanem Cserny Mária volt. Az *Egyetemi évek* című adatait érdemes összehasonlítani a kortársakéval: Madách első közlése 1839-es (Honművész), az első kötete 1840-ben jelent meg (*Lantvirágok*). Az új fejezet: *A pályakezdés évei: félsikerek és kudarok* az irodalmi és a közéleti indulás története. Szó esik a drámakísérletekről, illetve az 1842-es akadémiai pályázatáról. Az 1843-as újabb akadémiai pályázaton két művel is indul: a *Férfi és nő* meg a *Csák végnapjai* (utóbbi dicséretben részesült – akárcsak Jókai műve, a *Zsidó fiú*). A különféle kudarokat kiírja magából: 1844 elejére elkészül a *Csák tréfa*.

Az életutat meghatározó második nőnek szentelődik az újabb fejezet: *Fráter Erzsébet* (a mindenkori első az anya). Az ismerkedés helyszíne Losonc! Közéleti pályafutása is elindul: mérsékelt centralista, ugyanakkor táblabíró is. 1845 februárjában Cséhteleken tiszteleg a Fráter-kúrián; az esküvő Csécsén, júliusban történik. 1846. augusztus 31.: Imre gyermeke születése és halála. A következő fejezetben – *Madách Imre főbiztos* – a szerző összegzi a legújabb kutatásokat. Madách Imrét még 1846. júliusában választják meg megyei főbiztosnak; 1847 elején Szontágh Pállal lépnek az Ellenzéki körbe – Madách radikalizálódik (1861-ben is Teleki Lászlót fogja követni). 1848. január elsején született Aladár fia magyarázza, hogy a március

Fekete Sas Kiadó
Budapest, 2000
218 oldal, 1200 Ft

eseményekben hogyan vesz részt. Családja is áldoz a hazának, nővére és öccse 1849-ben meghal.

A szabadságharc végétől a letartóztatásig című fejezet izgalmas kalandregény, hiszen Nógrádban 1849 szeptemberéig harcoltak. Van fegyverrejtegetés, bujdosóbujtatás és -szöktetés; szegedi látogatás. A testvérek osztályegyezsége alapján Madáchék Csesztvéről Alsósztrégovára költöznek. 1851. június 7-én megszületik Jolán. Andor Csaba sokat tesz a Rákóczy János-legenda eloszlátása ügyében, majd részletesen tárgyalja az 1852. augusztus végei letartóztatást. A *Börtön és internálás* című fejezetből megtudhatjuk, hogy Madách többeket is rejtegetett (sőt fegyvereket is). Andor bizonyítja, hogy a pozsonyi fogság alatt nem botozták meg. Ismét az újabb kutatásokra támaszkodva a szerző állítja, hogy a pesti fogság alatt írta – tanúvallomás van rá – Az ember tragédiájának első változatát *Lucifer* címmel. A feleség helyzete a levelek tanúsága szerint megdőböntő. Házassága megromlásában és botrányos életmódjáért Hanzély Ferenc helyett az első gyanúsított: Lisznyai Damó Kálmán! *Az osztályegyezségtől a válásig* című fejezetben Andor megkísérli értelmezni a ránk hagyott felfogásokat. Ki a hibás – ítélője válogatja. Az ütközés az 1854-es farsangi losonci bál – a következmény ismert: elválás (azaz különélés tartással). A *Tragédia végső változata* fejezetben Andor úgy véli, 1856–57-ben írhatta a második változatát a nagy műnek – szövege ennek is ismeretlen. Madách nem remete; a nők közül az első Schönbauer Karolina (törvénytelen gyermekük Schönbauer Anna). Szerzőnk összegzi és értelmezi a Tragédia keletkezésével foglalkozó munkákat, de elemzést nem kíván adni: hangsúlyozottan biográfiát és nem monográfiát ír.

A tizenkettedik fejezet *A siker éve*: 1861 a könyv súlypontja is – nem véletlenül lett épp ez a címadó. Politikainak indul, hiszen az országgyűlésen követ lesz Madách. Május 28-án tartja a nagy határozatpárti beszédét, amellyel országos hírnevet szerez. Augusztus 25-i keltezésű a Tompának írt Arany-levél, majd szeptember 12-i az immár Madáchnak írt dicséret – Madách irodalmilag is elismertté lesz. Kissé összecsapottnak tűnik a következő fejezet – *Kései írások, kései szerelmek* –, de ez nem a szerző hibája, hanem Madách személyiségének sokrétűségéből támad. Új nők jelentkeznek (ez utóbbiak közül az első Zsuzsi, akinek Palágyi még tudhatta a vezetéknévét és a vitatott Borbála, Borka, akinek személyét azonosítja a szerző). Magánéletében két jelentős találkozásról kapunk hírt. Az egyik Arany látogatása 1862-ben – Kovács Sándor Iván és Praznovszky Mihály bővebben tárgyalja. A másik: Jolánkát elhozza az anyjától, Nagyváradról.

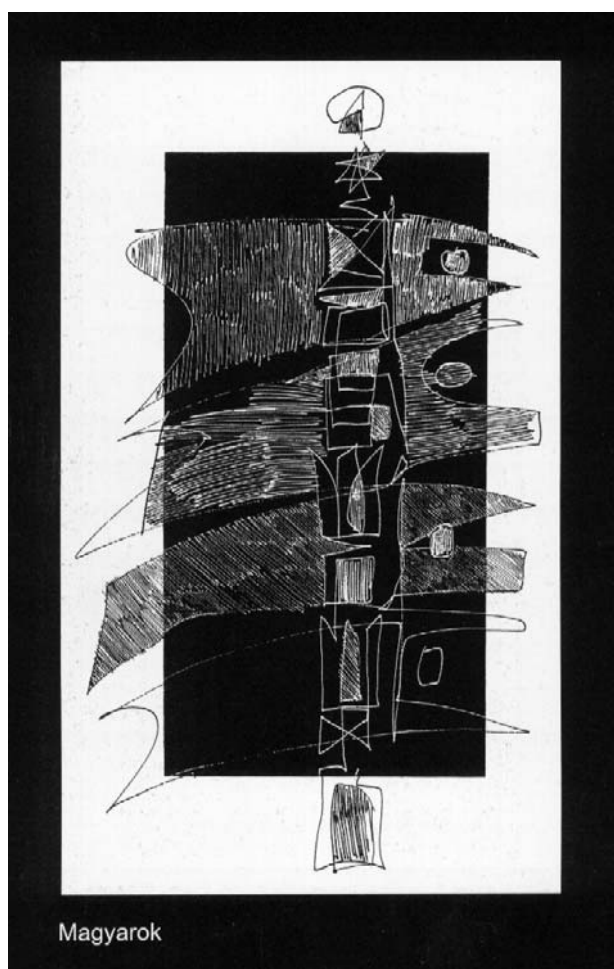
Érdekes információkról számol be az utolsó előtti fejezet: *A Madách-kultusz kialakulása*. Ez először üdvözlő versekkel indul, majd politikus-irodalmár szerzőnk az irodalmi élet zajgásában is megmártózik (hírek és álhírek). Az avatottabb kritikusok első-sorban a bölcselőt ünnepelték. Madách munkálkodása kevéssé ismert – talán a Szász Károly hagyatékában fennmaradt *József császár* című darabot írta ekkor (ez a szegedi Madách-kutató Bene Kálmán föltételezése) és/vagy a Tragédia második kiadásán dolgozott. Megkezdődik a világirodalmi kopogtatás: hírek a készülő német, illetve a már elkészült és föllelhetetlen francia fordításról. Az életrajz utolsó fejezete *Az utolsó hónapok*. Az akadémiai székfoglaló Veres Pálnét az emancipációs mozgalom elindítójává teszi. Madách leendő kötetét rendezi; építkezési terveit és azok megvalósulásának gyorsítását még a kocsibaleset sem akadályozza. Betegsége és halála ismert.

Epilógus. A sikertől a népszerűségig: a Tragédia útja a színpadig. A fejezetben ez a rész az, amelyet legtöbbször támadhatnak majd. Az első siker: kétségbe vonják a Tragédia

szerzőségét. A siker második fokozata: a színházi diadalút – ezt vázlatosan 1905-ig követi nyomon az életrajz írója. Ezután következnek *Madách életének főbb eseményei*. Igaz, ez csak kronológia – de áttekinthetőbb, mint Radó Györgyé (ugyanis rövidebb) és pontosabb, mint Horváth Károlyé.

Hova illeszthető a biográfia? Bármilyen furcsa is, a Madách Irodalmi Társaság működésébe: a szimpóziumok, a Madách könyvtár kiadványai és a CD-ROMok közé. Ki fogja olvasni? Remélem mindenki, aki a különféle Madách-alkotásokkal már találkozott, s az „igazságra” törekszik!

Árpás Károly

Kis könyv – nagy téma

FRIED ISTVÁN: A (POSZT)MODERN PETŐFI

Hogy kicsiny terjedelmű, de igen szép kiállítású könyvének meglehetősen merész, sőt többértelmű címet adott szerzője – nehéz volna vitatni. Már az is fejtörést okoz, hogy a modern vagy a posztmodern Petőfire kíváncsi (feltehetően mindkettőre), pontosabban: a modern vagy a posztmodern kor felől közelít hozzá, hiszen ezek eltérő, majdcsak egymást kizáró szempontok. Ki nem mondott feszültség konstatálható a könyv rövidege, s a téma, a Petőfi-kérdés roppant távlatai között is. Arról már nem is beszélve, hogy e kötet néhány tanulmánya, s a szerző kiterjedt életműve is speciális korrelációt mutat: Fried István szerteágazó, tekintélyes súlyú, négy évtizedes munkássága kicsinyítve, modellálva benne foglaltatik a Petőfi tanulmányok e karcsú kötetében. (Összevetések keleti és nyugati irányban, időben előre és hátrafelé.) S ez nem is lehet másképpen, hiszen Petőfi világirodalmi rangjának, s magyar irodalomtörténeti szerepének értelmezése (sok út őhozá vezet, s még több őtólé indul) éppen a Fried István-típusú kutató hozzáértését, olvasottságát tételezi fel.

Nem mintha szerzőnk témaválasztása minden esetben „nagyralátó”, széles ölelésű volna. *A dalra lelő és elnémuló ifjú Petőfi* című indító tanulmány például inkább egy részletre koncentrálna. Viszont csillogóan érzékkel választ ki egyetlen verset, amely a lényeg, az induló költő archetipusos helyzetét fejezi ki, formai, s tartalmi jegyekre egyaránt ügyelve. A Kisfaludy Sándor regéinek és Petőfinek a viszonyáról szóló tanulmány („*Nem váromladék ez. Csárdának romjai.*”) hasonlóan olyan fejlődéstörténeti sémát alkalmaz, amely a versek világát két szemléletmód, két költői nyelv szembeállítására révén jellemzi: a tanulmány című szolgálatú idézet a „hagyományos fenn-lenn dichotómiát meghaladva a 18. század közepétől-végétől az európai literatúrában... ...mind több jelentéssel felruházott romok poézisét és poétáját látszik megidézni olyanformán, hogy... ...szemléletet, asszociációkat, beidegződött frázist von kétségbe, s ezáltal állításával egy másfajta szemlélet bontakozhassék ki.” (57) E tézisét diszkrét módon igazítja hozzá a szaktudománynak (a 30–40 évvel ezelőttihez képest) megváltozott fogalomhasználatához oly módon azonban, hogy ezt olykor némi öniróniával

színezi. Amikor például arra utal, hogy az adott Petőfi-vers esetében ő intertextuális vonásként jelöli meg azt, amit Horváth János (ugyanerre célozva) így határoz meg: „Saját költészetének ihletemlékeit idézi fel benne egy mesteri futammal.” (138)

Fried István egyébként (mint korábbi munkáiban is) ugyanaz a karakteres tudós marad: a hagyományos filológia és komparatiztika mesterfokú művelője, aki nemcsak azzal van tisztában, hogy fogalomkészletét bizonyos mértékig frissítenie kell, hanem azzal is, hogy önmagát hiteltelenítené egy teljes szemléletcserével. Így

Ister Kiadó
Budapest, 2001
188 oldal, 1600 Ft

aztán pontosan annyit vesz igénybe recepció-esztétika, dekonstrukció stb. újításaiból, amennyire az adott feladat elvégzéséhez szüksége van. Abban és annyiban válik (ha talán nem is Petőfi, de a kutatói attitűd) posztmodernné, amennyiben szövegek közötti térbe utalja műfaj történeti megfigyeléseinek többségét, s ezzel valóban újszerű fejlődéstörténet kimunkálásához járul hozzá: „Amint *A helység kalapácsa*, a *János vitéz* a magyar epika évtizedeire reagált, ellenénekekkel szolgálva, az addig érvényes epikus konvenciókat szétrombolva, a *Felbőlk*-ben Petőfi elvégzi az utóbbi évtizedek lírájának szétírását, romantikus önkritikáját adva a maga korábbi líraelképzéseinek.” (167–168)

A módszert jellemzendő a könyv egyik legérdekesebb verselemzését tanácsos felidézni. Előzetesen azt tudjuk meg *A völgy s a hegy* című költeményről, hogy tárgya „ártatlannak tűnő és biedermeier vagy szentimentális témaként” fogható fel. Hozzátehetjük, hogy ha nem is éppen kezdetleges, de viszonylag egyszerű allegória ez első odafigyelésre:

*Ha én hegy volnék! (sóhajtott a völgy)
Ha én hegy volnék! milyen isteni
A csillagok szomszédságából
A nagyvilágra letekinteni.*

Igazat kell adnunk a kommentárnak, mely szerint a költemény „magas és mély, királyi és szerény, harci és békés, hidegen messze látszó és csendesen megbúvó bináris opposíciójára épül.” (104)

*Az a boldog hegy ott uralkodik
Királyi széke dicső magasán,
Körülövedzi hódolattal
Fejét a felbő tömjénfüst gyanánt.*

Szerzőnk módszere (a szokásos): az életműből indul ki, összeveti Petőfi rokon szembeállításával: „a Kárpátok és az Alföld bilincs–szabadság dichotómiájá”-val, illetve a „palota és a kunyhó politikai hitvallása”-val, majd a „Horatius-toposz távolról ide-derengő ellentété”-t idézi fel, hogy *A völgy s a hegy* szembeállításának egzisztenciális rugóját precízen határozhassa meg: „a valóságos és a vágyott lét képzelt vitája” ez, „a sorsával és létével elégedetlen, egy másik létformába vágyó sors kielégületlenségének és kielégíthetetlenségének vallomáslírája.” (104)

*A kelő nap, első sugáriból,
Tesz homlokára aranykoronát,
S a lemenő palástul adja
Rá végsugárainak bíborát.*

Fried István versértelmezésének legutóbb idézett passzusa olyan beleélőkészségről tanúskodik, mely akár vallomásos-szubjektív interpretáció feltételezését is megengedné, a folytatás azonban (a filológus, az irodalomtörténeti tradícióban gondolkodó tudós megálljt parancsol az alanyi sejtelmeknek) a struktúrában látást és láttatást preferálja: a nyolc versszak két részre bomlik – mondja – méghozzá oly módon, hogy „az első négy versszakban a pozitív töltésű helyzetek a második négy versszakban – hasonló előadásmódban is – visszajukat mutatják; az első négy versszak romantikus szókincsből merített frazeológiája az érzékenységnek egy korszerűsített, más Petőfi-versekben kifejtettebben, ám nem kevésbé személyesen hiteles képkincsébe hajlik át. A kétszer négy versszak, a hegy és a völgy vitája egyben az életérzések, életformák, élet-

értelmezések, ám mindenekelőtt a költői szókincs vitája, anélkül azonban, hogy bármelyik 'szubjektív' érvényessége kétségbe vonatna." (104–105) A strukturalista versmagyarázatok kedvenc sémáját, a tükör-struktúrát valóban nem nehéz felismerni Petőfi eme versében.

*Ha én hegy volnék! itt elbújva kell
Átengenem homályos életemet,
A szomszédig sem láthatok, s a
Szomszédból sem láthatnak engemet.*

Erre a negyedik versszakra felel az ötödik, amelyik már a hegy szólama, s a két megszólalás, a két dimenzió vitája, mely akár egy mélyértelmű relativizálás megjelenítésére is alkalmas adhatna. Fried István számára azonban elsősorban az ellentétekben megfogalmazott irodalomfejlődési séma példájává válik.

*Ha én völgy volnék! (sóhajtott a hegy)
Ha én völgy volnék! oh milyen rideg
Ez a magasság, e dicsőség,
Amelyet tőlem úgy irigylenek.*

Egészen bizonyosan akadna (s különösen akadt volna) irodalomtörténész, aki eme legutóbbi sorból kiindulva annak a Petőfinek a vallomására ismerne itt, aki 1847 végére, 1848 elejére (a vers 48 januárjában keletkezett) olyan ünnepezt költővé válik, akinek nemcsak rajongója akad sok, hanem irigye is, s aki elérte ugyan „amit ember érhet el”, de éppen ez a csúcspozíció, ez az „orom-helyzet” döbbsenti rá a siker, a nagyság ridegségére, ez érezteti meg vele a magányra ítélő pusztaság és hideg lét tragikus borzongásait.

*Engem talál az első napsugár,
És az utolsó is rajtam ragyog
És mégis mindig olyan pusztaság
És mégis mindig oly hideg vagyok.*

Élénk fantáziájú versértelmező akár a Vajda János-féle „üstökös”, vagy az Ady-féle „Illés-nép” égbe törő magára hagyatottságának, kiválasztottságának és egyedülvalóságának előképét is láthatná e sorokban, Fried Istvántól azonban idegenek ilyesfajta mérész asszociációk. Majd a *Rózsavölgyi halálára* című vers kapcsán beszél (Petőfi Sándor „zenei” önarcképe) erről direkter módon: Petőfi „művész tudatába már korábban beleértette a meg nem értett, a felejtésre ítélt próféták, a kiválasztottak küzdelmes életét, romantikus költő módjára vállalta az élen haladók magányát...” (113)

Szerzőnket *A völgy s a hegy*-ben elsősorban a romantikus kontextus érdekli: „Az a paradox szituáció, miszerint az utópikus életformát rejtő völgy zengi ki a romantika nagyszabásúan fenséges szólamát, míg a hegy él a biedermeier és az érzékenység szókincsével, tehát ez a megfordított költői szituáció a tónusok egyértelműsíthetőségét látszik megkérdőjelezni, így a közeli és a távoli egyként lehet tragikus élmény...” (105)

*Pillangó, harmat, csalogány, virág...
Hiába hívom, egyik sem szeret,
S mi odalenn enyelgő szellő,
Az idefenn csatázó fergeteg.*

Ennek a strófának a „megfejtése” során már jellegzetesen a posztmodern kor ítése nyilatkozik meg, amennyiben azt emeli ki, hogy a hegy sóhaja nemcsak a völgyéletet tematizálja, hanem a „völgyélet kódjait dekódolja, alig rejtett (költői) idézet formájában eleveníti fel a Petőfi-líra egy-egy típusának kulcsszavait.” (105)

*Ha én völgy volnék! élnék ott alatt
A nagyvilágtól mélyen rejtve el,
S cserélgetném a boldogságot
A szép tavasz kedves szülőttel.*

Mindezen lépések eredménye gyanánt összegzi szerzőnk *A völgy s a hegy* jelentőségét-súlyát, meghozza szintetizálva az alkalmazott módszereket tisztán irodalmi, s egyúttal irodalmon kívüli kategóriákkal. „*A völgy s a hegy* ilyen módon a Petőfi-líra érték-szerkezetét is tematizálja, úgy, hogy a magyar és a világlíra egy jól ismert motívumát egy egyszerre hagyományos és újszerű szituációban járja körül. Hiszen a ’fent’-ről szólva, a hatalmi szféra szókincsével élve Petőfi a reformkori magyar líra nem egy szó-és képűjtését illeszti a romantikus látomásköltészet modorában előadott monológba. Egyben deszakralizálja az egyházi terminológiát, az ’isteni’, meg a ’tömjénfűst’ éppen úgy a pusztán hatalmi beszéd részévé válik, mint a ’hódolat’, az ’aranykorona’, a ’palást’, a ’bíbor’: a hatalmi jelvények, jelképek a nagyvilágra *felülről* tekintő és a kozmológiai időszámítás szerint létező jelzéseként a fenséges és elhagyatott magánosság képzetkörét adják.” (105) A legfontosabb Petőfi-versek közé sosem sorolt költemény interpretációját (s a vers teljes szövegét) azért volt érdemes idézni, mert nemcsak értékes és érdekes eredménye ez Fried István Petőfi-kutatásainak, hanem őt magát is jól jellemzi: nem mestereivel-példaképeivel lehet leírni módszerét (bár ezek számosan vannak), nem módszertani sémákat követve igazodik valamely tudományos iskola könnyen követhető eljárásaihoz, hanem hol közelebb hajolva a szöveghez, hol világirodalmi láthatárig emelkedve, hol emberi, hol nyelvi-formai folyamatok titkait kutatva a lényeg nyomába ered, olykor szenvedélyesen is hideg fejű, tudósi logikával, egyszer részletezve, másszor sietve, máris új téma után nyúlva, érzékenyülve-elmerengve, s nyomban ironikus távolságtartással, folyton változva ugyanannak maradván, a korlátokat érzékelve, de el nem kedvetlenedve, folyton újakezdve.

Egy – a szokásosnál csak kevéssel hosszabbra sikeredett – könyvismertetésnek nem feladata, hogy a szerzőről portrét adjon, de ezt szánt szándékkal mellőznie sem muszáj; ha ez egy jelenségcsoport jobb megértését szolgálja. *A helység kalapácsa*-ról értekezve („*Példádon okuljanak a késő unokák*”) ugyanis (és más alkalmakkor is) olyan irodalomértelmezési iskola körvonalai bontakoznak ki, amelynek elvei és módszerei mentesek mindenfajta egyoldalúságtól, s formai és tartalmi elemek szerves együttesével kombinál. A tanulmány okfejtése szerint a paródia „lezárni, megsemmisíteni törekszik egy előző korszak nézetrendszerét, ábrázolási módszereit, rámutatván az egyre kiüresedettebbé váló műfaji hierarchiára, a továbblépést gátló irodalmi gondolkodás elavultságára...” Abban is mélyen igaza van szerzőnknek, hogy „a paródia jelentheti egy költő leszámolását az őt béklyózó – előző – korszakkal, szabadságharcát a saját, önálló, összetéveszthetetlen hang megtalálásáért. Ily módon a paródia nem csupán rombolást, destrukciót képvisel, hanem tagadásában egy másik költői lehetőség, egy új költői világ is felderenghet.” (24) A tanulmány Vörösmarty és Petőfi őrsekváltásával foglalkozik az eposzparódia keretei között, ám magába rejti az eset általánosíthatóságát: az irodalom-fejlődés befogadás és elutasítás mechanizmusával lép előre. Fried István nem nagyon

hivatkozik az orosz formalistákra, de ihletői között alighanem ott van Sklovszkij elmélete arra vonatkozóan, hogy a lejárt-elöregedett-rutinizálódott irodalmi formák miképpen cserélődnek fel újakkal, ellentétes jellegűekkel. (Sklovszkijnál is kulcsmű a *Don Quijote*, amely részben szintén paródia, az *Ulysses* jelentőségét viszont – amely nemcsak címével, hanem sok elemével az *Odüsszeia*-ra játszik rá – nem ismerhette fel 1925-ben megjelent prózaelméletében.) Az pedig ma talán már közismert ténye a legújabb magyar epikatörténetnek, hogy a *Termelési regény* paródia (is).

Nemcsak a *Zalán futása*-t kigúnyolva-meghaladó *A helység kalapácsa* kapcsán, hanem más elemzésekben is szembetűnő Fried István szemléletének már-már dialektikus képlete, ami a posztmodern irodalmi fejlemények logikájával párhuzamos. Kétségtelen, hogy a referencialitás helyére (vagy mellé) állított, önmagára reflektáló irodalmiaság, az idézetekkel és utalásokkal telített szöveg a nagy ízlésváltozások idején jut kulcszerephez. A posztmodern megértési és értelmezési stratégiák, egyáltalán a megváltozott olvasói pozíció ugyanis a maga történelmi indokát és magyarázatát a Fried István által jellemzett parodikus fordulatokban találja meg. Petőfi zsenialitása és korszaknyitó géniusza – többek között – éppen ebben nyilvánkozott meg, hogy ti. egyszerre volt közösségi ideálok megszólaltatója, valamint a tradícióval dialógusba lépő hagyományrontó és hagyományteremtő. Arany is hasonló utat jár részben *Az elveszett alkotmány* eposzparódiájával, részben a *Bolond Istók*-nak olykor a *Tristram Shandy*-re, olykor Byron *Don Juan*-jára emlékeztető, önreflexív trükkjeivel. Hasonló következtetésekre jut Fried István, amikor Petőfinek Kisfaludy Sándor regéihez fűződő viszonyát taglalja: Petőfi ezek műfaji-előadásbeli zártságát „kinyitja, s a rögzült motívikus alaphelyzetre épülő variációkkal kísérletezik.” (74)

Petőfi „posztmodern”-sége tehát nem légből kapott, nem divathoz igazodó aktualizálás. Egyébként is: Petőfi annak a „nagy történet”-nek, annak a „modern” kornak központi figurája nálunk, amely a felvilágosodástól a XX. század utolsó harmadáig tart, s amely egy sajátos „haladás-hit” szellemében bont le feudálisnak, klerikálisnak, klasszicistának stb. nyilvánított, hierarchizált értékeket, s amely folyamat szinte kezdettől magába foglalja a radikális megújulás, sőt a forradalmak igényét is. (Sokan ezt az összefüggést – tagadhatatlan leegyszerűsítéssel – kiterjesztik a nagy francia forradalom utáni demokratikus hullámokra, sőt a XX. századi szocialista törekvésekre is, melyekből Petőfi – kétségtelenül – sokmindent megjelenít.) Akárhogy is van: ennek csakugyan vége szakad a XX. század utolsó harmadában, s éppen ez az, ami a „modern” kort (az 1968-at megelőző két és fél évszázadot) felváltó „posztmodern” gyökeresen új világlátását meghatározza.

Innen nézve tehát Fried István Petőfi-konceptiója azért is „posztmodern”, mert megszabadult azoktól az állításoktól és tagadásoktól, melyek a „modern” korban Petőfi megítélését meghatározták. Elfogulatlansága ebben a tekintetben arra is képessé teszi, hogy a lehető legtágasabban értett „Petőfi-szótár” forgatásával egy szó- és képzetkör felülvizsgálatához jusson el. Az *Egy gondolat bánt engemet, A XIX. század költői*, a *Vesztett csaták, csúfos futások*, *Az apostol* stb. nem csupán „kozmosz képekbe ácsapó emberiség látomás” lesz az ő számára, hanem „világszerűséget érzékeltető metaforák” sora (126.). Eszerint Petőfi úgy deformálta a bibliai, mitologikus, valamint a magyar és világirodalmi allúziókat, hogy a magyar történelem újfajta olvasatát adta, a biblikus vonatkozások tömegét deszakralizálva. Nemzetsors-választás, rémregényszerű romantika, ótestamentumi utalássor keveredik itt. Petőfi a „szakrális történetekben felfedezi a jelen történéseibe iktathatót.” (128) Fried István tehát posztmodern kulcsfogalmak-

kal (önidézet) közelít Petőfihez, s ezt teheti annál is inkább, mert a posztmodern leglényegéhez tartoznak nemcsak a szövegköztes kapcsolatok, hanem általában a hagyomány felértékelése. *A (poszt)modern Petőfi* tehát részben azokról a jegyekről szól, amelyek Petőfit a posztmodern egyik forrásának mutatják (Rabelais, Sterne, Byron, Puskin, Arany és mások mellett). Ennek szellemében tudatosan, vállaltan a XX. századi dekonstrukció előképének bizonyul Petőfi, aki „parodisztikus, intertextuális, destruktív lírájával részben az előd költők tudatos félreolvasásával, részben máig hatóan friss – bár elfeledett, elhallgatott – előadásmódjával valódi fordulatot hozott a magyar irodalomban. Petőfi Sándor vitapozíciója kiépítésén fáradozott, s ezt az előd költőkkel, mindenekelőtt Kisfaludy Sándorral és Vörösmarty Mihállyal szemben tette, olyanná formálván a lírát, amelyben néprajzi szokás, bibliai jelkép, irodalmi hagyomány egyként más színben tűnik föl, mint ahogy a kortársak látták vagy nem akarták meglátni.” (Ahogy ez a fülszöveg olvasható.)

Fried István (viszonylag ritkán alkalmazott módszerrel) a Vörösmarty életmű belső idézetrendszerét veszi számba. Azt például, ahogy a *Zalán futása* „ősi dicsőség” kifejezése *A kecskebőr*-ben, ebben a falusi történetben nyilvánvalóan parodikus rájátszás gyanánt merül fel. Az invenciózus kutatói szemlélet ezúttal is komparatív megsejtésekkel egészül ki: „Valószínűleg a romantika ’találmánya’ a belső idézeteknek ez a formája, lelhetünk ilyesfélét Mickiewicz *Pan Tadeusz*-ában is, ahol hasonlóképpen emlékezik meg a lengyel költő korábban szerzett, nagyhatású munkájáról, *Az ősök*ről.” (27) Általában véve a paródia (Lotman teóriája szerint) olyan szerkezet, melyben az igazi újító erejű struktúra a szövegen kívül található, mert a szerzőnek a szövegkonstrukcióhoz való viszonyában lelhető fel. S valóban: Petőfi is, Arany is, s a nagy újítók közül sokan komikus eposzban, paródiában rögzítették a hagyományokkal szemben elfoglalt pozíciójukat. (*A helység kalapácsa*, *Az elveszett alkotmány* még nem épít fel új, önálló költői világot, hanem a *Zalán futása* szövegével szembeni elutasításban nyilatkozik meg önépítésük.)

Fried István okfejtése szerint Petőfi követi és elveti Kisfaludy Sándor metonimikus eljárását, mellyel a rege tárgya, pl. Csobánc vagy Tátika a magyar történelem egészét helyettesíti (a vár kőhalommá válása nem más, mint a „rég dicsőség” emléke, a jelen sivársága), amivel Petőfinél (*A csárda romjai*-ban) „kulináris-deretorizált” (Fried István kifejezése) történelem van szembeállítva. Tehát ismét csak valamiféle „váltás”-ról van szó, mint *A helység kalapácsa* esetében, ily módon *A csárda romjai* nem más, mint a „költészet avultabb felfogását vitató és ez avultság ellenében új(szerű) lírai megjelenítés magatartásbeli változata.” (59) A váromladék tradicionális képére asszociáló pusztaság föld a Petőfi-féle új költészettől virulhat föl (bizonyos értelemben fel is virult), mint a mottóként idézett *Adorján Boldizsár*hoz című vers mondja:

*Amely föld pusztulóban,
haldoklófélben van, amelynek már
Nem használ sem eső, sem napsugár:
Az a költő könnyhullatásit
S mosolygásától újra fölvirul.*

A kötet főleg arra hoz példákat, hogy a mosolygástól, a korszakváltó „nevetés”-től újul meg a költészet és az ország. (Megkockáztatjuk: Petőfi tagadásai maradandóbbak, mint állításai; kinevetése érvényesebb, mint prófétálása, *A helység kalapácsa* fejlődéstörténeti szempontból legalábbis több, mint *Az apostol*.) Ugyanakkor szerzőnk e mecha-

nikussá is válható, „hégelianus” séma viszonylagosságával is tisztában van, amikor arról beszél, hogy a verses regét „ugyan az 1840-es évekre lehetett korszerűtlennek tartani, de amely elég variábilisnak bizonyult ahhoz, hogy még Petőfi (*Salgó*) és Arany (*Katalin*) éljen vele.” (61) A parodikus „felszámolás”-ok tehát nem véglegesek, hatásuk több lépcsőben válik visszafordíthatatlanná.

Fried István régóta és deklaráltan van tisztában a magyar irodalom világirodalmi jelenlétének fokozataival. Tudja: nem lebecsülendő az, hogy Victor Hugo gyászolta Petőfi halálát, „csak éppen azt nem tudta, miképpen hívták a mártírrá lett magyar költőt: Petőfinek vagy Sándornak.” (174) S azt is tudja, hogy milyen vétkes mulasztása a főleg Nyugat-Európára tekintő magyar komparatistikának, hogy nem becsüli igazán Petőfi szerb és szlovák fordításainak történetét. Ami pedig „beilleszthető a szerb és szlovák nemzeti irodalom innovációs történetébe, kontinuitás és diszkontinuitás, alkotó recepció és kísérleti poézis problémakörébe.” (174) Jovan Jovanovic Zmaj és Pavol Országh Hviezdoszláv fordításainak nemzeti irodalmi funkciója ugyanis az, hogy „mind a szerb, mind pedig a szlovák költő egy, a saját irodalmából jórészt hiányzó tónust és tematikát igyekezett pótolni, olyan poétikai sajátosságok asszimilálására vállalkozott, amelyek saját és korábbi nemzeti irodalmi kezdeményeket igazolhattak.” (175–176) A magyar irodalom világirodalmi jelenlétének számos hasonló jelensége feltáratlan, holott ezek bizonyítanak igazán a magyar írók és költők hozzájárulását az európai irodalomhoz. A finn és az észti irodalomban például a XIX. század végén és a XX. század elején a rendkívül nagy számú és népszerű Jókai fordítás azt a szerepet töltötte be, amit nálunk félszázaddal korábban Dickens vagy Victor Hugo. Az általános magyarszimpatia folytán olyan inspiráló funkciója lehetett ennek a hatásnak, amilyen ún. vezető irodalmakban elképzelhetetlen lett volna. Am ez a valóban tevőleges értékközvetítés teljességgel feltáratlan (nagy mértékben) a magyar összehasonlító irodalomtudománynak felróható módon.

A *fürdőorvos Petőfije* (játékos-kétértelmű címadásával szerzőnk – talán nem minden önirónia, illetve évődés nélkül – a dekonstruáló fiatalok nyomába lép) a Petőfi-tanulmányokat a méltán Herder-díjas irodalomtörténész azon, rendszerré összeálló stúdiuaihoz kapcsolja, amelyek Bécset és a Monarchiát egy német közvetítő nyelvű „kulturális szövedék” életben tartójaként, sőt inspirálójaként aposztrofálják: a német közvetítő nyelv (fordításokról van szó) és a Monarchia mint keret egymáshoz kapcsolja az anyanyelvi (horvát, magyar, szerb, szlovák stb.) szövegeket. A Herder-díjra fentebb nem ok nélkül történt célzás: Fried István életműve voltaképpen (s ez tényleg unikális érték európai méreteken is) egyetlen kultúra (a magyar) szemszögéből láttat egy sokarcú-soknyelvű-soknemzetiségű Monarchiát (maga ismeri ezeket a nyelveket és kultúrákat), s mintegy személyes példájával, kutatói temperamentumával és expanzivitásával azt valósítja meg a kultúrtörténet szintjén, amire ennek a régióknak oly régóta van szüksége múlhatatlanul. A megismerésen és a megértésen keresztül jut el a megbecsülés, a szövetségkeresés és egymást gazdagítás magasztos álláspontjához, ahonnan nemcsak a múltba lehet és érdemes visszanézni, hanem ahonnan az együttélés reményteli távlatai is felderengenek.

Imre László

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Múltunkat a maga bonyolultságában érdemes ismernünk”

BESZÉLGETÉS BALÁZS MIHÁLY IRODALOMTÖRTÉNETÉSZSEL

Szenvedélyes ember Balázs Mihály irodalomtörténész. Éppúgy magával ragadó hévvel tud beszélni fő kutatási területéről, a 16–17. századi művelődéstörténetéről és az erdélyi antitrinitarizmusról, mint a tanításról, az egyetemi közéletéről vagy a kikapcsolódást jelentő fociáról. 1948-ban, az azóta Dabasba olvasztott Gyónon született, 1972-ben a JATE magyar-orsz szakán szerzett diplomát. A régi magyar irodalom tanszéken kezdte pályáját, ahol 1998 óta tanszékvezető egyetemi tanár. 1975-től 1978-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetében aspiráns volt, majd visszatért a szegedi bölcsészkarra, ahol oktatói-kutatói munkája mellett különböző egyetemi tisztségeket is betöltött, 1987-től 1989-ig rektorhelyettes, 1996 és 1999 között dékán volt. Több európai tudományos műhellyel tart fent gyümölcsöző kapcsolatot, a Baden-Badenben megjelenő Bibliotheca Dissidentium című sorozat magyarországi szerkesztője. Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén címmel 1988-ban megjelent monográfiája jelentős szakmai siker volt, 1996-ban Baden-Badenben adták ki az Early Transylvanian Antitrinitarism 1567–1571. From Servet to Palaeologus című munkáját, 1998-ban jelent meg Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei című kötete. 1997-ben lett az MTA doktora, és ugyanabban az évben Szirmai Endre-díjjal tüntették ki. Pályájáról, kutatásairól tanszéki dolgozószobájában beszélgettünk.

– Mennyire játszott szerepet pályaválasztásában a családi háttér és a közvetlen környezet?

– Szülőfalum, Gyón neve ma már nem szerepel az autós térképeken, mert a hetvenes években összevonták Dabassal. Gyón a 18. századi újratelepítés idején alakult ki, noha oklevelek tanúsítják, hogy már az Árpád-kor óta létezett ott település, amely oly

sok más Duna-Tisza-közi faluhoz hasonlóan a török hódoltság idején megszűnt. Nem tudom, hogy Mária Terézia uralkodása alatt egészen pontosan honnan érkeztek erre a vidékre az őseim, csak az biztos, hogy szlovák anyanyelvű evangélikusok voltak. Két nagy nemesi családnak voltak azon a vidéken birtokai. A Halász családnak, amelynek egyik tagja, Dabasi Halász Bálint egy időben Katona Józsefnek is munkaadója volt, és a Zlinszky családnak, amely az utóbbi években

alkotmánybíró is adott az országnak. Az őseim a Zlinszky család betelepítő törekvéseinek eredményeképpen kerültek Gyónra. Sokáig őrizték az anyanyelvüket, dédapám még jól tudott szlovákul. Lassan persze a falu lakosságához hasonlóan a mi családunk is elmagyarosodott. Ebben a Pest-közeli faluban nőttem fel, ahol a történelemtudat elevenen élt az emberekben. Szegényparaszti családukban megtapasztalhattam azt is, mennyire erős a vallási tradíció. Apám hosszú ideig presbiter is volt. Volt egy legendás nagybátyám is, aki olyan igazi olvasó parasztemberként sokat adott arra, hogy a népes rokonság gyermekeivel megismertesse a történelmet. Ő mesélt nekem először arról, hogy Gyón azzal került be a magyar irodalomtörténetbe, hogy nevet adott szülöttjének, Achim Gézának, aki később Gyóni Gézaként vált ismert költővé. Egyébként a híres parasztvezér Achim András családjáról van szó, amelynek egyik tagja, Achim Mihály, a költő édesapja evangélikus lelkészként került Gyónra. Gyerekkoromban sokszor elolvastam a paplak falán az emléktáblát, amely ma is hirdeti: Innen indult a költői lét dicsőséges útjára kis falunk nevével Gyóni Géza. Óriási kultusza volt tehát szűkebb és tágabb környezetemben egyaránt, aminek voltak persze megmosolyogtató mozzanatai is. Egy időben ugyanis mindent róla neveztek el. Mulatságosan hangzott: Gyóni Gyóni Géza Sportegyesület és Gyóni Gyóni Géza Általános Iskola. Gyóni Géza verseit is sokat olvastuk. Mivel jó orgánusom van, rengeteget szavaltam az iskolai és a falusi ünnepeken. Meghatározó volt számomra a gyóni evangélikus közösség is, ahol konfirmáltam, és ahol fontosnak tartották megtanítani, hogy mi volt a reformáció, honnan jövünk, milyen múlttal rendelkezünk. Nem szeretném persze túlzottan romantikus színben feltüntetni a gyermekkoromat, hiszen az ötvenes években olykor kemény megpróbáltatásokat is hozó szegénységben éltünk. Másfelől ugyanakkor még anyagi értelemben is sokat köszönhetek a falunak, s különböző beosztású vezetőinek is, hiszen már gimnazistaként is társadalmi ösztöndíjban részesítettek.

– *Mit jelentett ez akkoriban?*

– Szinte jelképes anyagi támogatást. Tehetségesnek gondoltak, ezért a tanárim azt mondták, taníttatni kell. Apám hallani sem akart róla, mert az volt az elképzelése, hogy folytatva a családi tradíciót, a kis földünkön fogok majd gazdálkodni. Az anyagi lehetőségei sem igen engedték meg, hogy a taníttatásomra gondoljon. Ezért volt fontos, hogy már a gimnáziumot is ösztöndíjasaként végezhettem, és később, az egyetemre kerülve is kaptam a rendszeres támogatást – akkor már Dabastól. Ez azzal járt, hogy vállalnom kellett: diploma után visszamegyek tanítani.

– *Hol végezte a gimnáziumot?*

– Ócsán. A szüleim hallani sem akartak arról, hogy Pestre menjek. Úgy gondolták, abból csak baj lehet, ott csak elromlik a gyerek. Irigykedtem azokra a volt általános iskolai osztálytársaimra, akiket legalább Pesterzsébetre elengedtek. Elegánsabb dolognak gondoltam, ha valaki oda járhat. Ma már tudom, ideális döntés volt Ócsa, mert az ottani gimnázium sajátos ötvözete volt a vidékies nyugalomnak és a fővárosi szellemiségnek. A tanári kar fele-fele arányban tevődött össze helyi és Pestről kijáró pedagógusokból. Ez hallatlan izgalmas volt. A tanárim közül többen rendszeresen jártak színházba, és nekünk is gyakran szerveztek pesti színházlátogatásokat. Jól emlékszem például Básti Lajosra, akit a nagy szerepeiben láthattam. Hihetetlenül fontos volt a főváros felkavaró közelsége, ugyanakkor mégis kedélyesebbek, nyugodtabbak voltak a hétköznapiak a gyönyörű román kori templommal is rendelkező Ócsán. Sok jó taná-

runk akadt a gimnáziumban. A legnagyobb élményt rendkívül lelkes magyartanár-nőm, Gráf Ottóné Lenke néni jelentette, aki egy pesti német család sarjaként a férjével együtt kiköltözött Ócsára. Hallatlanul felkészülten és lelkesen tartotta az óráit. Érdekes módon, általános iskolai magyartanárom, Romhányi Sándorné volt inkább az ész embere, míg a csupa szív Lenke néninél nagyon kellett szeretni az irodalmat. Reáltagozatos osztályunkban társaim többnyire mérnöki ambíciókkal megáldott fiúk voltak, akik kicsit le is nézték az irodalmat. Így aztán én matematika és fizika házi feladatokért, dolgozatokért cserébe sorozatban gyártottam az irodalmi házi dolgozatokat, fogalmazásokat. Emlékszem, A Noszty fiú este Tóth Marival című regény jelentette a csúcst: tizennégy elemzést írtam belőle különböző szempontok alapján.

– *Érettségi után miért a szegedi egyetemre jelentkezett? Az ELTE közelebb lett volna Dabashoz.*

– A tanárain higgadtan felmérték a lehetőségeimet. Szívem szerint magyar-történelem szakra jelentkeztem volna az ELTE-re, de Lenke néni és Nagy Eszter, az orosz-tanárom összehajoltak, és azt javasolták, hogy próbáljam meg inkább a magyar-orosz szakot a szegedi bölcsészkaron. Akkoriban a magyar-történelem szak a legelitebbek közé tartozott, elképesztő tülekedés volt rá Pesten. Sokat meditéltam a javaslatukon, végül aztán a nem régen akadémikussá lett Penke Botond színre lépése mindent eldöntött. Akkoriban ugyanis a végzős egyetemistákat vidékre is kiküldték tanítási gyakorlatra, és Penke tanárjelölt úr így került hozzánk Ócsára. Hihetetlenül dinamikus fiatalember volt, felkavaró biológia órákat tartott, a lányok lázba jöttek tőle, én pedig majdnem átpártoltam a biológiához. Amikor meghallottam, hogy a magyar tudományos élet vidéki fellegrárába, Szegedre hívták, úgy döntöttem, ha a félistenként tisztelt Penke Botondnak megfelel a szegedi egyetem, akkor nekem is jó lesz.

– *Ismerte a várost?*

– Nem, nem is jártam addig Szegeden, a kétnapos felvételi vizsgára jöttem el először. Nagyon barátságosnak tűnt a város, a Gödör étterem fölötti József Attila Kollégiumban kaptunk szállást. Bevallom, nem bíztam a sikerben, különösen oroszból éreztem nagyon hiányosnak a felkészültségemet, ami napnál világosabbá vált, amikor például a velem egy időben felvételiző Baka Pistáéval összehasonlíthattam. Viszont imádtam olvasni, gyóni községi könyvtárunkat szinte kiolvastam. Ennek köszönhettem, hogy mégis sikerült a felvételem. A felvételi előtt ugyanis kikölcsönöztem az ócsai könyvtárból Az orosz irodalom kincsháza című antológiát, amelyben nem csupán 19. és 20. századi, hanem korábbi szerzők művei is szerepeltek. A felvételin Juhász István tanszékvezető rögtön látta, hogy komoly hiányosságaim vannak a grammatika terén, ezért megkérdezte, mi a kedvencem az orosz irodalomból. A többség erre Pus-kint, Solohovot vagy Dosztojevskijt szokta említeni, én viszont az Igor énekről kezdtem beszélni. A bizottság tagjai megdöbbenve hallgattak, és még jobban meglepődtek, amikor a 17–18. századi orosz irodalomra is rátértem. Később Szőke György megerősítette, hogy csak azért vettek fel, mert találtak valami egyénit bennem.

– *Említette Baka Istvánt. Milyen kapcsolatban volt vele?*

– Előfelvételiként egy században voltunk katonák. Nem alakult ki meghitt barátság közöttünk, de nagyon jóban voltunk és sokat beszélgettünk. Pista szervezett a lak-tanyában egy dalárdát, hogy minél kevesebbet kelljen szemetet hordani vagy őrségbe

járni. Emlékszem, már katonaként szisztematikusan készült a későbbiekre. Folyamatosan karbantartotta az ismereteit, magolta a szavakat, rendszeresen olvasott oroszul. Azt hiszem, később is jóban voltunk, rendszeresen írtunk bírálatokat egymás referátumairól. Egy nagyon jó hangulatú évfolyamnak volt meghatározó személyisége, amelyet egy fontos dolog különböztetett meg például a fölöttünk járókéttől: mi együtt maradtunk az első év után is, tőlünk nem mentek el azok a pestiek, akik általában mégis csak visszaszivárogtak Budapestre.

– *Az egyetemen kik voltak a meghatározó tanárai?*

– Szerencsésen egészítette ki egymást a két szakom, meg aztán némi történelmet is hallgattam az időnként lehívott Makai Lászlónál és Wittmann Tibornál. Magyar szakon Keserű tanár úr körül szerveződött egy jelentős régi magyaros iskola. Abban az időben több más területen is folyt hasonlóan igényes szerveződés az egyetemen. Szauder József Szegedre kerülése a hatvanas évek elején meghatározó volt a minőségi képzés kialakulásában. Két féléven át jártam Ilia tanár úr szemináriumára, s emlékeztetek voltak Csetri Lajos előadásai is. Modern irodalmat Tamás Attilától tanultam, akit 1966-ban leváltottak a tanszék éléről, majd pedig 1972-ben el is költözött Szegedről. Én is segítettem neki a könyveit összepakolni. Az orosz szakon nemes indulatból fakadóan elhatározták, hogy végre rendesen megtanítták a nyelvet a hallgatóknak. Ez örületes tempót eredményezett, zárthelyik sorozatát írtuk. Ugyanakkor viszont nagyon gondolatgazdag szemináriumok résztvevője lehettem Fejér Ádámnál és Szőke Györgynél. Ugy zajlottak a szemináriumok, hogy a szövegekről mindenki elmondta a gondolatait, és nem kellett feltétlenül oroszul beszélni. Ez azért volt fontos, mert így az árnyaltabb gondolatok is megjelenhettek, értelmes vitát folytathattunk a művekről. Ugy látom, a szegedi bölcsészkaron azokban az években egyaránt voltak szakmailag izgalmas, igényes és felkavaró tanszékek és műhelyek, ugyanakkor olyanok is, amelyek nem érték el az egyetemi képzéstől elvárható színvonalat.

– *Mikor dőlt el, hogy diploma után az egyetemen marad?*

– Megrázó volt számomra, hogy Baranyai Zsolt kollégámmal azért maradhattunk az egyetemen, mert Tamás Attila helyét töltötték be velünk. Engem ugyan, mint a település ösztöndíjasát, nagyon vártak vissza a dabasi gimnáziumba, de amikor kiderült, hogy Keserű tanár úr régi magyarosként rám is számít az egyetemen, nagyvonalúak voltak. Pedig joguk lett volna kérni, hogy fizessem vissza az ösztöndíjat. Mondanom sem kell, hogy óriási megtiszteltetés volt bekapcsolódni abba a műhelymunkába, amely Keserű tanár úr vezetése alatt folyt, s amellyel én intenzívebb kapcsolatba kerültem. Ráadásul ritka szerencsésen a szegedi irodalomoktatás és -kutatás egy egészen kivételesen fontos szakaszában maradhattam itt. Az történt ugyanis, hogy a jobb szegedi erőkhöz azokban az években három fontos személyiség is csatlakozott az MTA Irodalomtudományi Intézetéből: Lukácsy Sándor, Szörényi László és Horváth Iván. Ők szabályos forradalmat csináltak. Idekerülésükben múlhatatlan érdeme van Keserű tanár úrnak, valamint Csetri Lajosnak és az akkori dékánnak, Hajdú Péternek. Ma már nem is tudjuk elképzelni, mennyire merész húzás volt ez akkor. Ezek a kiváló szakemberek a közelébe sem kerülhettek a pesti egyetemnek. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgoztak, amelyet a Történettudományi Intézethez hasonlóan igyekeztek a felsőoktatástól távol tartani. Szemléletbeli váltást hoztak a bölcsészkarra azzal, hogy másként nyúltak a szövegekhez, más tradícióból

táplálkoztak: igazi tudományos atmoszférát teremtettek, amelyben egyedül a teljesítmény számított. Lukácsy hallatlan szuggesztív előadó volt, ezt a rádióban leadott archív felvételeiről is meg lehet tapasztalni mostanság. Petőfi születésének 150. évfordulóján, 1973-ban szervezett bölcsészkar programok szinte prelúdiumai voltak az ő idekerülésének. Még életemben nem hallottam olyan ünnepi szónoklatot, amit ő akkor tartott. Mindez sorsfordító volt számomra, azt mondhatnám, hogy akkor kezdődött el a második egyetemem.

– *Hogyan lett az Irodalomtudományi Intézet munkatársa?*

– 1975-ben a reneszánsz és barokk kutatócsoportba kerültem aspiránsként. Ez anyagilag bizony nem volt kifizetődő, mert saját költségen jártam Szegedről Budapestre. Klaniczay Tibor akkoriban támasztotta fel Magyarországon az intézményes foglalkozást a reneszánszsal és a barokkkal. Korábban félreállított embereket vett elő, életet lehelt egyházi műhelyekbe, újra kiépítette a nemzetközi tudományos kapcsolatokat. Egy újabb világ tárult fel előttem. Az első alkalommal szinte leforrázva jöttem haza, úgy éreztem, nem tudok megfelelni az ottani elvárásoknak. Teljesen át kellett formálnom az életemet, más sebességre kellett kapcsolnom, más dimenziókba kellett lépnem. Úgy döntöttem, ha a témámmal, az erdélyi reformáció történetével, annak irodalmával, kultúrájával akarok foglalkozni, akkor a pöntyögős latin tudásomat sürgősen el kell mélyítenem, és még néhány nyelven legalább az olvasás szintjéig el kell jutnom. Talán a szegedi legendák is segítettek egy kicsit. Élt egy ilyen például a közismerten hallatlan igényes és sok nyelvet tudó Wittman Tiborról, aki állítólag két hét alatt tanult meg spanyolul, a német tudását pedig egy-két hosszabb repülőút alatt alapozta meg. Az Irodalomtudományi Intézet 1975-ben már nagyon komoly nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező tudományos műhely volt. A reneszánsz és a barokk kutatócsoport pedig az egyik legerőteljesebb és szakmailag legmegalapozottabban működő közösséggé vált.

– *Ki volt a mentora?*

– Pirnát Antal lett a témavezetőm, a kutatási területem pedig az erdélyi reformáció, azon belül is az unitárius egyház kialakulása, ennek az eszmei áramlatnak a megjelenése Erdély szellemi életében. Azt vizsgáltam, hogyan vert gyökeret, miként zajlott le az intézményesülése, milyen nemzetközi kapcsolatrendszere alakult ki, s persze milyen írásbeliség és irodalom keletkezett ennek során. Mondanom sem kell, hogy a témát Keserű tanár úr ösztönzésére vittem magammal. Első feladatom az volt, hogy a kimunkálásának eszközeit teremtssem meg. Ehhez óriási segítséget kaptam Pirnát tanár úrtól, aki hosszú hónapokon keresztül hétről-hétre tartott foglalkozásokon vezetett be ennek a sajátos írásbeliségnek a rejtelmeibe, azaz együtt olvastuk a szövegeket. Fantasztikusan jó iskola volt ez. Rendkívül megkönnyítette a nemzetközi mezőnyben való tájékozódásomat, hogy az orosz szakomat már korábban felhasználtam arra, hogy megtanuljak lengyelül. Közismert, hogy a lengyel kultúra szinte minden területen rendhagyóan sokszínű volt azokban az években. Az talán kevésbé köztudott, hogy a lengyelek elevenen ápták ennek a sokszínűségnek egy sajátos hagyományát is, amely a 16. században bomlott ki teljes virágjában: Lengyelország akkor semmilyen tekintetben nem volt egynemű ország. Ha megkérdezzük egy járókelőt ma az utcán, biztosan azt fogja mondani: a lengyelek katolikusok. Ma már így is van, de ez a helyzet csak a 17. század végére alakult ki. A 16. században a lengyel kultúrát áthatották a protestantizmus legkülönbözőbb irányzatai. Lengyelország olyan gondolkodók menedék-

helyévé vált, akik Nyugat-Európában nem tudtak intézményeket létrehozni, de még csekély számú követőik sem lehettek. A vallási tekintetben szellemi kalandokat jelentő európai áramlatok két helyen találtak nyitott kapukat: Lengyelországban és Erdélyben, ahol valamiképpen besorolódott a nemesi szabadságjogok közé, hogy a nemes a vallási ügyekben is intézkedhet a saját birtokain. Hiába születtek elképzelések arról, hogy korlátozzák majd ebben a jogában, olyan erős volt ez a tradíció, hogy nem sikerült. Lengyelországban kibomlott egy fantasztikusan izgalmas, tarka protestantizmus, benne olyan gondolkodókkal, akiket tágabb értelemben unitáriusoknak nevezhetünk, és akik azzal foglalkoztak, hogyan lehetne a szentháromságtant logikusabbra szabni. Más kérdések is izgatták őket: a különböző vallási felekezetek együttélése, a vallási toleranciaelméleti megalapozása, az állam és az egyház viszonya, a megigazulás kérdései. Azt vizsgálták, vajon a protestantizmus nagy elfogadott áramlatai minden tekintetben megnyugtató és érvényes megoldásokat hoztak-e, s hogy vajon nem maradt-e továbbgondolni való. A nemesek egy idő után rendkívül elégedetlenek lettek azzal, amit a kálvinizmus kínált. Lengyelországban és Erdélyben szinte együtt zajlottak ezek a folyamatok. Jóllehet ennek a dokumentumai nagyrészt elpusztultak, a fennmaradtakból is szépen kivehető ez az érintkezés és párhuzamosság.

– *Járt is Lengyelországban?*

– 1972-ben egy három hónapos ösztöndíjjal alapoztam meg a nyelvtudásomat. Krakóban és a kielcei főiskolán tanultam, ahol a mentorom, Waclaw Urban, szenvedélyes forrásfeltáró történész volt a rektorhelyettes. Lengyelország rendkívül nyitott volt, számomra kaput jelentett a világra. A nyitottság tekintetében a mai napig nem tudjuk utolérni a lengyeleket. Sokcentrumú, rendkívül dinamikus szellemi életet élő ország, s ez igaz volt a reformáció és a reneszánsz kutatása tekintetében is, hiszen több fontos centrumuk volt, egyike-másika kivételesen gazdag tradíciókkal. Már a hetvenes évek elején alpműveket fordítottak le és adtak ki lengyelül. Bizonyos műveket csak sokkal később vettem kézbe angolul, olaszul vagy németül. Óriási kutatóegyeniségekkel találkozhattam, a legjelesebbel, Lech Szczyckival ma már baráti viszonyban vagyok. Akikkel kapcsolatba kerültem, többnyire Leszek Kolakowski tanítványai voltak, akinek mostanában több népszerű munkáját lefordították magyarra is. Kevésbé köztudott, hogy írt egy felkavaró könyvet a korai filozófia történetéről is. A Kolakowski-tanítványokat az különböztette meg a mesterüktől, hogy nagyon erősen foglalkoztatta őket, van-e a lengyel gondolkodás és filozófia történetében valami egyedi, izgalmas, európai szempontból is figyelemreméltó. Kolakowskit ez nem izgatta, úgy gondolta, nincs mit kutatni ezen. A tanítványokat azonban igen, s ők azt is tudatosították, hogy valóságos alapkutatásokra, új források megszólaltatására van szükség ennek felmutatásához. Ezzel a lengyel kutatóműhellyel való megismerkedés rendkívül fontos volt a pályámon, akkor már tudtam, hogy az erdélyi párhuzamokat és kapcsolódásokat szeretném majd feltárni.

– *Milyen eredménnyel folytatta a kutatásait?*

– A kandidátusi értekezésem alapján írtam egy monográfiát, amely Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén címmel a Humanizmus és a reformáció sorozatban jelent meg. Jó lett a visszhangja, néhány esztendő elteltével felkérést kaptam, hogy dolgozzam át egy angol kiadás számára is. Ez azért fontos, mert az unitáriusok közössége a 20. századra teljesen legyengült, létszámában is megfogyatkozott, és a romániai viszo-

nyok között képtelenné vált arra, hogy ezt a bonyolult, kéziratárak szövegeibe bezárt múltat a már említett alap kutatásokig lemenően gondoza. Másfelől azonban az ezt a kérdéskört érintő angol, olasz vagy további nyelveken megjelent jelentékeny összefoglalások elképesztő tájékoztatlanságot mutatnak az erdélyi ügyekben. A lengyelek esetében más volt a helyzet, hiszen a szlavisztika eleve komoly nemzetközi nyilvánosságot jelent számukra. A nemzetközi kapcsolatok fontosságára Klaniczay Tibor folyamatosan figyelmeztetett, sőt beszerzett egy strasbourgi kutatócsoportba, amely a Bibliotheca Dissidentium című sorozatot gondoza.

– *Mit kell tudni erről a tudományos vállalkozásról?*

– A nyolcvanas években indult ez az együttműködés, egy lengyel emigráns Kolkowski-tanítvány vezeti a kutatócsoportot, aki Kelet-Európából több kutatót is felkért a bedolgozásra. Ez a kiadvány egy alaphibliográfiái és forrásleírás sorozat arról, hogy kik voltak azok a disszidensek a 16-17. században, akik a vallási szférában törekedtek besorolhatatlanul egyéni megoldásokra, s így egyik nagy felekezethez sem tartoztak. Nem katolikusok, nem evangélikusok és nem is reformátusok, hanem nyugtalan elmék, akik a felekezeten kívül keresték az igazságot. Ebbe a csoportba bizonyos értelemben besorolhatók az unitáriusok is. A sorozat a huszonkettedik köteténél tart, s három kötetel mi is jelen vagyunk. Magyarországi és erdélyi unitárius személyiségek szerepelnek benne, akik a 16-17. században éltek. Remélem, módunk lesz még két-három kötetet elkészíteni.

– *Mi ennek a jelentősége?*

– Nyilvánvaló tapasztalat: úgy lehet a legnagyobb eredménnyel bevenni a dolgainkat az európai tudományosságba, ha olyan könyvsorozatokban, kiadványokban veszünk részt, amelyeket nem mi kezdeményezünk. Nem akarom lebecsülni azt sem, ha kihozunk egy-egy jó monográfiát, és megjelentetjük angolul vagy németül is. Ezek nagyon fontosak, időnként megkerülhetetlen jelentőségűek is lehetnek. De az ilyen vállalkozásoknak mindig szembe kell nézniük azzal, hogy nem mindig sikerül megszervezni számukra a piacot, ezért nem mindig jutnak el a különböző kutatóműhelyekbe. Kérdés az is, odafigyelnek-e rá, sikerül-e bevezetni. A Bibliotheca Dissidentium a Valentin Körner Verlag által Baden-Badenben szerkesztett 130 kötetes Bibliotheca Aureliana sorozat része, s kötetei minden jelentős európai könyvtárban megtalálhatók. Aki tájékozódni kíván ebben a témában, nem tudja megkerülni. Ez a legtermészetesebb módja a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe való bekerülésünknek. Óriási energiákat fektettem ennek a munkának a megszervezésébe. Van egy munkatársi gárdám, a doktoranduszaink közül is sokan bedolgoznak. Amire nagyon büszke vagyok: ma már néhány erdélyi fiatal is részt vesz ebben a programban. Az 1989-es romániai fordulat után nyári szemináriumokat szerveztünk, amelyekre meghívtunk erdélyi fiatalokat. Természetesen elsősorban unitáriusok jelentkeztek. Megtanítottuk számukra a múltjukat, világossá tettük, hogy érdemes ezzel foglalkozniuk. Még akkor is, ha ez a sokszínű és izgalmas múlt nem biztos, hogy olyan egyértelmű, ahogyan az egyház hivatalossága láttatni szeretné. Az erdélyi unitárius közösség mostanra körülbelül százezer főnyire apadt, van egyházi szervezetük, levéltárak, folyik lelkészképzés. Akik a lelkészképzés keretében egyházuk történetét tanítják, azok a mi tanítványaink is. Szegeden voltak doktoranduszok, írják a disszertációjukat, megtanulták a források kezelését. Valamiképpen visszajön a befektetett munka. Ráébrednek arra, hogy mennyire izgalmas a múltjuk.

– *Vannak az erdélyi vallásszabadságnak, az unitáriusok történetének mára vonatkozó tanulságai?*

– Direkt tanulságokat nem lenne szerencsés megfogalmazni. Annyit mindenesetre igen: rendkívül erős kihívás volt, hogyan tud annyi felekezet együtt élni. Ez nem úgy történt, ahogy bizonyos brosúrákban olvasható, és ahogyan az unitáriusok a szó szoros értelmében is megfestették: Dávid Ferenc 1568 januárjában megjelent az országgyűlésen, az égre nézett, és jött a sugallat, amelynek hatására kinyilvánította a vallásszabadságot, János Zsigmond fejedelem pedig meghatódott ettől, s mivel az erdélyi nemesek is e szuggesztív vízió hatása alá kerültek, így tehát Erdély a vallási tolerancia klasszikus szülőhazája lett. Nem így történt! Rettenetes küzdelmet folytattak ezért, és a legjobbaknak önmagukkal is meg kellett küzdeniük. Nagy, drámai kontroverziák kellettek ahhoz, hogy rájöjjenek: nem vezet sehova a kizárólagosságok hirdetése, lehetetlen csak az erőszakos térítések, és a rámenős győzködések útján haladni. Épp az az izgalmas: mennyire nehezen alakult ki annak a gyakorlata, hogy négy bevett vallásként együtt él a négy felekezet és jelen van ötödikként az ortodox egyház is, amellyel ugyancsak igyekeztek szembenézni. Mindezt önmagunknak és a nyugatiaknak is a maga árnyaltságában kell bemutatnunk. Múltunkat csak a maga bonyolultságában érdemes ismernünk.

– *A kutatás mellett már a nyolcvanas években is aktív szerepet vállalt az egyetemi közéletben. Hogyan emlékszik azokra az évekre?*

– Nemrégiben azt mondta nekem valaki, biztosan sajnálom, hogy olyan sok energiát elpocsékoztam az egyetemi teendőkre. Egyáltalán nem sajnálom. Akkor tényleg darálóan éreztem, folyamatos időzavarban éltem, hiszen izgattak a szakmai kérdések is, szerettem volna visszahajolni a régi szövegeim fölé, közben pedig más dolgom volt. Azért nem sajnálom, mert a hallgatókkal kölcsönösen formáltuk egymást, s tényleg nagyon sokat tanultam tőlük. Ez különösen a 80-as évek elejére vonatkozik. A Gondolatjel akkori gárdájából néhányan, Galamb György, vagy Kokas Károly ma is itt dolgoznak Szegeden, míg Szijj Ferenc és Hévízi Ottó Budapestre mentek. A párt ifjúsági felelőseként kerültem kapcsolatba ezekkel az eleven eszű fiatalokkal, s hivatalosan is az volt a dolgom, hogy próbáljak szót érteni velük. Ez persze iszonyatos konfliktusokkal járt, óriási lelki megpróbáltatást is jelentett. Sokszor pengeélen táncolt annak a színvonalas egyetemi-közéleti újságnak a sorsa, amelyet mindannyian életben akartunk tartani. Olyan is előfordult, hogy kifogytam az érvekből és azt mondtam: jelenjen meg a vitatott írás, de készüljünk fel rá, hogy nagy baj lesz. Ez persze nem volt jó érv. Felkavaró évek voltak, ezek a fiatalok ébresztettek rá, hogy van egy másik világ is. Világossá vált: jön egy értelmes, okos, felkészült ifjúság, amelyik teljesen másként látja a dolgokat, és minden józan megfontolás szerint igazuk is van. Ez egy valóságos dráma volt, amiből türelemmel és néhány nagyon fontos ember szerepvállalásának köszönhetően józanul jöttünk ki. A történetét szerintem egyszer majd érdemes lesz feldolgozni. A kérdést talán majd úgy is fel lehet tenni: miképpen vált lehetővé, hogy egy olyan régióban, amelyet csak Pol-Pot megyeként emlegettek, az egyetemi műhelyek túl tudták élni ezeket az éveket, sőt bizonyos időszakokban az országos változások legdinamikusabb színterei voltak. A higgadt forrásfeltárás nagy meglepetéseket hoz majd. Mondok egy példát. Kinek jutna eszébe, hogy Serfőző Lajos érdemeit megvizsgálja? Pedig művészet volt, ahogyan el tudta érni, hogy a hallgatók megérezzék, őszinte aggodás van benne értük, s azok közé tartozott, akik csendesen, de annál határozottabban védel-

mezték a fiatalokat. Demagógia nélkül munkált benne az az attitűd, amelyet persze sohasem fogalmaztunk meg nyíltan a szenvedélyes vitákban, hogy felelősek vagyunk a hallgatóink sorsáért. Ennek egy változata bennem is élt. Visszaemlékeztem, hogy annak idején, amikor apám utamra bocsátott, azt mondta, vigyázzak, mert az egyetemisták hajlamosak belekeveredni dolgokba. Az a legfontosabb, hogy megszerezsem diplomát. Elismerem persze, hogy ez a patriarchális, gondoskodó attitűd visszaélésekre is okot adhat. 1987-től 1989-ig rektorhelyettesként a kulturális szféra és a hallgatói ügyek tartoztak hozzám. Az amatőr mozgalom pátyolgatása is az én feladatom volt. Nagyon tanulságos időszak volt, de egy pillanatig sem gondoltam, hogy ez lenne a fő feladatom. Mellette csináltam a Bibliotheca Dissidentiumot, igyekeztem minél több energiát arra fordítani, hogy jó órákat tartsak és részt vegyek a nemzetközi tudományos életben.

– *A rendszerváltás éveire hogyan emlékszik?*

– Nagyon forrongó időszak volt, ma még nem szívesen beszélnék róla. Úgy érzem, el kell még telnie néhány évnek, hogy tárgyilagosan lehessen szólni erről. Azt gondolom, az a rektori vezetés, amelynek én is tagja voltam, méltóságteljesen vonult le a színről. Elemi és természetes igény volt, hogy akik addig előtérben voltak, leköszönjenek. Sokan ezt tettük, szerintem még több embernek kellett volna ugyanezt tennie. Van valami igazság abban, hogy sok mai indulat ennek elmaradásából származik, bár ezt félve mondom, nem szeretnék ösztönzést adni e tekintetben sem semmiféle demagógiának. Ez is egy megírandó történet. Az egyetemeken általában simán ment a rendszerváltás, ami nyilvánvalóan összefügg azzal is, hogy a nyolcvanas évek elején már kardinális jelentőségű változások történtek, a rendszerváltás kezdetére sok minden átalakult. Világossá vált, hogy át fognak rendeződni a dolgok, az egyetemi emberek ezzel már a nyolcvanas évek közepére tisztában voltak. 1989 első felét én Rómában éltem meg, az erdélyi reformáció történetére vonatkozó jezsuita forrásokat másoltam a rend központi levéltárában. Már korábban megismerkedtem a nemzetközi tudományosságban is intézménynek számító Lukács Lászlóval, aki már 1986-ban a szegedi egyetem díszdoktora lett, amiben nekem is volt némi szerepem. Nem volt kis dolog, hogy az emigráns jezsuita tudományosság egyik legismertebb személyiségét, aki a forrásfeltárás európai élvonalához tartozott, díszdoktorrá fogadhattuk. A vele kialakult együttműködésemnek több kötet lett az eredménye. A jezsuiták annak idején részletes jelentéseket írtak az erdélyi történetekről, amiket ma forrásanyagként lehet felhasználni. A jezsuiták később önmagukban is felkeltették az érdeklődésemet, így születtek is velük kapcsolatos tanulmányaim és többekkel együtt gondozott forráskiadásaink. Rómában lubickoltam abban, hogy reggel 8 órakor beültem a kéziratárba, és körmöltem a kéziratokat. Nagyon nehéz szövegeket írtam le, hetente egyszer-kétszer pedig találkoztam Lukács Lászlóval, aki a renden belül a tudósok számára fenntartott külön kis konviktusban lakott. Őt olyan magyarról tudok a közelmúltból, akik számára nincs, vagy nem volt elolvashatatlan latin kézirat: Borsa Iván, Jakó Zsigmond, Karácsonyi Béla, Kenéz Győző és Lukács László. Ezek egyikével dolgozhattam tehát, s miközben olykor három-négy órán át vesződtünk egy-egy nehéz szövegrészlettel, hallottam az itthoni történetekről is. Izgatott az is, hogy mi történik közben idehaza, de a munkám legalább annyira izgalmas volt.

– *A nemzetközi tudományos kapcsolatait hogyan tudta kamatoztatni?*

– Azt mondhatom, szinte rendszeressé váltak a nemzetközi rendezvényeink. 1997-ben az erdélyi és a magyarországi unitárius egyházzal, valamint az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen nemzetközi konferenciát tartottunk tanszékünk szervezésében Kolozsvárott Enyedi György és a kelet-közép-európai antitrinitarizmus címmel. Enyedi György 400. évfordulójára emlékezve rendeztük meg a konferenciát, aki az unitárius egyház harmadik püspökeként olyan jelentős egyéniség volt, hogy a nagy nyugat-európai egyháztörténeti és filozófiatörténeti munkák is számon tartják. Erre a tanácskozára Amerikából, Olaszországból, Hollandiából, Németországból és Csehországból is eljöttek a témával foglalkozó szakemberek. Az előadásokból kötetet is kiadtunk. A tanszékünk a vallási útkeresésnek, forrongásnak későbbi jelenségeivel is foglalkozik, újabban rendre ilyen jellegű konferenciákat is szervezünk. Áprilisban például a misztikus spiritualizmus és a pietizmus kapcsolatait vizsgáltuk egy konferencián. Ebben a témában komoly munkakapcsolatunk alakult ki a hallei egyetemmel, s egy kiemelkedő fontosságú baseli tudóssal. Úgy érzem, benne vagyunk a nemzetközi élmezőnyben, ezt a sokrétegű és nemzetközi vonatkozású témát nem is lehet másként kutatni.

– *Hogyan látja, hol áll az ország bölcsészkarainak versenyében a szegedi?*

– Biztonsággal állíthatom, nagyon jó helyen állunk, hiszen komoly tudományos műhelyek alakultak ki nálunk több történeti és filológiai tanszéken is. Kevésbé tudott, hogy komoly teljesítményt mutatnak fel a figyelem középpontjából talán ideiglenesen kikerült olyan területek is, mint például a szlavisztika. Izgalmas dolog, hogy ebben a régióban mennyire komolyan foglalkoztak például az orosz kultúrának azokkal a területeivel, amelyek évtizedeken át nem voltak népszerűek a hivatalos Szovjetunióban. Az is egészen bizonyos, hogy hiányosságok, megoldatlanságok is vannak a szegedi bölcsészkaron. Rendkívül fontos lenne például egy komoly művészettörténeti műhely létrehozása. Ennek ellenére bátran felvehetjük a versenyt a többi bölcsészkarral, hiszen több területen is elsők vagyunk. Nem is ez az igazán nagy probléma, inkább az: hogyan tudjuk kialakítani annak a módszereit, hogy a hozzánk érkező teljesen átalakult fiatal embertársainkat valamiképpen formázzuk. Nagyon szeretem a hallgatóinkat, tisztelem az érdeklődésüket, de tagadhatatlan, hogy a felkészültségükben óriási hiányosságok vannak. Egyfelől hihetetlenül tájékozottak, másfelől elképesztően felszínes a tudásuk. Művészet fenntartani így azokat az egyetemi műhelyeket, ahol a hagyományos értelemben vett bölcsész munka folyik. Mindezt össze kell egyeztetnünk azzal, hogy rengeteg hallgatónk van, és egy részükkel képtelenség intenzíven foglalkozni. Amikor 1972-ben oktatni kezdtem, még minden hallgatót ismertem. Ma ez teljes képtelenség lenne. A hallgatók nagy részének valamiképpen általánosan fejlesztő alapképzést kellene adnunk, ugyanakkor nem mondhatunk le az akadémiai típusú, eruditív bölcsészetről sem, amit például a mi szakterületünkön megvalósítani talán még az átlagnál is nehezebb. Nyelveket kell tudni, meg kell patkolódní a szükséges ismeretekkel és készségekkel. Mindez időigényes dolog, ráadásul a múlt iránti érzékenység sem nőtt az elmúlt időszakban. Meg kellene mutatnunk a hallgatóinknak, nem biztos, hogy valóban olyan sok újdonság van a világban, és a régi szövegek olvasása is hihetetlen élmény lehet.

– *2001 óta ön az SZTE Doktori Tanácsának elnöke. Milyen teendővel jár ez a poszt?*

– A régi közéleti aktivitásomhoz képest ez már kisebb igénybevételt jelentő feladat. Egyetemünkön olyan komoly tudományos műhelyek alakultak ki, hogy szinte csak

bürokratikus teendőket kell ellátnom, amiben komoly adminisztratív segítség áll rendelkezésemre. Fontosabbnak tartom, hogy az irodalomtudományi doktori iskolát is én vezetem, mert elhunyt az egykori alapítója, Csetri Lajos. Tíz képzési programunk működik, a legkülönbözőbb egyéniségű kollégák irányítják. Akadt olyan budapesti kollégám, aki az egyik védés után nemrégiben bevallotta, megdöbbenett, hogy nálunk mennyire igényesen végezzük ezt a munkát. Való igaz, disszertációkat adunk vissza, van egy minimum, amiből nem engedünk. Ez a program önmagunknak való tudományos utánpótlás-nevelés is, ugyanakkor tanítványaink révén jelen vagyunk a különböző főiskolák, egyetemek tanszékein, könyvtárakban, levéltárakban, szerkesztőségekben. Ezen mérhető leginkább a szegedi bölcsészkar színvonala.

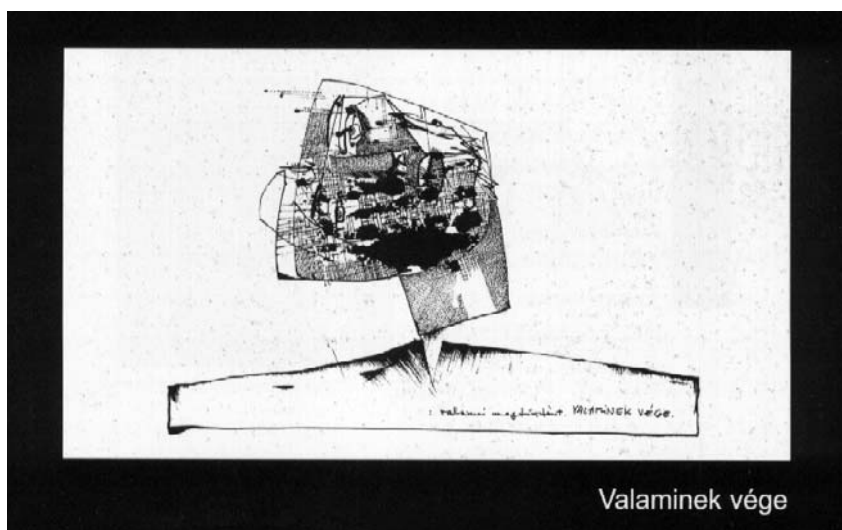
– *Milyennek tartja a város és az egyetem kapcsolatát?*

– A napi folyamatokba nem látok bele, de talán nem is az a legfontosabb, hogy az aktuális polgármester és a rektor milyen viszonyban van egymással. Úgy gondolom, változott valami a rendszerváltás óta. Mintha a városnak árnyaltabb képe lenne az egyetemről, mint korábban. A helyzet persze nem minden tekintetben megnyugtató, ugyanakkor nem is szükséges, hogy minden apró rezdülést kövessenek a város vezetői. Az egyetemi embereknek sem arra kell elsősorban törekedniük, hogy a városban legyenek jók. Az erről való beszéd számomra kicsit mesterkéltnek is tűnik. A Szegeddel kapcsolatos kérdésekre persze illik átszellemült válaszokat adni. Van is ezekben igazság, hiszen én is szeretem ezt a várost, hiszen vannak itt olyan közösségek, emberek, akikkel az egyetemen, a futballpályán és a legkülönbözőbb helyeken jól érzem magam. Rettenetesen idegesít ugyanakkor, ha a Budapesttel kapcsolatos szegedi megszólalásokban előkerül a „mi bezzeg-effektus”. Akik ebben a hangfekvésben beszélnek, nem is veszik észre, hogy milyen elképesztő buta dichotómiába keverednek bele. Engem bizonyos tekintetben egyszerűen nem is érdekel Budapest. A mi szakterületünkön, a reformáció radikális áramlatainak kutatásában természetesen Magyarországon mi vagyunk a legjobbak. Nem az az érdekes tehát, hogy Pesten mit gondolnak erről, hanem az, hogy Strasbourgban, Halléban mit mondanak. Gyakran nem eléggé tudatosul, hogy az egyetemi embereknek a tudományos világban kell minél inkább otthon lenniük, ugyanakkor nagyon jól kell tanítaniuk, és akkor már jó szegedi polgárok. Nem kell őket lelkesült nyilatkozatokra készíteni. Nyilatkoznak azzal, hogy nem mennek el Szegedről. Az 1990-es évek elején Simoncsics János szervezett az önkormányzat kulturális bizottságába. Nem csináltam sokáig, mert az alapfelállás eleve elhibázott volt. Szavazati joggal felruházva éppúgy tagjai voltunk a bizottságnak néhányan erre az célra kiszemelt „kulturhéroszok”, mint azok, akik megválasztott önkormányzati képviselők voltak. Némi megalázó pökhendiséget éreztem a kezelésünkben, ami nagyon nem tetszett, ezért hamarosan le is mondtam. Ennek ilyen formában nincs értelme. Szerencsésebb lenne, ha konkrét kérdéskörökben kérdeznék meg a véleményünket. Világlátott emberekként el tudjuk mondani, hogy máshol mit tapasztaltunk, szerintünk mi lenne a jó megoldás. De ennyi! A város megválasztott, és a választóiknak felelősséggel és elszámolással tartozó képviselői döntsék el, mi az, amit a javaslatainkból meg tudnak valósítani. Vannak az utóbbi időben biztató jelenségek is. Jónak tartom például, hogy a város ösztöndíjat ajánlott a főiskolai és egyetemi hallgatóknak.

– Igaz, hogy szenvedélyes focista?

– Igen. Most már ritkábban csinálom a salakon is, de huszonvalahány éve az Ady téri tornateremben minden hétfőn összejövünk néhányan. Azt a társaságot, amelyikben én is játszom, egyetemi berkekben focimaffiaként is szokták emlegetni. Várkonyi Zoltán hozta létre a kört, komoly emberek, például Leindler László, Bernáth Árpád, Csirik János, Maróti Péter, Bartha Gyula alkották, illetve alkotják a törzsgárdát. Úgy gondolom, nagyon fifikás játékos vagyok, és ráadásul a meccseken minden dühömet is kiadom magamból. Hallottam már olyan véleményt, hogy játék közben szinte közveszélyes volnék. Tagadhatatlan, hogy csak a meccs után tudom iróniával nézni a pályán történeteket. Azzal vigasztalom magam, hogy az élet más területein talán képes vagyok menet közben is önreflexióra.

Hollósi Zsolt

Az új Éden reménye

BITÓ LÁSZLÓ: A NÁZÁRETI IZSÁK

Az emberiség sorsa, rendeltetése, jövőtávlatja már régóta izgatja a regényíró Bitó Lászlót. Régebben két szép – több idegen nyelvre is lefordított – alkotást szentelt (*Ábrahám és Izsák, Izsák tanítása*) a Biblia ősatyjának. Két pólust szembesített: Ábrahámot, kit a büntetéstől való rettegés köt elsősorban az Istenhez, ki a saját vélt érdekeinek megszólalását véli sokáig az Úr hangjának, s vele szemben fiát, Izsákot, ki elveti e félelmet, mert a szeretetet erősebbnek tartja a függés kötelességtudatánál, a megfelelni akarás szolgaszelleménél. A regényfolyam most trilógiává teljesült: a szerző egyúttal a nagy Egyesítő, Jézus alakját formálta meg, aki Izsák bölcsességét, erkölcsi nemességét és tiszta szívét emeli isteni magaslatra.

Az új Bitó-alkotás kevésbé regény, mint az előzőek: inkább esszé – filozófia, életmagyarázat, viláértelmezés, gondolati viadal. A kutató értelem drámája, hit és vakhit, gondolkodás és dogma, szellem és betű összecsapása, számvetés és szembenézés múlttal és jövővel.

Jézusa-Jézus – azaz a töprengő názáreti Izsák – a sírjában eltöltött három nap és éjjel sötétségében végiggondolja a múltat. A sajátját és a miénket is. Képzeletének képernyője elé idézi Ádámtól kezdve a Biblia emblematikus figuráit, hogy beszélgetésük által iránymutatást adjon az olvasónak. Azért vallatja Noét, Ábrahámot, Jákobot, Kajafást, Pilátust és a többieket, hogy megértse: hogyan jutottunk a szerető Atyától az Apokalipszis haragvó Istenéhez? A pusztuláshoz, a bosszúhoz, a gonoszsgot büntető Úrhoz? Teszi ezt azért, mert ki akarja iktatni az emberi életből a félelmet, a szorongást, s legfőképpen a gyűlöletet. Ennek érdekében pedig a názáreti Izsák ajkával felteszi a kérdést: milyen múltat fogadunk hát el?

A sírba temetett Jézusa emlékezésével, elmélkedésével le akarja hámozni a ránk ha-

gyott szent történetekből mindazt, ami ellentmond az isteni lényeknek, az egyetemes szeretetnek. Szerinte jelenleg még csak az emberiség vetélkedő, veszekedő ifjúkorában élünk. Sorsunkat magunk intézzük, nem függünk semminő végzet determinációjától, nem kell tehát elfogadnunk a búzával a konkolyt is. A szabad gondolkodás adományát senki el nem veheti tőlünk, csak rajtunk áll, hogy agyunkban a tudat görcseinek helyén fény gyúljon ki.

Nem félnünk kell az Istent, hanem szeretni, nem büntetéstől rettegve kell megtartanunk törvényeit, hanem a velünk született jószág ösztönzései nyomán. Bitó László Jézusája szerint nem jöhet el addig a szeretet országa, amíg abban a hitben élünk, hogy felajánlhatjuk

Argumentum Kiadó
Budapest, 2002

gyermekeinket választott istenünknek. Ábrahám nem Istenhűségéért, hanem azért érdemel tiszteletet, mert képtelen volt Móriah hegyén fiára lesújtani. A jó, a szeretet nem kívülről jön, hanem bennünk él, nem szabad hagynunk, hogy sérlemek, keserűség, féltékenység megzavarja tevékenységét.

Jézusa szerint a hatalomvágy az, ami megrontotta az emberi együttélést, ettől indítatva pedig az ember a hatalomvágy Istenévé tette meg az Alkotót, egy égi birodalom mindenható Urává, ki folyvást áldozatokat követel. Azok a papok, akik hozzászoknak a vér és az égő hús szagához, sohasem vezetik híveiket Isten országába. A prófécia rémképei csupán a megfélemedett elme szüleményei. Nincs, nem létezik olyan Isten, ki képes lenne bennünket a Sátán kezére adni, s az sem igaz, hogy nekünk el kell viselnünk bármilyen szenvedést. Bitó László Jézusája elveti azt, hogy az Isten szeretetére méltatlan bűnösök lennénk, az előbbi a gyűlölet – a bűnösök gyűlölete – mondatja hirdetőivel.

A názáreti Izsák szeretet-hitvallásának, morálfilozófiai dialógusának legfontosabb üzenete az, hogy az Atya egybeforraszt, egybeolvaszt minden emberrel, az egész teremtet világgal. A regény univerzalizmusa és panteizmusa eltöröl mindenfajta megkülönböztetést, mert szerinte nem arra teremtettünk, hogy hatalmunk legyen egymás fölött. A tőlünk eltérő emberek sokféleségükkel csak az emberi utak változatos lehetőségeit hirdetik. Nincs olyan Isten, aki azt kívánhatja tőlünk, hogy mindannyian egyformán gondolkozzunk, s nincs olyan Írás, amely azt várja el tőlünk, hogy egyetlen igazságként fogadjuk el. Ahol igazságként csak egy hang szólhat, ott ez az egy hang előbb-utóbb eltorzul.

Jézusa-Jézus Bitónál nem Isten, nem is Messiás, hanem jóra, igazra vágyódó ember. Kétségeivel, önmagával, társai bizonytalanságaival küzdő, gyötrődő lélek, ki nem késsen hozzá magával az igazságot, hanem nap mint nap megharcol érte. Ő a mi jobbik énünk, amelyik a Jó felé tör, szabad gondolkodásával és érzelmeivel. A fejlődés, az újra való nyitottság embere ő, mi sem áll tőle távolabb, mint a megrögzöttség, a dogmatizmus. A regény egyik legszebb szentenciája éppen az újat kezdés elvének hirdetésében áll: „Pedig bizony mondtam néktek: elveszett nap az, amelyen az ember nem hagy maga mögött valamit, amiben addig hitt, és nem bukkan rá valami újra, amiben hinni képes.” Nemcsak Jézusának, hanem nekünk is meg kell küzdenünk az isteni szóért, s meg kell hallanunk azok szavát is, akiknek nézetei meggyőződésünktől eltérnek. Még Isten képmása sem örök, az is változik. Mindenkinél esélye van az emberséges jövőre, ezért nem kell senkire sem feltekintenünk. Vezért a gyenge ember választ magának, s ne fogadjunk el senkit vezérünknek. Az értelem és a lelkiismeret elégségesek vezetőnek.

Csupán egy kérdésben van vitám Bitó László világi üdvtanával, felvilágosult-humanista vallásfilozófiájával. Ez pedig az új Éden eljövetele, a Szeretet Országának üdvöztetése. Az író szilárdan hisz abban, hogy évezredek múltán el fog jönni egy olyan világ, hol egyedül a szeretet uralkodik, hol értelmét veszíti a hatalomvágy és nevetségessé válik a gőg. Nem vet számot az emberi természettel, annak önzésre való hajlamával, konfliktuskereső beidegződéseivel, esendőségeivel. S előttem bizony kétséges az is, hogy nap nap után közeledünk az igazi tudás Édenéhez. Vajon azt mutatja-e a tapasztalás, hogy minden nemzedékkel világosabb és elmélyültebb lesz az emberi tudás? Nem kétséges, hogy a ma embere a technikáról és a természettudományokról sokkal többet tud, mint a tegnapé. De vajon bölcsőbb-e, megértőbb-e, a mások sorsa iránt érzékenyebb-e? Auschwitz és a Gulág után hihetünk-e ebben? S a jelent illetően: szeptember 11, az Intifáda után nem irracionális ez a remény?

Bitó László nagy érdeme, hogy a Jézsuával való, folyvást megújuló vita kedvéért szimbolikus-emblematikus erejű archetípusokká költi át a Biblia alakjait. Az ő Júdása nem áruló, hanem önfeláldozó hős, Keresztelő Jánosa nem szent, hanem fanatikus térítő, Sára nem önfeláldozó, hanem intrikus. S Kajafás és Pilátus, a Krisztus-mítosz két ellenpontja sem veszíti el emberi arcát. Jézus pedig nem aszkéta, nem fordul el az élet gyönyörűségeitől. Semmitől sem fordul el, ami az emberi létezés gazdagítására szolgál.

Néha az az érzésünk Bitó szépséges művének olvastán, mintha a IX. Szimfónia egyes taktusait hallanánk. Vagy Az Ember tragédiája némely jelenéseinek tanúi lennénk. Tanúi? Hiszen az emberiség drámája folyvást folytatódik, s mi is szereplői vagyunk. Péter, Kajafás, Mózes belőlünk vettetett. Az isteni színjáték ezek után fog elérkezni a boldogító kibontakozáshoz, az eddig történetek – az emberiség előtörténete – akkor fogja elnyerni rendeltetését. „Sursum corda” – hirdeti az író. Lehet, hogy igaza van?

Fenyő István

Szerkesztői asztal

Május 27-én Baka István *Sztyepan Pehotnij testamentuma* c. kétnyelvű kötetének bemutatóját rendezte meg a moszkvai Magyar Kulturális Intézet. Az esten Szőke Katalin és Jurij Pavlovics Guszev ismertette az orosz közönségnek a Tiszatáj kiadványát. A szegedi Radnóti Miklós Gimnáziumban pedig június 7-én, rendhagyó irodalom óra keretében volt szó e kötetről. Baka Istvánról Olasz Sándor beszélt a diákoknak, a verseket Balog József és Valerij Lepahin olvasta föl.

*

A Tiszatáj egyik könyvheti kiadványát, Szepesi Attila *Tündérek és katonák* c. esszégyűjteményét június 7-én mutattuk be a szegedi Sík Sándor Könyvesboltban. A szerzővel Szuromi Pál művészettörténész beszélgetett.

*

Júliusban lenne hetvenéves Grezsa Ferenc irodalomtörténész. Grezsa professzorra június 11-én emlékeztek a hódmezővásárhelyi Németh László Könyvtárban. Grezsa Ferenc emlékét Orosz László, Imre Mihály, Blazovich László, Olasz Sándor idézte föl. (Orosz László és Imre Mihály tanulmányát augusztusi számunkban közöljük.)

Augusztusi számunk tartalmából:

KIRÁLY LEVENTE, MARNO JÁNOS, VÖRÖS ISTVÁN versei
BALOGH TAMÁS, BOGDÁN LÁSZLÓ, KISS OTTÓ, TANDORI DEZSŐ prózája
KABDEBÓ TAMÁS esszéje *Orbán Ottóról*
Grezsa Ferenc emlékezete